

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM İLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA MÜSLİM VE et-TEFSİRÜ'L
MEVDÛÎ Lİ SÜVERİ'L KUR'ÂNİ'L KERÎM ADLI
ESERDE KONULU TEFSİRİN TANIM ve
YÖNTEMİ

Rümeysa YAĞCI

2501150742

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR

İSTANBUL – 2020

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : RUMEYSA YAĞCI Numarası : 2501150742
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : PROF. DR. NECMETTİN GÖKKIR
Tez Savunma Tarihi : 04.02.2020 Saati : 10:00
Tez Başlığı : "MUSTAFA MÜSLİM VE ET-Tefsirü'l Mevdûî lî Suverî'l Kur'ân'l-Kerîm Adli Eserde Konulu Tefsirîn Tanım ve Yöntemi"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. NECMETTİN GÖKKIR		Kabul
2- PROF. DR. YAŞAR DÜZENLİ		Kabul
3- PROF. DR. ÖMER ÇELİK		

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ŞEVKET KOTAN		
2- DOÇ. DR. MUHAMMED ABAY		Kabul

ÖZ

MUSTAFA MÜSLİM VE et-TEFSİRÜ'L MEVDÛÎ Lİ SÛVERİ'L KUR'ÂNÎ'L KERÎM ADLI ESERDE KONULU TEFSİRİN TANIM ve YÖNTEMİ

Rümeysa YAĞCI

XIX. yüzyıldan itibaren tefsir eserleri yeni bir yöntemle Kur'ân'ın konu bütünlüğünü esas alarak yazılmaya başlanmıştır. Konulu tefsir ismini alan bu eserler, Kur'ân'ın kavramsal, tematik ve sûre eksenli şekilde tefsir edilmesidir. Konumuz; Mustafa Müslim'in ve onun koordinatörlüğünde yazılmış Et-Tefsîru'l Mevdûî li-Suveri'l Kur'âni'l Kerîm adlı eserin tanım, tasnif ve yöntem tespiti.

Mustafa Müslim geliştirmiş olduğu yöntemle bir sûreyi ismi, faziletleri, indiği periyod, sûre içi münâsebetler ve pasajların ihtivâ ettiği konular başlıklarını kullanarak sûre eksenli konulu tefsir yapılacağını iddia etmektedir. Bu konuyu işleme amacımız, ilgili başlıkların mantikî zeminini çözümleyerek sûre eksenli konulu tefsire etkisini ortaya çıkarmaktır. Sûrenin bütünlüğünün bu yöntemle nasıl sağlandığını incelemektir.

Çalışmada konulu tefsirin kavramsal ve yöntemsel çerçevesi çizildikten sonra sûre eksenli konulu tefsirin biçimsel planı ve âyetlerin tefsir edilme yöntemi Rahmân Sûresi üzerinden metin analiz yöntemi kullanılarak tespit edilmiştir.

Çalışmanın neticesinde, sûre konulu şekilde tefsir edilirken bütünlüğün sağlanmasına ve ana konunun tespit edilmesine en çok etkisi olan başlığın münâsebetler olduğu görülmüştür. Eser ortak bir çalışmanın ürünü olduğu için, tefsirin biçimsel planı ve yazım yöntemleri belirli olmasına rağmen sûreyi tefsir eden kişinin yorumlamasına göre yöntemde değişiklikler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sûre, Bütünlük, Tasnif, Yöntem, Konulu Tefsir, Mustafa Müslim, İslâmî İlimler.

ABSTRACT

MUSTAFA MUSLİM AND THE DEFINITION AND METHOD OF THEMATIC EXEGESIS (TAFSİR) IN THE WORK NAMED AL-TAFSİR AL- MAWDU'İ Lİ SUWAR AL-QURAN AL-KAREEM

Rümeysa YAĞCI

After 19. Century, the books of tafsir began to writing with new method that depends on all of holy Quran. These books named thematic tafsir and in that books Quran was commented on cognitive perspective, thematic perspective and perspective of surah. Also, Our topic is studying on Mustafa Müslim and definition, classification and the method of the book et-Tafsirul Mevduî that was read on his coordination.

Mustafa Müslim improved method and he assert that new topical tafsir books can be written upon surah with using name of surah, virtue of surah, time of arising of surah, connection between surah's sentences and topic of titles. Our purpose of studying on this matter detect analyzing titles and effect of titles on topic. At the end; we research that how to supply completeness of surah with using this method.

Firstly; we studied on topical tafsir's cognitivity and methodology, then, we analyzed topical surah tafsir's style and methodology of tafsir on surah of Rahman with the way of text review.

At the end of the study; when the surah is recommended with using topical recommendation, the key is meaning of titles on all sentences and inferring heading from text.

This studying is collective because of this reason it can be differences on comment although it's clear of tafsir's spelling rules and stylistic plan.

Keywords: Surah, Unity, Classification, Method, Thematic Tafsir, Mustafa Muslim, Islamic Science

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm nâzil olduğundan bu yana mesajını anlamak için yapılan çalışmalar tefsir çeşitlerinin oluşmasına vesile olmuştur. XIX. yüzyıl müfessirleri tefsirlerin, modern dönem insanının karşılaştığı güncel problemlere Kur'ân merkezli çözümler sunması gerektiğini belirtmişlerdir. Bunu sağlamak üzere telif edilecek olan tefsirlerin, büyük ölçüde modernleşmenin etkisiyle ortaya çıkan îtikâdî ve ahlâkî sorunlara yönelik çözümler sunacak bir muhtevâyâ sahip olması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu gereksinime binâen âyetlerin tenâsübü ve sûrelerin hedeflerine yoğunlaşan çalışmaların bir parçası olan sûre tefsirleri, konulu tefsir çalışmalarının içinde yer almaktadır. Bu nedenle tahlîlî, icmâlî ve mukâren olarak bilinen karşılaştırmalı tefsir çalışmalarının yanında konulu tefsir de çağımızın yeni tefsir türlerinden biri olmaya aday gösterilmektedir.

Günümüz araştırmacılarından Mustafa Müslim, konulu tefsir alanındaki yöntem teklifleri ve uygulamalı çalışmalarıyla tanınan biridir. Onun konulu tefsirin tanımları, çeşitleri ve araştırma yöntemleri üzerine yaptığı tespitler, bu alanda yapılan çalışmalara kaynaklık etmektedir. Mustafa Müslim çalışmalarının önemli bir bölümünde sûre eksenli konulu tefsire odaklanmış ve kendince bir yöntem geliştirmiştir. Geliştirdiği bu yöntemi Furkan, Kehf ve Tahrîm sûrelerinin tefsirine uyguladıktan sonra ortak bir çalışma olan *et-Tefsîru'l Mevdû' li-Süveri'l Kur'âni'l Kerîm* adlı tefsir eserinin biçimsel planını belirlemiş ve editörlüğünü üstlenmiştir. İşbu noktadan hareketle sûre eksenli konulu tefsirin teorik ve pratik uygulayıcısı olan Mustafa Müslim'in tanım ve tespitleri çalışmanın mihenk taşı olmuştur.

Çalışma bir giriş, üç ana bölüm ve bir de sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde, konulu tefsirin tanımı yapılmıştır. Kavramsal, tematik ve sûre eksenli olmak üzere üçe ayrılan çeşitlerinin araştırma yöntemlerine yer verilerek her bir çeşidine dâir yazılan eserler zikredilmiştir.

İkinci bölümde, Mustafa Müslim'in verdiği röportajlarından ve kendisinden alınan bilgilere dayanarak hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Bunun yanında konulu tefsir alanındaki eserlerine de yer verilmiştir. Mustafa Müslim'in heyet çalışması olan *et-Tefsîru'l Mevdû' li-Süveri'l Kur'âni'l Kerîm* adlı tefsirinin mukaddimesinde

bulunan eserin yazılma gayesi, hedefi ve yöntemi hakkında açıklamalarından hareketle açıklanarak, eserin tanıtımı yapılmıştır. Buna ek olarak sûre eksenli konulu tefsir için belirledikleri başlıkların ve biçimsel planın mantıkî zemini çözümlenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, *et-Tefsîru'l Mevdûi* adlı tefsirden seçilen Rahmân sûresi üzerinden konulu tefsir iki basamakta incelenmiştir. Biri eserin başlıklarına göre biçimsel planı ve içeriği üzerinde, diğeri ise sûrede bulunan pasajların tefsir yönteminin tespit edilmesi şeklindedir.

Son olarak tez yazım aşamasında değerli yorumlarıyla seyrimi kolaylaştıran, yönlendirmeleriyle katkı sağlayan tez danışmanım Prof. Dr. Necmettin Gökkır'a teşekkür ederim. Tezi okuyarak eksikliklerimi görmeme ve tamamlamama yardımcı olan araştırma görevlisi arkadaşım sayın Muhammed Sâdık Özbek'e, kıymetli dostlarım Fatma Eren'e, Sultan Turan'a, Elif Ayşe Karagözlü'ye ve ismini zikredemediğim arkadaşlarıma çok teşekkür ederim. Ayrıca araştırmacılara gerekli imkânları sunan İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) yetkililerine de teşekkürü bir borç bilirim. En büyük teşekkürü eğitim hayatım boyunca üzerimden desteğini hiç çekmeyen, tez yazımının her aşamasında yanımda olan kıymetli annem hak etmektedir. Ayrıca babama, eşime, gelecekte İsam'a gideceği günü bekleyen kızıma ve oğluma teşekkürlerimi sunarım. Rabbim her birimizin ilmini amelleriyle taçlandırsın.

RUMEYSA YAĞCI

Aralık 2019, İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZ	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KONULU TEFSİRİN TANIMI

1.1. KONULU TEFSİRİN TANIMI.....	11
1.2. KONULU TEFSİRİN ÇEŞİTLERİ VE YÖNTEMİ	14
1.2.1. Kur’ân Eksenli Konulu Tefsir.....	14
1.2.1.1. Kavramsal Tefsir.....	14
1.2.1.2. Tematik Tefsir.....	17
1.2.2. Sûre Eksenli Konulu Tefsir.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA MÜSLİM VE ET-TEFSİRÜ’L MEVDÛÎ

Lİ-SÜVERİ’L KUR’ÂNÎ’L KERİM ADLI TEFSİR

2.1. MUSTAFA MÜSLİM’İN HAYATI	30
2.2. MUSTAFA MÜSLİM’İN ESERLERİ	31
2.3. <i>ET-TEFSİRÜ’L MEVDÛÎ Lİ-SÜVERİ’L KUR’ÂNÎ’L KERİM</i> ADLI TEFSİR.....	34
2.3.1. Sûre Tefsirinin Biçimsel Planı:	36
2.3.1.1. Sûrenin içindekiler	36
2.3.1.2. Sûrenin İsmi veya İsimleri	36
2.3.1.3. Sûrenin Faziletleri	37
2.3.1.4. Sûrenin Mekkîliği ve Medenîliği	37
2.3.1.5. Sûrenin Âyet Sayısı.....	39
2.3.1.6. Sûrenin Ana Konusu	39
2.3.1.7. Münasebetler	39
2.3.1.8. Pasajlar	40

2.3.1.9. Tefsirde Kullanılan Yazım Kuralları	42
2.3.2. Eserin Kaynakları.....	44
2.3.2.1. Dil ve Edebiyat Eserleri	45
2.3.2.2. Rivayet Tefsirleri	45
2.3.2.3. Dirâyet Tefsirleri.....	46
2.3.2.4. Konulu Tefsir Eserleri.....	47
2.3.2.5. Tenâsüb İlmi Eserleri	48
2.3.2.6. Esbâb-u Nüzûl Eserleri	48
2.3.2.7. Hadîs Eserleri	49
2.3.2.8. Kırâat İlmi Eserleri.....	49
2.3.2.9. Ulûmu'l Kur'ân Eserleri	50
2.3.2.10. Tarih Eserleri.....	50
2.3.2.11. Tabîi Bilim Eserleri:.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONULU TEFSİR ÖRNEĞİ: RAHMÂN SÛRESİ

2.4. KONULU TEFSİR AÇISINDAN RAHMÂN SÛRESİ.....	53
2.5. RAHMÂN SÛRESİNİN BİÇİMSEL ÖZELLİKLERİ	53
2.5.1. Sûrenin İsmi	54
2.5.2. Sûrenin Faziletleri	54
2.5.3. Sûrenin Mekkî Olması	55
2.5.4. Sûrenin Âyet Sayısı.....	56
2.5.5. Sûrenin Ana Konusu	56
2.5.6. Münasebetler	57
2.5.7. Rahmân Sûresinin Pasajları.....	63
2.6. RAHMÂN SÛRESİNDE KULLANILAN YÖNTEM.....	76
2.6.1. Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri	77
2.6.2. Hadislerle Tefsir	79
2.6.3. Filolojik Tefsir	81
2.6.4. Şiir ve Arap Dilinden İstifâde	83
2.6.7. Rahmân Sûresi Tefsirinde Müellifin Kaynakları.....	87
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	94

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	:	İbn
Bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
İFAV	:	İlahiyat Fakültesi Vakfı
s.	:	Sayfa
sy.	:	Sayı
t.y.	:	Basım tarihi yok
y.y.	:	Basım yeri yok
ö.	:	Ölümü
s.	:	Sayfa
s.a.s	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem

GİRİŞ

Allah Teâlâ'nın inananlar için kalplere bir şifâ, yol gösterici bir rehber, öğüt ve rahmet olarak indirdiği¹ Kur'ân-ı Kerîm, indirildiği dönemden bu zamana Müslümanların ortak gündemini teşkil etmiştir. Nüzûl döneminde vahyin habercisi ve mübelliği olarak Hz. Peygamber,² onun vefatından sonra vahyin canlı şahitleri olarak sahabe Kur'ân'ın anlaşılması ve ilâhî emirlerin uygulanması için önemli vazife üstlenmiştir. Ancak canlı şahitlerin de âhirete irtihal etmesiyle yeni nesil ve İslâmla henüz tanışan farklı unsurlar için Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması sorun haline gelmiş; indiği filolojik ve tarihî zeminin aydınlatılmasına olan ihtiyaç artmıştır. Ancak söz konusu ihtiyaç toplumların ilerlemesine, insanların sorunlarına, sosyo-kültürel değişimine, ilmî-fikrî gelişimine ve ilk nâzil olduğu dönemden uzaklığına nispetle değişiklik göstermektedir. Allah'ın muradını anlamaya yönelik bu çabalar büyük bir tefsir arşivinin oluşmasına ve tefsir yöntemlerinin de farklılaşmasına sebep olmuştur.

Tefsir gayesiyle ele alınan eserler hitap ettiği zaman dilimine ve muhatabına göre çeşitlilik göstermektedir. Bu sebepten her çağın soru ve sorunlarının o dönemdeki tefsir çalışmalarını şekillendirdiği söylenebilir. Geçmişten bugüne tefsirlerin öne çıkan özelliğine göre rivâyet, dirâyet, lugavî, fikhî, işârî gibi gruplara ayrılmış olması da bunu göstermektedir. Modern dönemde ise bilim, teknoloji, endüstride gerçekleşen hızlı ilerlemeler birey ve toplumu ilgilendiren bütün alanlarda birtakım değişim ve gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Fıkıhtan kelâma hemen bütün İslami ilimlerde olduğu gibi bu durum, tefsir alanında da yeni eserlere ve bu eserlerin dâhil olduğu yeni tasniflerin ihdas edilmesine sebep olmuştur. Nitekim kronolojik, sosyolojik, psikolojik tefsir gibi gruplandırmalar bu dediğimiz hususun örnekleri olarak görülebilir. Dirâyet tefsirinin alt dallarından biri olduğu düşünülen “KonuluTefsir” de XIX. yüzyılın ilgi gören tefsir çeşitlerinden biridir.

Konulu tefsirin ilk kez kim tarafından ortaya konulduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ezher Üniversitesi Usûlü'd-Dîn Fakültesi

¹Bakara, 2/97; Yûnus, 10/57; Secde, 32/2.

²Mâide 5/67; Nahl 16/44; Kâf 50/45; Cin 72/23.

tefsir bölümünde ders olarak okutulmaya başlandı³ ve öğretim üyelerinden Ahmed es-Seyyid el-Kummî (ö. 1991) ile Muhammed Ahmed el-Kâsımî tarafından kullanıldığı iddiasıdır. Diğerleri ise konulu tefsirin ilk kez M. Abdullah Drâz (ö. 1958) ve Mahmûd Şeltût (ö. 1963) tarafından ortaya konulan bir yöntem olduğu görüşüdür.⁴ Neticede her iki görüşün de ortak noktası, konulu tefsirlerle ilgili ilk çalışmaların XIX. yüzyılda başladığı yönündedir. Konulu tefsir, en veciz ifadesiyle; çeşitli Kur'ânî konuların belirli bir yöntem aracılığıyla, Kur'ânî tasavvuru kazandırma hedefiyle ele alınmasına denmektedir. Bu konuda mevcut çalışmalar dikkate alındığında konulu tefsirin kavramsal, tematik ve sûre eksenli olmak üzere üç çeşidi olduğu görülmektedir.

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Konulu tefsir alanında yazılan eserler gün geçtikçe artmakta ve gelişmektedir. Konulu tefsirin yöntemini belirlemek amacıyla yazılan teorik eserlerin yanında yöntemi pratize eden eserler de kaleme alınmaktadır. Kavram, tema veya sûre bazında müstakil konulu tefsir araştırmaları olduğu gibi konulu tefsirin üç çeşidini de tüm Kur'ân'a uygulayan çalışmalar yapılmış ve halen yapılmaya devam etmektedir. Bütün Kur'ân'ı sûrelere göre tasnif edip incelemeye alan konulu tefsir çalışmalarının sonuncusu, sistematığı ve yöntemi bakımından belki de ilki sayılabilecek çalışma *et-Tefsîru 'l-Mevdû li-Süveri 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* adlı eserdir. Kolektif bir konulu tefsir çalışması olan bu proje, yürütme kurulu başkanı ve editörü Mustafa Müslim olmak üzere altı yürütme kurulu üyesi ve 31 kişilik araştırma heyeti tarafından hazırlanmıştır. Eser sûre eksenli konulu tefsir alanında yazılmış sistemli bir tefsir olması ve proje koordinatörü olan Mustafa Müslim'in geliştirdiği yöntemi inceleme imkânı sağlaması açısından büyük bir önemi hâizdir. Zira incelenen çalışmalarda sûre eksenli konulu tefsirin yönteminin net bir şekilde belirlenemediği fark edildi. Sûre eksenli konulu tefsir olduğu iddia edilen eserlerde tespit edilen en zayıf halka

³ Mustafa Müslim, **Kur'ân Çalışmalarında Yöntem Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım**, Çev. Salih Özer, 2. bs., Ankara, Fecr Yayınevi, 1998, s. 25.

⁴ Muhsin Demirci, **Konulu Tefsire Giriş**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2006., s. 83.; Bilal Gökür, "Konulu Tefsir, Hedef, İmkân ve Sınırları", **Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar**, İstanbul, 2010, s. 462; Esra Gözeler, "Konulu Tefsir", **Tefsire Akademik Yaklaşımlar-1**, 2. bs., Ankara, Otto Yayınları, 2015, s. 236.

sûrenin âyetler ve pasajlar arası münâsebetlerinin kurulmamasıdır. Bunun yanında sûrenin ismi, faziletleri, indiği periyodun ana konuyu belirlemedeki hizmeti tefsirlere yansıtılmamaktadır. Uygulama örneklerine baktığımızda müfessirlerin konulu tefsirin bu çeşidini farklı formatta yorumladıkları görülmektedir. Literatürde bu boşluğu gören Mustafa Müslim ve heyetinin ileriki çalışmalara da örneklik teşkil edecek bir işe imza attıklarını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu eseri hazırlamalarındaki hedef, sûre eksenli konulu tefsirde farklı konuların bir bütün halinde sunulması ve tefsir edilmesine dair getirdiği yöntemi belirginleştirmektir. Bu yöntemin uygulanışını bahsi geçen tefsir eserinde inceleyerek ileride yapılacak sûre eksenli konulu tefsirlerin yöntemini belirleme ve geliştirme açısından cüz'î bir katkı sağlaması açısından önemlidir.

Sûre eksenli konulu tefsir eserlerindeki yöntem farklılıkları şu soruları doğurmaktadır: Sûre eksenli konulu tefsir sûrenin konularının pasajlara göre sûre bütünlüğünden bağımsız tefsir edilmesi midir? Yoksa sûrenin ana konusunu belirleyerek gerekli bağlantıları sağlayarak onu bir bütün şeklinde tefsir etme çalışması mıdır? Şâyet konulu tefsir sûre bütünlüğünden bağımsız bir eylem ise bunun âyetler ve sûreler arası uyumla (münâsebâtü'l-Kur'ân) ilişkisi ne düzeydedir?

Sûrenin veya âyetlerin çok konulu olması durumunda sûrenin ana konusunu belirlemenin ölçütü nelerdir? Sûre eksenli çalışmalarda herhangi bir sûrede yer alan ana konuyu belirleyip sûreyi bu çerçevede tefsir etmek sûrede yer alan bütün konu ve kavramların etraflıca incelenmiş olması anlamına gelir mi? Bir sûrede yer alan konu ve kavramların işlenişinde belirlenen yöntemin bütün sûrelere uygulanması mümkün müdür? Sûre eksenli konulu tefsir için belirlenen biçimsel plan ve başlıklar ana konunun belirlenmesine ne derecede hizmet etmektedir?

Konulu tefsire dair konu, kavram ve sûre eksenli çalışmaların genellikle müstakil araştırmalar şeklinde yapılması, her bir çalışmanın yöntem ve muhtevasının kendine özgü olması konulu tefsir kapsamında üretilen bütün çalışmaları incelemeyi zorlaştırmaktadır. Konulu tefsir kapsamında değerlendirilen bütün çalışmaların tanıtılması tez sınırlarını zorlayacağı için araştırmamızda bütün eserlere değinmek yerine konulu tefsirin tanımı, türleri ve kapsamına dair genel bilgilerin Mustafa Müslim'e göre verilmesi hedeflenmiş ve bu konulara ilişkin bilgiler ilk bölümde incelenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona tefsir eden ilk konulu tefsir olması

hasebiyle çalışmamız, Mustafa Müslim başkanlığında kaleme alınan *et-Tefsîru'l-Mevdûi li-Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eserle sınırlı tutulmuştur. Bununla birlikte eserin kolektif bir çalışma hüviyetine sahip olması içerik, üslup ve yöntem bakımından birtakım farklılıklara da sebebiyet vermekte ve müelliflerin hangi kısımları yazdığına dair bilgilere de eserde yer verilmemektedir. Ancak eserin tamamının Mustafa Müslim'in editörlüğünden geçmiş olması ve sistematik açıdan ortak bir yöntemin idealize edilmesi bu farklılığı mümkün olduğu kadar en aza indirgese de doğal olarak eserde tam bir bütünlüğün olduğunu söylemek mümkün değildir. Ayrıca eserin bir kısmı üzerinden yapılacak değerlendirmelerin tam anlamıyla bütün eseri temsil ettiğini söylemek gerçeği yansıtmayan genellemeci bir yaklaşım olacaktır. Buna rağmen araştırmamız açısından eserin içerik, üslup ve yöntemi hakkında daha somut veriler ortaya koyabilmek için nümûne olarak bir sûrenin işlenişine yer vermemiz gerekmektedir. Bu gayeden yola çıkarak son bölümde ele aldığımız örnek sûre Rahman sûresi ile sınırlı tutulmuştur.

2. Literatür Değerlendirmesi

Konulu tefsirin tanımlarını ve yöntemlerini araştıran çeşitli eserler te'lif edilmiştir. Bu eserlerde konulu tefsirin tanımları ve sûre eksenli konulu tefsire bakış açıları şu şekildedir:

Ahmed Seyyid el-Kûmî ve Muhammed Ahmed Yûsuf el-Kâsim'ın *et-Tefsîru'l-Mevdûi li'l Kur'âni'l Kerîm*⁵ adlı eserlerinde konulu tefsiri sûre eksenli ve tematik olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar. Konulu tefsirin tematik tefsir olduğunu belirtmekle birlikte sûreyi “hedefi tek olan bir bütün” olarak görürler. Bu bağlamda konulu tefsirin, tematik tefsir ve sûre eksenli konulu tefsir olmak üzere iki çeşidi olduğunu beyan ederler. Sûrenin konularının az veya çok olması bir problem teşkil etmemektedir. Bir sûrenin hedefinin belirlenip, diğer âyetlerin bu hedef doğrultusunda tefsir edilmesine sûre eksenli konulu tefsir olarak tanımlamaktadırlar. Bu tür tefsirin araştırma yöntemlerini ise ele almamışlardır.

⁵Ahmed Seyyid el-Kûmî, Muhammed Ahmed Yûsuf el-Kâsim, *et-Tefsîru'l-Mevdûi li'l Kur'âni'l Kerîm*, y.y., y.y., 1982.

Zâhir b. Avvâd el-Elmaî *et-Tefsîru'l- Mevdûi li'l Kur'âni'l Kerîm*⁶ adlı eserinde konulu tefsiri lafız ve hükümde bir konuya sahip âyetlerin Kur'ân sûrelerinden toplayarak aralarındaki irtibâtı sağlamakla birlikte Kur'ânî maksatlara göre tefsir edilmesi olarak tanımlar. Konulu tefsiri *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* gibi Mu'cem tarzı lugavî çalışmalar ve Kur'ânî konuların tefsiri olmak üzere ikiye ayırmıştır. Konulu tefsirin araştırma yöntemlerinde ise, sûre eksenli ve tematik konulu tefsire yer vermiştir. Ancak burada çeşitleri ile araştırma teknikleri arasında bir karışıklık hissedilmektedir. Eserinde sûre eksenli konulu tefsire örnekler de sunan Elmaî sûrelerin isminin konusuyla bağlantısını kurduktan sonra Mekkî ve Medenî olduğunu belirtir, sûrenin ana konusunu belirler ve en sonunda bu konuyu doğrudan içeren âyetlerin icmâlî tefsirini yapar. Sûrenin tefsirini bu şekilde tamamlarken sûrenin girişi ile sonu arasındaki münâsebebe değinir.

Abdussettâr Fethullah Saîd, *el-Medhâl ile't Tefsîri'l Mevdûi*⁷ adlı eserinde konulu tefsiri; “Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin anlamlarını beyan etmek, asıllarını ortaya çıkarmak ve birleştirici bir bağla, özel şartlarla ve husûsî bir şekilde farklı âyetleri bir araya toplamak ve üzerlerinde derinlemesine düşünmek sûretiyle anlam ve amacı bir olan âyetlerin konularını araştıran ilim” olarak tanımlamaktadır. Konulu tefsiri genel ve özel olmak üzere iki çeşide ayırmaktadır. Genel konulu tefsir ortak gaye için toplanan âyetlerden oluştuğunu beyân etmektedir. Ahkâm tefsirleri bunun örneklerindendir. Özel konulu tefsir gaye ve anlam birliği olan âyetlerdir. Kur'ân'a göre Yahudiler konusu örnek verilebilir. Sûre eksenli konulu tefsiri bu türlerin içine dâhil etmemesine rağmen “Şûrâ Sûresinde Akîde” gibi sûrede bulunan konulardan birinin tefsirinin yapılabileceğini savunmaktadır. Sûrenin tüm konularını tek bir merkezde toplayan konulu tefsiri kabul etmemektedir. Genel konulu tefsir addettiği konular ise, konulu tefsirin tanım ve metoduna uymamakta ve kavramsal çerçeveyi çizmede sorun oluşturmaktadır. Ayrıca konulu tefsire “et-Tefsîru'l Mevdûiyyu'l Câmi” ismini vermiştir. Bunun sebebini ise, âyetin tefsirinin gerektirdiği tahlîlî, icmâlî tefsir yöntemlerini kullanması olarak belirtir. Onun nazarında konulu tefsir bütün tefsir çeşitlerini bünyesinde bulundurmaktadır.

⁶Zâhir b. Avvâd el-Elmaî, *Dirâsâtü't-Tefsîru'l-Mevdûi li'l Kur'âni'l Kerîm*, Riyâd, Mektebetu'l Melik Fehd el-Vataniyye, 1984.

⁷Fethullah Saîd, *el-Medhâl ile't Tefsîri'l Mevdûi*, Kâhire, Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmiyye, 1986.

Şahin Güven *Konulu Tefsir Metodu*⁸ adlı eserinde konulu tefsîri: Kur'ân'ın, bütünü veya herhangi bir sûresi çerçevesinde, temel ilke ve hedeflerine uygun olarak Kur'ân'ın kendi bütünlüğü içerisinde, konularını ve pratik hayata tatbik yöntemini araştıran bir ilim olarak tanımlamaktadır.⁹ Bu tanımda konulu tefsirin araştırma alanlarından birinin de sûre olduğunu bildirmektedir. Sûre eksenli konulu tefsiri tek konusunun ve tüm konularının tefsiri olmak üzere iki çeşide ayırmaktadır. Sûrenin başı ile sonu arasında bir uyum ve fikirleri arasında mükemmel bir âhenk olduğunu bildirmesine rağmen aslında konulu tefsirden sayılamayacağı kanaatindedir.

Muhsin Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*¹⁰ adlı eserinde konulu tefsiri, Kur'ân'ın tamamını veya ondaki herhangi bir meseleyi araştırma konusu yaparak farklı sûrelerde zikredilen nasları nüzûl sırasına göre ele alıp usûlüne uygun bir şekilde incelemek sûretiyle onun pratik hayata uygunluğunu ortaya çıkarmak demektir. Sûrenin tek konulu ve sûre merkezli olmak üzere iki çeşit konulu tefsirinin olduğunu beyan eder. Tek konulu tefsirde ele alınan konunun başka sûrelerde geçiyorsa onları da değerlendirmeden tefsirinin yapılamayacağını söyler. Dolayısıyla bu tefsir Kur'ân genelinde bir konulu tefsir olmuş olur. Çok konulu sûrelerin konulu tefsirinde ise müfessirlerin klasik tefsirlerdeki gibi bir yorumlama yöntemi kullanmalarına işaret eder. Ayrıca her sûreye bu yöntemin uygulanamayacağını; yalnızca birbirleriyle ilişkili konuları içeren bazı sûreler için geçerli olabileceğini zikreder. Sûre eksenli konulu tefsiri sûrenin uzun olsun kısa olsun anlam birlikteliğinin olması ve sûrede geçen konunun başka sûrelerde geçmemesi şartına bağlı olarak kabul etmektedir.¹¹

Ayrıca Güven ve Demirci sûre eksenli konulu tefsirde ayrı bir başlıkta kelimelerin etimolojik ve semantik tahlillerinin yapılması gerektiğini iddia etmektedir.

Samir Abdurrahmân Reşvânî'nin *Menhecû't-Tefsîri'l-Mevdû li'l-Kur'âni'l-Kerîm: Dirâse ve Nakdiyye* adlı eserinde¹² konulu tefsirin bugüne kadar kavramsal çerçevesinin çizilemediğini iddia eder. Ona göre konulu tefsir kavramını açıklamak için yapılan bu tanımlar aslında yöntemini anlatmaktadır. Konulu tefsiri diğer

⁸Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 2. Bs., İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2012.

⁹Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 52.

¹⁰Muhsin Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2006.

¹¹Muhsin Demirci, a.g.e, s. 108.

¹²Samir Abdurrahmân Reşvânî, *Menhecû't- tefsiri'l-mevzui li'l-Kur'ani'l-Kerim: Dirase ve Nakdiyye*, Halep, Dâru'l Mültekâ, 2009.

tefsirlerden ayıran mahiyet ve yönteminin tanımları birbirine karıştırılmıştır. Konulu tefsirin mahiyetini vurgulayan tanımların Abdurrahîm Abdulcelil'in şu tanımıdır: "Konuları bir sûre ya da daha fazla sûre çerçevesinde Kur'ânî amaçlara uygun olarak ele alan ilim dalıdır. Müfessirin sunduğu konular ve çözeceği meseleleri aracılığıyla Kur'ân'ın hidayetini açıklamak ve i'câzının vecihlerini açıklayarak Allah'ın murâdını ortaya çıkarmak için kullandığı yöntemdir."¹³ Sûre eksenli konulu tefsirin henüz özel bir ıstılaha sahip olmadığını belirtir. Ayrıca bütünlük "vahde" denilen kavramdan kastın müfessirlere göre sûrenin esas konusu, maksatları ve hedefleri, sûrenin tartıştığı amaç veya salt bütünlük olarak değişiklik gösterdiğini belirtir. Özellikle ana konunun belirlenmesinde kriter olan sûrenin ismi, indiği periyod, ana konusu, sûrenin maksatları ve münâsebetlerin işleniş yönteminde sorunlar olduğunu vurgular.

Bütün bu tanım ve yöntemlere bakıldığında bazı farklılıklar görülmektedir. Bazı âlimler, konulu tefsir çeşitlerinde sûre eksenli konulu tefsiri zikrederken, tanımlarının içerisinde zikretmemektedir. Diğerleri ise, tanıma sûre eksenli konulu tefsiri dâhil etmekte; fakat araştırma yöntemleri hakkında bir teknik sunmamaktadır. Ayrıca sûre eksenli konulu tefsirde iki şekilde tefsir yapıldığı görülmektedir. Bunlardan biri, sûrenin ismi, nüzulü, ana konusunu belirleyip, sûrede ana konuyu içeren âyetlerin tefsirinin yapılmasıdır. Diğerleri ise, sûrenin ismi, nüzulü, varsa faziletleri, münâsebetleri ve pasajlarının konuları ele alınarak tüm âyetlerle birlikte ana konuyu merkeze alıp sûrenin her biriminin tefsirinin yapılmasıdır. Değirmek istediğimiz diğer husus ise, sûre eksenli tefsire şartlı olarak yaklaşılmasıdır. Sûrenin içerdiği tek bir konunun tefsirinin yapılmasıdır. Bunu bazıları mümkün görse de kimi müfessirler Kur'ân genelinde aynı konunun geçmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Buradaki bazı görüşlere göre; Kur'ân'ın bütünlüğünde konulu tefsir olabilir ancak sûrenin bütünlüğünde konulu tefsir bazı şartlara bağlıdır. Bu şartlar; sûrenin tek konulu olması, ihtivâ ettiği konunun başka sûrelerin muhtevasında bulunmamasıdır. Eşsiz nazmı ve konularıyla bir bütün olarak kabul edilen Kur'ân'ın en büyük birimi olan sûresindeki bütünlük neden kabul edilmemektedir? Buna ek

¹³ Samir AbdurRahmân Reşvânî, **Menhecü't-tefsir**..., s. 40.

olarak şartlı şekilde sûrelerin konulu tefsiri kabul edilirken de ayrı bir problem yaşanmaktadır. Sûrede bütünlüğü kabul edenler bazı âyetleri ayırıp ana konuyu içeren âyet gurubunun konulu tefsirinin olacağını iddia etmektedir. Bu kabulde olan birinin ana konuyu ihtiva eden âyetleri alıp diğerlerini bırakması sûreyi parçalaması demektir. Bu da sûrenin bütünlüğü noktasında bir kavram kargaşası olduğunu göstermektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın konusu Mustafa Müslim ve *et-Tefsîru'l-Mevdû li-Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserde tanım, tasnif ve yöntem tespiti olduğunu belirtmiştik. Müslim'in çalışmalarının temerküz ettiği alan, sûre eksenli konulu tefsirdir. Bu sebeple çalışmada konulu tefsirin diğer iki çeşidinin kavramsal ve yöntemsel çerçevesi çizilmekte; ancak araştırma *et-Tefsîru'l-Mevdû li-Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserin yöntem tespiti olarak sınırlandırılmaktadır.

Çalışma iki temel üzerinde temerküz etmektedir. Biri, Mustafa Müslim'in konulu tefsir alanındaki araştırma yöntemi, diğeri ise editörü olduğu eserin içinde seçilen Rahmân sûresinin konulu tefsirinin incelenmesidir. Araştırmamızda *et-Tefsîru'l-Mevdû* isimli eserin sunduğu verilerin incelenmesi ve metin analizi yöntemi benimsenmektedir.

Söz konusu yöntemlere uygun olarak çalışma bir giriş ve üç bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde eğitim-öğretim hayatı boyunca çalışmalarının ekseriyyetini sûre eksenli konulu tefsirin yöntem tespitine ve uygulamasına harcamış olan Mustafa Müslim'in konulu tefsir araştırmaları üzerinden konulu tefsir ve çeşitlerinin kavramsal çerçevesi resmedilmektedir. Her bir çeşidinin araştırma yöntemlerine değinilmekte, bugüne kadar yazılan konulu tefsir eserleri zikredilmektedir.

İkinci bölümde, Mustafa Müslim'in hayatı, ilmî birikimi ve alandaki çalışmaları ele alınmaktadır. Yine aynı bölümde *et-Tefsîru'l-Mevdû li-Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserin mukaddimesinden hareketle araştırma yöntemi ve özellikleri açıklanmaktadır. Sûre eksenli konulu tefsir için kararlaştırılan biçimsel

plan ayrıntılı şekilde aktarılmaktadır. Eserde kullanılan bütün kaynaklar yerine sıklıkla kullanılan temel kaynaklar zikredilmektedir.

Üçüncü bölümde ise, Rahmânsûresinin konulu tefsirinin yöntemi incelenmektedir. Konumuz sûre eksenli konulu tefsirin tasnif ve yöntem tespiti olduğu için sûre biri biçimsel plana göre tefsir yönteminin incelenmesi, diğeri ise rivâyet ve dirâyet yönünden sûreleri tefsir ederken kullandığı yöntemler olmak üzere iki çeşit incelemeye tâbî tutulmaktadır.

Çalışmada konulu tefsir tanım, çeşit ve yöntemlerini açıklarken Mustafa Müslim'in *Mebahis fi'tTefsîri'l-Mevdûi ve el-Mu'cize ve'r Rasûl min Hilâl-i Sûreti'l-Furkân* eserlerinden istifade edilmektedir. Ayrıca çalışmamızın esas kaynağı olan eserin biçimsel planını Müslim oluşturduğu için onun bu eserleri ve temel iddiaları ışığında mantıksal çerçevesi çizilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KONULU TEFSİRİN TANIMI

1.1.Konulu Tefsirin Tanımı

Kur'an'ın nâzil olduğu yıllardan günümüze kadar insanoğlunun Allah'ın murâdını anlamaya olan gayreti devam etmektedir. Bununla birlikte her asrın sahip olduğu siyâsî, târihî ve bilimsel gelişmelerdeki değişimler, dönemin aradığı cevap ve ihtiyaçların da farklılık göstermesini sağlamaktadır. Bu bağlamda XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Müslümanlar, iç ve dış etkenlere bağlı olarak Kur'an tefsirinde yeni bir metot geliştirme ihtiyacı hissetmişlerdir.¹⁴ Müfessirleri yeni bir metot arayışına yönlendiren sebeplerden bazıları şunlardır:

1- İlim dallarında ihtisaslaşma¹⁵ döneminin başlamasıdır. Kur'an konularının diziliminin şekilsel açıdan yaygın olması, muhtevastaki kavram veya konuların en ince ayrıntısına kadar araştırılıp, başlıklar altında açıklanmasını gerekli kılmıştır.

2- Yeni bir metodoloji arama gereksinimidir. Klasik dönem müfessirlerinin sûre tefsiri yaparken âyetlere birimler halinde yaklaşımı, bu zamanın arayışına hitap etmemekte ve yeni bir yöntem arayışına sevk etmektedir. Bir anlamda âyetler arasındaki konu bütünlüğü sağlanmadan teker teker tefsir edilmesi, geçmişte yapılan tefsir çalışmalarından yeterli derecede verim alınamadığını düşündürmektedir. İlgili tefsirler Kur'ân mesajını bu çağın muhataplarına bir bütün olarak ulaştıramadığından konu veya kavram merkezli tefsir çalışmalarına önem verilmesi gerektiği düşünülmektedir.¹⁶

3- Oryantalistler tarafından İslâmî ve Kur'ânî meseleler hakkındaki şüphelerine kaynaklık eden çalışmaların hazırlanması. Bu çalışmalarda İslâmî ilimler konularına göre tasnif edilmiş ve fihristler hazırlanmıştır.¹⁷ Kur'ân ve İslâmiyet hakkında şüpheleri arttırmak amacıyla yazılan bu çalışmaların yöntemi Müslüman ilim adamlarının bakış açısını konu veya kavram odaklı olarak sistematik bir şekilde değiştirmelerine neden olmuştur.¹⁸ Bu bağlamda ortaya çıkan yöntem arayışları,

¹⁴ İsmail Râcî Fârûkî, "Kur'an'ın anlaşılmasında Yeni Bir Metodolojiye Doğru", Çev. Mehmet Paçacı, **İslami Araştırmalar Dergisi**, c. VII, sy. 3-4, 1994, s. 305.

¹⁵ İhtisaslaşma; bir konu veya kavram hakkında ayrıntılara inerek derinlemesine araştırmaktır.

¹⁶ Şahin Güven, **Konulu Tefsir Metodu**, 2. bs., İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2012, s. 119.

¹⁷ Bkz.: Gustav Leberecht Flugel, **Nücûmu'l-Furkan fî Etrâfi'l-Kur'ân**, Lipsiae, 1875; Jules La Baeume ve Edward Montet, **Mevzûlarına Göre Âyet-i Kerîmeler ve Mealleri**, Çev. Bekir Karlığa, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1980.

¹⁸ Güven, **Konulu Tefsir Metodu**, s. 125, 127.

Kur’ân’a ve sûrelerine daha bütüncül yaklaşan konulu tefsir yönteminin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Yukarıda zikredilen sebeplere binâen konulu tefsir çalışmaları günümüzde artarak devam etmektedir. Tefsirin yeni rengi olan konulu tefsir hakkında birçok yöntem ve uygulama kitapları kaleme alınmıştır. Bu çalışmaların yöneme yönelik olanlarına literatür taramamızda ayrıntılı bir şekilde değinmiştik. Uygulama kitapları ise konulu tefsir çeşitleri ve metotları hakkında bilgi verirken ele alınacaktır.

Konulu tefsir yöntemi geliştirilirken her araştırmacının farklı sınıflandırmalarda bulunduğu görülmektedir. Örneğin; Seyyid Mursî konulu tefsiri iki ana başlığa ayırmaktadır. Bunlar “bütüncül/müstakil” ve “kısmî/sınırlı” tefsirdir. Bütüncül tefsir, Kur’ânî bir konu hakkında yapılan tefsirdir. Kısmî tefsir ise sûrenin bütünü hakkında ve sûrenin tek bir konusu hakkında yapılan konulu tefsir olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁹ Benzer şekilde Abdüssettâr Saîd de konulu tefsiri “genel” ve “özel” olarak iki başlıkta incelemektedir. Genel konulu tefsirde, konunun bölümleri arasında hedef birlikteliği bulunmaktadır. Bu bağlamda o, ahkâm tefsirlerinin genel konulu tefsirlere dahil olduğunu belirtmektedir. Özel konulu tefsir ise mânâ ve hedef birlikteliği olan tefsirlerdir.²⁰ İlk iki araştırmacının aksine Mustafa Müslim, konulu tefsirleri üçe ayırmaktadır. İlki Kur’ânî kavramların, ikincisi Kur’ândaki konuların, üçüncüsü ise bir sûrenin merkeze alındığı ve yine konu odaklı olan tefsirlerdir.²¹ Anlaşılacağı üzere günümüze kadar yazılmış olan eserlerde araştırmacılar tarafından sunulan tanımlar farklılık göstermektedir.

Yukarıda, İslâm düşünürleri tarafından ortaya konulan konulu tefsir tanımlarının birbirinden farklı mahiyetlerde olduğu belirtilmişti. Bu bağlamda, konulu tefsirle ilgili yapılmış olan belli başlı tanımlamalar şu şekildedir:

- Hicâzî’ye göre konulu tefsir, Kur’ân’ın tamamını veya belirli bir meselesini araştırma konusu yaparak farklı sûrelerde zikredilen nassları nüzûl sırasına göre ele

¹⁹ Şahin Güven, **Konulu Tefsir...**, s. 162.

²⁰ Fethullah Saîd, **el-Medhâl...**, s. 24-25.

²¹ Müslim, **Kur’ân Çalışmalarında Yöntem**, s. 24.

alıp usûlüne uygun bir şekilde incelemek ve onun pratik hayata uygunluğunu ortaya çıkarmak demektir.²²

- Fermâvî'ye göre, bir konuyla ilgili olarak indirilen âyetlerin araştırılıp bir yerde toplanmasını gerektiren konulu tefsir, lafızları ve zikredildiği yerler ne kadar farklı olsa da, ilgili âyetlerin nüzûl sebebi ve iniş sırası gözetilerek sünnet-i nebeviyye ve sahabe sözlerinin de desteği ile açıklanmasıdır.²³

- Elmaî'ye göre konulu tefsir, konusu veya hedefi ortak olan âyetleri, (imkân nispetinde) nüzûl sırasını gözeterek, ayrıntılı bir şekilde açıklamak ve hikmetini beyan etmek, ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği gibi tüm açılıyla incelenerek din düşmanları ve inkârcıların şüphelerine cevap verecek nitelikte tefsir edilmesidir.²⁴

- Reşvânî'nin konuya dair tanımı diğerlerine nazaran daha ayrıntılıdır. Nitekim ona göre konulu tefsir, müfessirin Kur'ân'ın hidâyetini açıklama gayesiyle, i'câz vecihlerini de gündeme alarak meseleleri çözme ve sunduğu konular aracılığıyla (beşerî tâkatı ölçüsünde) Allah'ın muradını ortaya çıkarmayı hedeflemesidir.²⁵ Bu tanıma göre; konulu tefsir iki esas üzerine bina edilmektedir. Bunlardan ilki bütüncül bakıştır. Söz konusu bakış, müfredat ve parçaların birleşiminden oluşan bir bütünlükten ibarettir. Diğerisi ise konudur. Buradaki konudan maksat, müfessir tarafından âyetlerden istinbat edilen ortak fikir ve yargılardır. Dolayısıyla konulu tefsirde -gerekmedikçe- dil bilgisi, belâğât ve sarf konularına girilmez. Tanımda “beşerî takat ölçüsünde” ifadesinin kullanımı da sonra derece yerindedir. Zira Allah'ın murâdını tam olarak bilecek tek kişi yine kendisidir. Beşerin yaptığı yorumlar ise nassı bağlayıcı olmayıp doğru veya yanlış olma ihtimali vardır.²⁶

- Konulu tefsirin yöntem geliştiricilerinden ve uygulayıcılarından olan Müslim ise konulu tefsiri, lafız ya da hüküm açısından aynı konuyla ilgili birçok Kur'ân âyetlerinin dökümünü yapmak ve onları Kur'ân'ın temel ilkelerine göre

²² Mahmud Hicâzî, **et-Tefsiru'l Mevdûiyye fi'l Kur'âni'l Kerîm**, Kâhire, Dâru't-Tefsîr li't-Tab'i ve'n-Neşr, 1980, s. 402-403; Muhsin Demirci, **Konulu Tefsire Giriş**, 3. bs., İstanbul, İFAV yayınları, 2017, s. 79-81.

²³ Abdulhayy el-Fermavî, **el-Bidâye fi't Tefsiri'l Mevdûi**, y.y., t.y., s. 52; Ahmed Muhammed ez-Zahrânî, **Örneklerle Konulu Tefsir**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002, s. 11; Güven, **Konulu Tefsir Metodu**, s. 65.

²⁴ Zâhir b. Avâd el-Elmaî, **Dirase fi't Tefsiri'l Mevdûf...**, s. 7.

²⁵ Samir Abdurrahmân Reşvânî, **Menhecû't Tefsiri'l Mevdûf...**, s. 43.

²⁶ Reşvânî, **a.g.e.**, s. 44.

yorumlamaktır diye tanımlar.²⁷ Yine o, konulu tefsir hakkında “Düşünsel, toplumsal veya evrensel yaşamla ilgili herhangi bir konuda, Kur’ânî bir perspektif üzerinden özel bir söylem geliştirmek” tanımına da yer verir.²⁸ Bu tanımlar içerisinde en isabetli tanımın “Konuları bir veya daha fazla sûre çerçevesinde Kur’ânî amaçlara uygun olarak ele alan ilim dalıdır.”²⁹ olduğunu ifade eder. Çünkü bu tanım konulu tefsirin iki temel türüne işaret etmektedir. Bunlar, sûre içindeki meselelerden oluşan konulu tefsir ve âyetlerin icmâından meydana gelen konulu tefsirdir.³⁰

Ele alınan bu tanımlar ışığında konulu tefsirle ilgili ifadeler şu şekilde özetlenebilir: Güncel bir sorunu çözmek amacıyla, Kur’ân-ı Kerîm’in tamamında veya belirli bir sûresinde yer alan bir konu ya da kavramın, sebep-i nüzûl bilgisi ve siyâk-sibâk bağlamı göz önünde bulundurularak bütüncül bir bakış açısıyla araştırılmasıdır. Bu tanımlamadan yola çıkarak konulu tefsirin hedefi, Kur’ân ve sûre ekseninden istinbat edilen konu hakkında tutarlı, bütüncül bir kanaate ulaşmaktır. Ayrıca bu çağın ihtiyaçlarına cevap vermesi hedeflendiğinden dilinin güncel ve bugünün sorularını cevaplar şekilde olması da önem arz etmektedir. Konulu tefsirin tanımlamalarına dair edinilen bilgilerin ardından, çeşitlerini ve araştırma yöntemlerini inceleyip değerlendirmeye çalışılacaktır.

1.2.Konulu Tefsirin Çeşitleri ve Yöntemi

Kur’ân-ı Kerîm’in birimleri olan lafızları, âyetleri ve sûrelerinin ihtiva ettiği konulara göre konulu tefsir bölümlere ayrılmaktadır. Bu bölümde konulu tefsirin çeşitleri açıklanarak her birinin kendine ait yöntemleri ele alınacaktır.

1.2.1. Kur’ân Eksenli Konulu Tefsir

1.2.1.1.Kavramsal Tefsir

Kavramsal tefsir, Kur’ânî terimlerin vârid olduğu âyetler ekseninde lugavî, ıstılâhî ve semantik açıdan anlamını araştırmaya yöneliktir.³¹ Bu yöntem Kur’ân’da

²⁷ Müslim, **Kur’ân Çalışmalarında Yöntem**, s. 24.

²⁸ Müslim, **a.g.e.**, s. 24.

²⁹ Müslim, **Kur’ân Çalışmalarında Yöntem**, s. 24.; Sâmîr Abdurrahmân Reşvânî, **Menhecû’t-Tefsîrî’l Mevdûî**, s. 42-43.

³⁰ Sâmîr Abdurrahmân Reşvânî, **a.g.e.**, s. 26.

³¹ Demirci, **Konulu Tefsire Giriş**, s. 98; Şehmus Demir ve Hasan Yılmaz, “Kur’ânî Konu, Kavram ve Sûre Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım”, **Ekev Akademi Dergisi**, 2003, c. VII, sy. 14, s. 116.

geçen *silm*, *nifak*, *adalet*, *ümme*, *sıdk*, *ribâ* gibi kavramları araştırma amacıyla kullanılmaktadır. Bu tür çalışmalar, araştırdığı kavramın, kelime ve köklerini ortaya çıkararak geçirmiş olduğu anlam değişikliklerini tespit eder ve semantik, etimolojik tahliller yapar. Bununla beraber âyetlerde geçen bağlamları inceleyerek yer aldığı âyetlerdeki siyâk-sibâk ilişkisini belirler.³² Söz konusu bağlamlar, kelimeleri cümle bütünlüğünde anlamayı ve Allah'ın muradını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Zira bazı kelimeler, Kur'an'ın çeşitli yerlerinde farklı anlamlara gelebilir. Bu farklılıklar, âyet veya âyetlerin anlattığı konu çerçevesinde tespit edilebilir.³³ Terimin kavramsal çerçevesi çizildikten sonra içerik olarak benzer olan âyetlerle bağlantısı kurulur. Böylece kavramın dilsel tahlili ile birlikte konu haline gelmiş, hüküm içeren, müşahhas³⁴ bir tefsiri yapılarak Kur'anî kimliği ortaya çıkarılır.

Bu alanda çalışma yapanların, kavram tefsiri ile konu tefsirini karıştırmaları ya da araştırmalarını kavram tefsiri ile başlatıp konu tefsiri ile tamamlamaları kuvvetle muhtemeldir. Ancak bu ikisi farklı şeylerdir. Kavram tefsiri dil ağırlıklı ve salt bilgi içeriklidir. Konu tefsiri ise daha kapsamlıdır. Âyetlerin genel olarak ihtivâ ettiği konuların tefsir edildiği bu yöntem, yorum ağırlıklı olup tahlil ve değerlendirme içeriklidir.

Kavram tefsirlerinden Kur'an müfredatı özelinde yazılanlarına el-eşbâh ve'nezâir, garîbu'l-Kur'an ve mecâzu'l-Kur'an eserleri örnek gösterilse de bu tür kitaplar daha çok sözlük niteliğindedir. Bu çalışmalar, araştırmacılar açısından kavramsal tefsirin temel fonksiyonunu icra etmekte ve hareket noktasını belirlemektedir.³⁵ İlgili eserlerin kavramsal tefsir olarak kabul edilmemesinin sebebi, içeriklerinin sözlükten farklı olmamasının yanında âyetlerin geniş anlamlarıyla birlikte siyâk ve sibâkının da değerlendirildiği bir konu bütünlüğü içerisinde yazılmamalarıdır. Bilakis kelimenin yalnızca geçtiği yerdeki lafzî anlamı çerçevesinde kalmaktadır.³⁶ Dolayısıyla müfredat odaklı çalışmalar, kavramların mânâ ortaklığından ziyade farklarını ortaya çıkarma girişimidir.

³² Demirci, **Konulu Tefsire Giriş**, s. 103-104; Güven, **Konulu Tefsir Metodu**, s. 167.

³³ Halis Albayrak, **Tefsir Usulü**, İstanbul, Şule Yayınları, 1998, s. 145.

³⁴ Albayrak, **Tefsir Usulü**, s. 170.

³⁵ Müslim, **Kur'an Çalışmalarında Yöntem**, s. 39; el-Hâlidî, **et-Tefsir ve't-te'vil fi'l-Kur'an**, Amman, Dârü'n-Nefâis, 1996, s. 52.

³⁶ Müslim, **Kur'an Çalışmalarında Yöntem**, s. 42.

Kavramsal tefsirin temel kaynağı olarak gösterilen kitaplar ise şunlardır: el-eşbâh ve'n-nezâir kitapları, Kur'ân müfredâtı hakkında yazılan eserler ve garîbu'l-Kur'ân literatürüdür. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kelimelerin anlamlarını, geçtiği âyetleri de zikrederek açıklamaktadır. Bu şekilde aynı kelimeyi barındıran âyetler tek bir başlık altında toplanmaktadır. Kelimelerin konusal bütünlüğüne bakılmaz ve âyetler arası anlam ilişkisi kurulmaz. Bu fihristlerde kelimenin lûgat ve istilâhtaki anlamlarına, iştikâk ve sarf ilimlerine değinilmektedir. Bu kitapların en meşhurları; Râgıb el-İsfahânî (ö. XI. Yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*³⁷, Muhammed Huseyn ed-Dâmegânî (ö. 1085), *Kâmûsu'l Kur'ân- İslâh'ul Vücûh ve'n Nezâir fî'l Kur'âni'l Kerîm*³⁸, Fîrûzâbâdî (ö. 1415), *Besâir-u Zevî't-Temyîz fî Lataîfi'l-Kitâbi'l-Azîz*³⁹, Mustansır Mir, *Dictionary of Qur'anic Terms and Concepts*, Türkçeye *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*⁴⁰ olarak çevrilmiştir.

Günümüzde ise, Kur'ân müfredâtına yönelik farklı bir bakış açısı geliştirmekte farklı âyetlerde bahsi geçen terimlerin çok yönlü kavramsal tefsiri yapılmaktadır.

İlgili bağlamda yazılmış eserlere Ahmed Hasen Ferhat'ın *Bahsun Kur'âniyyun ve Darbun mine't-Tefsîri'l-Mevdûi* başlığı altında yayınladığı *el-Ummeh fî Dilâletihe'l-Arabiyye ve'l-Kur'âniyye*⁴¹ adlı çalışması örnek gösterilebilir. Araştırmacı bu çalışmasında, *ümme* kelimesinin Kur'ân âyetlerinde geçtiği yerleri tespit eder. Lûgat kitaplarından anlamlarını çıkartıp, kök ve türemiş kelimelerini, cemaat anlamında kullanılan *ümme* kelimesinin din, an, eşsiz adam ve zaman anlamlarına sahip olduğundan bahseder. Ayrıca bu anlamları birleştiren ortak noktayı da belirler. Sonrasında Kur'ân'daki *ümme* kelimesinin karşılığının ne olduğu sorusuna odaklanır ve âyetlerle ilgili anlamlara deliller getirir. *Ümme* kelimesinin İslâmiyet'in gelmesiyle kazandığı anlamdan bahsederken Hz. Peygamber'in (s.a.v) Medîne'de Muhâcir ve Ensâr'dan oluşturduğu ümmete (cemaate) değinir. Aynı

³⁷ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, **Mu'cemu Müfredati Elfazi'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y.

³⁸ Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, **Kamûsü'l-Kur'ân İslahü'l-vücûh ve'n-nezair fî'l-Kur'âni'l-Kerim**, 4. bs., Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1983.

³⁹ Ebü't-Tahir Mecdüddin Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letaifi'l-Kitâbi'l-Azâz**, Beyrut, el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.

⁴⁰ Müstansır Mir, **Dictionary of Qur'anic Terms and Concepts**, New York, Garland Publishing, 1987. Bu eser Murat Çiftkaya tarafından *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (İstanbul, İnkılab Yayınları, 1996).

⁴¹ Ahmed Hasen Ferhat, **el-Ummeh fî Dilâletihe'l-Arabiyye ve'l-Kur'âniyye**, Amman, Dâru Ammâr, 1983.

zamanda bu kavramın, Batı dünyasındaki mefhûmundan bahsedip onlar için ırk, toprak, tarih ve dilin oluşturduğu tanıma eleştirel yaklaşarak din boyutunun ümmet olmaya katkısını vurgular. Son olarak Kur'ân'ın sunduğu ümmet kavramının boyut ve oluşumları üzerinde de durmaktadır. Görüleceği üzere söz konusu kitap, incelediği terimi lugavî, tarihî, sosyoloji ve diğer yönlerden ele alarak çok yönlü bir şekilde açıklamaktadır. Bu açıdan ilgili eserin Kur'ân kavramları bağlamında kaleme alınan konulu tefsirlerin en başarılı örneklerinden biridir.

1.2.1.2. Tematik Tefsir

Aynı konu içeriğine sahip âyetlerin bir araya getirilerek Kur'ân bütünlüğü içerisinde değerlendirilmesine Kur'ân eksenli konulu tefsir denir.⁴² Konulu tefsir bilim, siyaset, sosyoloji ve psikoloji meselelerine Kur'ân'ın nasıl bir çözüm getirdiğini sunmak üzere yazılsa da, Kur'ân'ın kendi içindeki meselelerinin anlaşılması için de kullanılan bir yöntemdir. Bu tür bir tefsir çeşidinin ortaya çıkmasında iki temel sebep vardır. Bunlardan biri Kur'ân'ın değindiği, tartıştığı, yorumladığı konuları belirleyip kendi içindeki bir meseleyi çözümlemektir. Diğeri ise güncel soru ve sorunlar karşısında Kur'ânî perspektifin ne olduğunu tespit etme gayretidir.⁴³ Bu tefsir yöntemi, konulu tefsirin temeli ve alanında en yaygın olanıdır.⁴⁴

Konulu tefsirin araştırma yönteminde araştırmacı Kur'ân'ın bütününde, tespit ettiği konuya dair âyetleri belirleyerek çeşitli delâletlerini ortaya çıkarır. Konunun sınırları ve çerçevesini çizdikten sonra ilgili meseleye dair kavramları semantik ve etimolojik açıdan izah eder. Tüm bunlarla birlikte âyetlerde geçen kavramların türev ve çekimlerine, ayrıca buna göre değişen anlamlarına değinir. Burada araştırmacı konu tefsiri ile kavram tefsirini birlikte sunabilir. Çünkü konu başlıkları kavram temellidir. Âyetler nüzûl sırasına göre tasnif ve tertip edilerek varsa konu bütünlüğünü yansıtacak şekilde esbâb-ı nüzûl bilgisine de yer verilir. Âyetler seçilirken, konuyla doğrudan alâkası olanlar merkeze alınır, dolaylı olarak ilintili olanlar ise değerlendirmeye katılır. Konuya giriş yapıldıktan sonra ana başlıklar ve

⁴² Demirci, **Konulu Tefsire Giriş**, s. 113.

⁴³ Müslim, **Kur'ân Çalışmalarında Yöntem**, s. 44-45.

⁴⁴ Demirci, **Konulu Tefsire Giriş**, s. 117.

yan başlıklar yazılarak konu hakkındaki çıkarımlar âyet ve hadîslerle delillendirilir. Ayrıca konunun vâkıa ile ilişkisi de kurulmalıdır.⁴⁵ Araştırmacı âyetleri tefsir ederken bağlamından koparmadığı gibi ihtiyaç nispetinde nahv, sarf, belâgat ve kırâat gibi meselelere de değinir. Konulu tefsir yazılırken kullanılan üslup çok mühimdir. Tahlîlî tefsire kaymadan, konu bütünlüğü muhafaza edilerek, ilgi çekici ve dikkati konuya yoğunlaştıran bir üslupla yazılmalıdır. Aksi takdirde bu yöntemin “Kur’ânî bir konuda ihtisaslaşma” hedefi tahakkuk etmeyebilir.

Konulu tefsirde konu seçimi iki türlü olabilir. Birincisi, Kur’ân’ın iç dinamiklerinin ele alındığı konulardır ki bunun örnekleri çoktur. Kur’ân’da insan, Kur’ân’da kadın, Kur’ân’da ulûhiyyet, haşr, kıyâmet, cennet, cehennem vb. konular bunun örnekleridir. İkincisi, kevnî, insânî, bilimsel veya sosyolojik meselelerin Kur’ân perspektifinden ele alındığı konulardır. İlgili konular, yeryüzünün yaratılışı, gökler, gezegenler, insan psikolojisi gibi meselelerdir.⁴⁶ Ancak el-Halidî bu şekilde bir konulu tefsir yazıldığı takdirde Kur’ân’a dışarıdan doğru bir yöneliş olduğunu belirtir. Ona göre konulu tefsir, Kur’ân’ın iç dinamiklerinin anlaşılması gayesiyle yazılmalıdır. Araştırmacının, inceleme öncesinde konu hakkında herhangi bir kanaati veya ön bilgisi olmamalı, bilakis çalışma neticesinde Kur’ân’la birlikte bir yargıya varmalıdır.⁴⁷ Kanaatimizce bu şekildeki bir yaklaşım, en doğru sonuca varmak açısından daha isabetli olabilir.

Konulu tefsirin Kur’ân eksenli çeşidi; kavram eksenli olanından daha geniş ve kapsamlıdır. Araştırma alanı, tefekkür boyutu, toplumsal yaşamın ihtiyaçlarına cevap verme ve sorunlarını çözmesi açısından daha geniş bir kapsama sahiptir. Dolayısıyla konulu tefsir, yalnızca yorumlardan ibaret değildir. Zira bu tür çalışmalarda incelenen konu belirli bir düzen, sistematik veya plan dahilinde ele alınır.⁴⁸

Konulu tefsirde parçaların bir bütünlük oluşturması da beklenmektedir. Bu tür tefsirlerde hedef, parçalar üzerinden konunun Kur’ân’daki bütünlüğünü yansıtan bir

⁴⁵ el-Hâlidî, *et-Tefsîru’l-Mevdûî*, s. 55.

⁴⁶ Müslim, *Kur’ân Çalışmalarında Yöntem*, s. 45.

⁴⁷ el-Hâlidî, *et-Tefsîru’l-Mevdûî*, s. 55.

⁴⁸ Hasan Hanefi, “Konulu Kur’ân Tefsiri Metodu”, Çev. Sönmez Kutlu, *İslâmî Araştırmalar*, c. IX, sy. 1-4, 1996.

anlamı ortaya koymaktır. Buradaki Kur'ân'ın sunduğu bütünlükten maksat ulûhiyet, rubûbiyet, tevhid ve ubûdiyet konularına dair genel bir çerçevenin sunulmasıdır.

Kur'ân eksenli konulu tefsir hakkında birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserler Kur'ân Kerîm'in ana konuları, tâlî meseleleri ve sistematik konulu tefsirler olarak üç bölüme ayrılabilir. İlgili eserlerin başlıcaları şunlardır:

- Fazlurrahmân (ö. 1988), *Anakonularıyla Kur'ân*.⁴⁹ Eserde Fazlurrahmân Kur'ân'ın konularını sekiz bölümde inceler. İlgili başlıklar “Allah”, “bireysel ve toplumsal anlamda insan”, “tabiat”, “peygamberlik ve vahiy”, “âhiret”, “şeytan ve kötülük”, “İslâm toplumunun doğuşu”dur.

- Seyyid Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî (ö. 1979), *Kur'ân'ın Dört Temel Terimi (İlah, Rab, Din, İbadet)*.⁵⁰ Bu eserde Mevdûdî, Kur'ân-ı Kerîm'i doğru bir şekilde anlamının dört terime bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu terimler ilâh, rab, din ve ibadettir. Müellif, ilgili terimleri dil yönünden açıkladıktan sonra, câhiliye dönemindeki anlayışı ve Kur'ân'ın yaklaşımını işlemektedir.

- Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Temel Konuları*.⁵¹ Eser “ulûhiyet”, “kâinat”, “insan”, “nübüvvet ve vahiy”, “ibadet”, “toplumsal düzen” ve “âhiret” olmak üzere yedi konu ekseninde yazılmıştır.

- Mekârim Şirâzî, *Nefehâtü'l-Kur'ân*.⁵² Mekârim Şirâzî editörlüğünde yedi kişilik araştırma heyetiyle yazılmış olan bu eser on ciltten meydana gelmektedir. Başlıca konuları ise “Besmele”, “Kur'ân'da ilim ve marifet”, “insanın ve kainatın yaratılışı”, “Allah'a giden yollar (tevhîd ve ma'rifetullah)”, “kıyametin Kur'ân'da geçen yetmiş ismi ve tanımları”, “cennet”, “cehennem ve ehlinin özellikleri”, “şefaât”, “enbiyâ”, “risâlet”, “i'câz bahisleri (kevnî, lugavî)”, “velâyet”, “imâmet”, “ehl-i beyt” ve “İslâm hükümeti”dir.

- Merkezü't-Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, *et-Tefsîrü'l-Mevdûî*.⁵³ Eser dokuz yıl içerisinde yüz altmış bir araştırmacı ve yüz kişilik tahkim heyetinin

⁴⁹ Fazlurrahmân, **Major Themes of the Qur'an**, Minneapolis, Bibliotheca Islamica, 1980.; **Anakonularıyla Kur'ân**, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara, Fecr Yayınları, 1998.

⁵⁰ Seyyid Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî, **Kur'ân'ın Dört Temel Terimi**, Çev. Osman Cilacı ve İsmail Kaya, İstanbul, Beyan Yayınları, 1987.

⁵¹ Muhsin Demirci, **Kur'an'ın Temel Konuları**, İstanbul, İFAV Yayınları, 2000.

⁵² Nâsır Mekârim Şirâzî, **Nefehâtü'l-Kur'ân: Üslûbun Cedid fî't-Tefsîri'l-Mevzûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm**, y.y., Müessesetu Ebî Salih, t.y.

⁵³ Merkezü't-Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, **Mevsûatu't-Tefsîri'l-Mevdûî**, Riyad, Mektebetu'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 2019.

katkılarıyla hazırlanmıştır. Heyetin başında Mustafa Müslim ve Abdurrahmân eş-Şehrî el-Muâdâ bulunmaktadır. Otuz altı ciltten meydana gelen bu eser, bünyesinde üç yüz elli dört Kur'ânî konuyu içerir. Eserin cep telefonlarında uygulama olarak veya internet sitesi üzerinden kullanımı da mümkündür. Konular ana hatlarıyla başlıklandırılmış ayrıca alt başlıklara da ayrılmıştır. Eserin “insan”, “akide ve iman”, “nübüvvet ve peygamberler”, “ilâhî sünnetler”, “kalplerin amelleri”, “ibâdetler”, “toplum”, “ahlâk”, “kainat”, “yiyecekler ve içecekler”, “siyaset”, “iktisat”, “tâifeler”, “kişiler ve yerler”, “ilim”, “davet”, “siyer-i Nebî”, “cinayetler ve muhtelif konular” gibi başlıkları ve ilgili alt başlıkları vardır. Örneğin insan konusu “nefs”, “saadet”, “harb”, “ümitsizlik” ve “hayr” gibi birçok alt başlığa ayrılmaktadır. Bu alt başlıklarla yakından ilgisi olan konular da sayfanın alt bölümünde verilmektedir. Bu sayede örneğin insan konusunu teşâüm (ümitsizlik) özelinde incelemek isteyen bir kişi, bunun sebep ve çözümlerini, geçmiş kavimlerde görülen ümitsizlik hallerini ve Kur'ân'ın cevabını ayetler ışığında öğrenebilmektedir. Ayrıca konuya daha fazla ayrıntı katan kader, iman, ye's ve tayr gibi başlıklar da ele alınmaktadır. Dolayısıyla bu kitap, şimdiye kadar yazılmış en yeni ve en güncel konulu tefsir eseridir.

Kur'ân'ın tâlî konularına dair yazılan eserleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Toshihiko İzutsu (ö. 1993), *Kur'ân'da Allah ve İnsan*⁵⁴
- Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*⁵⁵
- Yusuf el-Karadâvî, *es-Sabru fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*⁵⁶
- Sâdık Kılıç, *Kur'ân'a Göre Nifak*⁵⁷
- Sâdık Kılıç, *Kur'ân'da Günah Kavramı*⁵⁸
- Sabri Mütevellî, *el-Hicâb beyne'l-İfrât ve't-Tefrît Bahsun fi't-Tefsîri'l-Mevdûi havle Âyâtî'l-Hicâb*⁵⁹
- Ömer Özsoy, *Sünnetullah: Bir Kur'ân İfadesinin Kavramsallaşması*⁶⁰

⁵⁴ Toshihiko İzutsu, *God and Man in the Qur'an: Semantics of the Qur'anic Weltanschauung*, Malezya, İslamic Book Trust, 2002.; *Kur'an'da Allah ve insan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.

⁵⁵ Toshihiko İzutsu, *Ethico-Religious Concepts in the Qur'ân*, Montreal, yy., 1966.; *Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, Pınar Yayınları, 1991.

⁵⁶ Yusuf el-Karadâvî, *es-Sabr fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 9.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1991.

⁵⁷ Sadık Kılıç, *Kur'ân'a Göre Nifak*, İstanbul, Furkan Yayınları, 1982.

⁵⁸ Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya, Hibaş Yayınları, 1984.

⁵⁹ Sabri Mütevellî, *el-Hicâb beyne'l-İfrât ve't-Tefrît: Bahsun fi't-Tefsîri'l-Mevzûi havle Âyâtî'l-Hicâb*, Dimaşk, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1994.

- Ali Galip Gezin, *Kur'ân'da Sevgi*⁶¹

Konulu tefsir çalışmalarının üçüncüsü Kur'ân muhtevâsını merkeze alan sistematik Kur'ân fihristleri ve tefsirleridir. Bu konuda yazılmış en önemli eserler ise şu şekildedir:

- Jules la Beaume, *Le Koran Analyse, Mevzûlarına Göre Âyet-i Kerîmeler ve Meâlleri*⁶²
- Abdulhayy Hüseyin el-Fermâvî, *Mevsûatu't-Tefsîri'l-Mevdûi*.⁶³
- Nevzat Yüksel, *Konularına Göre Kur'ân-ı Kerim Fihristi*⁶⁴
- Ömer Özsoy ve İlhami Güler, *Konularına göre Kur'ân (Sistematik Kur'ân Fihristi)*⁶⁵
- Ömer Dumlu, *Konularına Göre Kur'ân Çevirisi*⁶⁶

1.2.2. Sûre Eksenli Konulu Tefsir

Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerin ana konusunun belirlenerek âyetlerinin bu ekseninde tefsir edilmesine sûre eksenli konulu tefsir denilebilir. Mustafa Müslim bu tür konulu tefsirin, Kur'ân eksenli konulu tefsire göre daha dar olduğunu belirtmektedir.⁶⁷ Çünkü araştırma konusu tek bir sûredir. Âyetler, sûreler ve Kur'ân-ı Kerîm'in bütünlüğü düşünüldüğünde sûrelerin bazı temel konulara sahip olduğu görülmektedir. Müslim'e göre, her bir sûrenin kendine has bir kimliği ve temel hedefleri bulunmaktadır. Ayrıca sûrelerin Mekkî veya Medenî olarak ayrımı sûrenin yorumlanmasına yardımcı olmaktadır. Çünkü bir sûrenin indiği ortam âyetlerin hangi zeminde yorumlanacağına dair fikir vermektedir. Nitekim Mekkî sûrelerin dört temel meseleden bahsettiği görülür. Bunlar Allah'a, öldükten sonra dirilmeye, semâvî

⁶⁰ Ömer Özsoy, **Sünnetullah: Bir Kur'ân İfadesinin Kavramsallaşması**, Ankara, Fecr Yayınevi, 1994.

⁶¹ Ali Galip Gezin, **Kur'ân'da Sevgi**, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2003.

⁶² Jules la Beaume, **Le Koran Analyse**, Paris, Maisonneuve & Cie Libraries, 1878. Bu eser Muhammed Abdülkâfi tarafından Arapça'ya, Arapça metni üzerinden ise Bekir Karlığa tarafından **Mevzûlarına Göre Âyet-i Kerîmeler ve Meâlleri** başlığıyla Türkçe'ye kazandırılmıştır (İstanbul, Şamil Yayınevi, 1980).

⁶³ Abdulhayy Hüseyin el-Fermâvî, **Mevsûatu't-Tefsîri'l-Mevdûi**, Dâru't-Tibâa ve'n-Neşri'l-İslâmiyye, 1992.

⁶⁴ Nevzat Yüksel, **Konularına Göre Kur'ân-ı Kerim Fihristi**, 7. bs., İstanbul, Bayrak Yayınları, 1993.

⁶⁵ Ömer Özsoy ve İlhami Güler, **Konularına göre Kur'ân (Sistematik Kur'ân Fihristi)**, Ankara, Fecr Yayınevi, 1996.

⁶⁶ Ömer Dumlu, **Konularına Göre Kur'ân Çevirisi**, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2008.

⁶⁷ Müslim, **Mebahis...**, s. 28.; Müslim, **Kur'ân Çalışmalarında Yöntem**, s. 46.

dinlere inanmak ve temel ahlâkî ilkelere çağırmaktır.⁶⁸ Medenî sûrelerde ise bu konulara ek olarak; iman, itaat ve gündelik hayata yönelik ayrıntılı dini hükümler, Yahudi, Hristiyan ve münafıkların yanlış inançları, mü'minlere besledikleri kinle beraber planladıkları komploları ortaya çıkararak İslâm toplumunu iç ve dış düşmanlardan korumak gibi hususlar da yer alır. Bu meseleler, sûrelerin konulu tefsirini araştıranların hareket noktasını belirlemektedir.

Bir sûrenin konulu tefsirini sistemli bir şekilde yapmak ve başarılı bir araştırma ortaya koyabilmek için, yöntemli bir yaklaşımın takip edilmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde, sûredeki konu bütünlüğü istenen seviyede sunulabilir. Müslim'e göre sûrenin konulu tefsirin çerçevesi dört esas üzerinden belirlenir:

1. Sûrenin isim veya isimlerinin anlamı bilinmelidir. Çünkü ancak bu şekilde sûrelerin isimleriyle içeriği hakkında doğru bir ilişki kurulabilir.

2. Temel konular veya belirgin olayların belirlenmesi de gereklidir.

3. Sûre, indiği döneme göre konuları ayrılmalıdır. Yukarıda belirtildiği gibi Mekke döneminde inen sûre ve ayetler; Allah'a, öldükten sonra dirilmeye, semâvî dinlere inanmaya ve temel ahlâkî ilkelere çağırmaya yoğunlaşmıştır. Medenî sûreler ise yukarıda saydıklarımıza ek olarak iman, itaat ve hayata ilişkin ayrıntılı esaslar üzerine kurulu bir İslâm toplumu kurmayı hedeflediği gibi Yahudi ve münafıklara karşı uyararak İslâm'ı iç ve dış düşmanlardan korumayı amaç edinmiştir.

4. Sûrenin pasajları arasındaki ilişkileri tespit edilmelidir. Bunun için münasebet ilmine başvurmak kaçınılmazdır. Tefsirlere, hadis ve sahabe sözlerine ayrıca bir sûrenin ayetleri arasındaki ilişkiyi ele alan kitaplara başvurulması önem arz etmektedir.⁶⁹ Pasajlar arasındaki ilişkileri tespit etmek sûrenin ana konusunu belirlemenin yapıtaşlarından biridir.

Araştırmacıların sûre eksenli konulu tefsirlere uzak bir tutum sergilemesinin en temel sebebi, sûrelerin farklı konular içermesi ve ayetlerin nüzulünün arasına zaman diliminin girmesidir. Özellikle Bakara Sûresi, Âl-i İmrân Sûresi ve Kehf Sûresi gibi çeşitli konuları içinde barındıran sûreler ve bazı âyetleri uzun zaman aralıklarıyla nâzil olduğu bilinen sûreler bu yöntemin uygulanabilirliği konusunda bazı tartışmaları gündeme getirmiştir. Bu sebeple sûre bağlamı konulu tefsiri

⁶⁸ Müslim, **Kur'ân Çalışmalarında Yöntem**, s. 59.

⁶⁹ Müslim, **Kur'ân Çalışmalarında Yöntem**, s. 61-62.

destekleyenler olduğu gibi kabul etmeyenler veya şartlı kabul edenler de bulunmaktadır.⁷⁰ Örneğin Muhsin Demirci sûre eksenli konulu tefsiri tek konulu ve çok konulu sûrelerin konulu tefsiri olarak iki kısma ayırdıktan sonra tek konulu sûrelerin tefsirinin yapılmasında bir sorun olmadığını beyan etmektedir. Aynı zamanda birden fazla konu içeren sûrelerde, işlenen konunun yalnızca ilgili sûrede geçmesi durumunda tefsirinin yapılabileceği kanaatindedir. Aksi takdirde Kur'ân'ın birçok yerinde geçen bir konunun tefsirini yaparken diğer sûrelerdeki ayetlere değinmek gerektiğini bunun da sûre eksenli değil, Kur'ân eksenli konulu tefsir olacağını söylemektedir.⁷¹

Bu hususta Müslim ana konunun maksadını açıklamak için o konuyla alakalı Kur'ân genelinden âyetlerle anlatılabileceğini ifade etmekte, bununla birlikte temel hedef çerçevesinden ve sûre ekseninden ayrılmama sınırını koymaktadır.⁷² Ayrıca bir sûrenin ekseninin belirli bir konunun ispatı çerçevesinde dönmesi halinde, başka sûrelerden alıntı yapılarak o konuya ilişkin ortaya konulan meseleleri değerlendirmede sakınca olmayacağı görüşündedir. Örneğin Nuh sûresinin eksenini Nuh (a.s.)'ın kavmini daveti ve onların buna karşı tutumunun ortaya konmasıdır. Bu konuyu ele alırken, Hûd ve Mü'minûn ve diğer sûrelerde ele alınan Nuh (a.s.)'ın oğlu ile diyalogu veya tufan hakkında bilgiler vermek konu dışına çıkmaktır. Bu bağlamda sûrenin ana konusu çerçevesinde kalarak sûrenin yapısından diğer sûreden farklı kılan özelliklerinden çıkmamak gerekir.⁷³

Müslim sûrelerde karşılaşılan diğer bir hususun Bakara veya Kehf sûrelerinde görüldüğü gibi çeşitli ana konulara sahip olduğunu belirtir.⁷⁴ Böyle surelerde ana konuyu belirlerken Mekkî veya Medenî sûrelerin muhtevasını göz önünde bulundurduğu gibi araştırmacının temel aldığı ana konudan hareketle tefsirini yapabileceğini savunmaktadır.⁷⁵ Başka bir ifadeyle çok konulu tefsirlerin ana konuları olabilir. Bu konuları indirgemeye çalışmak yerine sure iç örgüsünü kurarak parçalardan bütüne ulaşılabilir.

⁷⁰ Bkz.: Demirci, **Konulu Tefsire Giriş**, s. 105.

⁷¹ Muhsin Demirci, **Konulu Tefsire Giriş**, s. 108.; Şahin Güven, **Konulu Tefsir Metodu**, s. 180.

⁷² Müslim, **Mebahis...**, s. 51.; Müslim, **Kur'ân Çalışmalarında Yöntem**, s. 68.

⁷³ Müslim, **Mebahis...**, s. 51.; Müslim, **Kur'ân Çalışmalarında Yöntem**, s. 68.

⁷⁴ Müslim, **a.g.e.**, s. 59.

⁷⁵ Müslim, **a.g.e.**, s. 60.

İster tek konulu ister çok konulu sûre olsun, sûrelerin içinde konu bütünlüğü olduğu kabul edildiği takdirde Kur'ân-ı Kerîm'in sûre bazında konulu tefsiri yapılabilir. Zira Kur'ân haddizatında tek bir kitaptır. “Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.”⁷⁶ âyetinin delâlet ettiği gibi Kur'ân'da ihtilâf bulunmaması ve Kur'ân Kur'ân'ı tefsir eder kaidesine binâen konuyu anlamaya yardımcı ve destekleyici âyetler başka bir sûreden alınsa dahi ana konu hakkında herhangi bir eksen kayması yaşanmayacağı için gerekli olduğu yerde bahsedilmesinde bir beis yoktur.

Buna göre şu aşamalara dikkat etmek faydalı olacaktır: öncelikle sûreye bir giriş yapılmalıdır. Burada esbâb-ı nüzûl, sûrenin indirildiği dönem, varsa sûrenin isimleri, fazilet ve özellikleri ile sahih hadisler ışığında sûrenin kimliğini tanıtmak gereklidir. Sûrenin ana konusu, isminin anlamı ve içerdiği konular nâzil olduğu dönemden çıkarılabilir. Çok konulu bir sûrenin konulu tefsiri yapıldığında bu konuların ana konu ile bağlantısı sağlanmalıdır. Sûre pasajlara ayrılarak pasajların birbiriyle bağlantısı kurulmalı ve ana konu merkeze alınmalıdır. Bu şekilde ilerlemekteki amaç sûreyi bir ağaç farz ederek yan konuları o ağacın dalları gibi ortaya çıkarmaktır. Aslında Kur'ân-ı Kerîm'in ihtivâ ettiği genel konularda müfessirlerin çoğunluğu ittifak halindedir denilebilir. Genel itibariyle bu konular tevhîd, risâlet, âhiret ve ibâdet olarak belirlenmektedir. Sûreler içinde geçen diğer temalar, bu konuların destekçileri durumundadır.

Mütেকaddim dönemde sûre bütünlüğüne dayanan tefsir çalışmalarına çok sık rastlanmaz. Bununla Fahreddîn er-Râzî'nin⁷⁷ (ö. 606/1210) kıssaların hedeflerini belirlemesi ve sûreler arasındaki münâsebet yönüne işâret etmesi bunun istisnasıdır. Aynı şekilde Bikâî'nin (ö. 1480) *Nazmu'd Dürer*'i⁷⁸ ve Abdulhamîd el-Ferâhî'nin *Nizâmu'l-Kur'ân*'ı⁷⁹ sûre ve âyetler arasındaki münâsebeti konu alır.

⁷⁶ Nisâ, 4/82.

⁷⁷ Fahreddîn Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Beyrut, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 1990.

⁷⁸ Burhânuddîn İbrâhîm b. 'Umer Bikâî, **Nazmu'd-Durer fî Tenasubi'l Ây ve's-Suver**, Haydarâbâd, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1978.

⁷⁹ İsmail Albayrak, “Abdulhamid el-Ferâhî ve Emin Ahsen el-Islâhî'nin Geliştirdikleri Kur'ân Tefsiri Metodolojisi”, **Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.4., 2001; Hayrettin Öztürk, **Ferahi ve Nazm**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2018.

Modern dönem müfessirlerine bakıldığında, Seyyid Kutub'un⁸⁰ bir sûrenin tefsirine başlarken onun hedeflerini ve temel esaslarını, diğer sûrelerden farklı yönlerini ortaya koymaya çalıştığı görülür. Sûre eksenli konulu tefsir yönteminde yazılmış diğer başlıca eserler ise şu şekildedir:

- Muhammed Abdullah Drâz (ö. 1958), *en-Nebeu'l-Azîm*.⁸¹ Eserde Kur'ân sûrelerinin konu bütünlüğünden bahsedildikten sonra Bakara Sûresi'nin konulu tefsiri yapılmıştır.
- Mahmûd Şeltût (ö. 1963), *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Kerîm el-Eczâu'l-Aşereti'l-Ülâ*.⁸²
- Abdulmüteâl es-Saîdî (ö. 1966), *en-Nazmu'l-Fennî fi'l-Kur'ân*.⁸³ Sûrelerin nüzul tarihi ve ismi hakkında bilgi verdikten sonra amacını ve tertibini (sıralamasını) belirtir. Sûreleri konularına göre pasajlara bölerken âyet sayılarını da belirtir; her bir pasajın bir başlığı vardır. Bu başlık altında âyetlerin icmâlî tefsirleri yapılır.
- Muhammed Mahmûd el-Hicâzî (ö. 2010), *et-Tefsîru'l-Vâdih*.⁸⁴ Eser 6 cilttir. Müellif Kur'ân sûrelerini pasajlara ayırarak konulu tefsir yöntemini takip etmektedir. Sûrenin girişinde Mekkî veya Medenî olduğunu belirtir ve sûre konularını ele alan genel bir değerlendirme yapar. Ancak bu yöntemi her sûrede uygulamaz. Konusuna göre her pasaja ayrı bir başlık verdikten sonra âyetlerdeki bazı kelimelerin anlamlarını verir. Açıklama bölümünde ise ilgili pasajın icmâlî tefsirini yapmaktadır. Bununla birlikte âyetlerin bir önceki pasajla münasebetine her zaman yer verilmediği gibi sûrelerin ana konusu da net bir şekilde belirtilmez.
- Muhammed Gazâlî (ö. 1996), *Nahve Tefsîrin Mevdûiyyin li-Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm (Kur'ân'ın Konulu Tefsiri)*.⁸⁵ Eserde sûrenin ana konusu belirlendikten sonra bu konu ile alakalı âyetlerin icmâlî tefsiri yapılmaktadır. Tefsir

⁸⁰ Seyyid Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, 11. bs., Beyrut, Dârü's-Şurûk, 1985.

⁸¹ Muhammed Abdullah Drâz, *en-Nebeu'l Azîm*, y.y, y.y, 1957.

⁸² Mahmûd Şeltût, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm: el-Eczâu'l-Aşereti'l-Ülâ*, 4. bs., Kahire, Dârü'l-Kalem, 1966.

⁸³ Abdulmüteâl es-Saîdî, *en-Nazmu'l Fennî fi'l-Kur'ân*, Kahire, Mektebetü'l Âdâb, t.y.; **Edebî Mesaj Kur'ân**, çev. Hüseyin Elmalı, 2. bs., İzmir, Anadolu Yayınları, 1999.

⁸⁴ Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru'l Vâdih*, Kâhire, Dârü't-Tefsîr li't-Tab'i ve'n-Neşr, 1980.

⁸⁵ Muhammed Gazâlî, *Nahve Tefsîrin Mevdûiyyin li-Süveri'l Kur'âni'l-Kerîm*, 4.bs. Mısır, Dârü's-Şurûk, 2000.1. bs., 1995; *Kur'ân'ın Konulu Tefsiri*, Çev. Şahin Güven ve Ekrem Demir, İstanbul, Şura Yayınları, 2000.

sırasında âyetler konuya göre tasnif edilmekte ancak sûre içi âyet tertibine bağlı kalınmamaktadır.

- Abdullah Mahmud Şehhâte (ö. 2002), *Ehdâfu Külli Sûra ve Mekâsiduhâ*.⁸⁶ Müellif bu eserinde sûrenin Mekkî ve Medenî olduğuna değinerek genel bilgi verdikten sonra sûrelerin isimlendirilmesini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Daha sonra sûrenin hedeflerini belirlemekte ve ilgili hedeflerin başlıkları altında sûrenin icmâlî bir tefsirini yapmaktadır.

- Abdülhamid Mahmud Tahmaz (ö. 2010), *et-Tefsîrû'l-Mevdû' li-Süveri'l-Kur'âni'l-Kerim*.⁸⁷ Müfessir tefsirinin ilk baskısında *Tefsîru'l-Celîli'l-Müfîd li-Kitâbillâh* ismini kullanmıştır. 2. baskıda içerik itibarıyla konulu tefsire benzetilmesinden dolayı yayına hazırlayan tarafından *et-Tefsîru'l-Mevdû' li-Süveri'l-Kur'âni'l-Azîm* olarak isimlendirilmiştir. 1. baskıda yaklaşık otuz fasikül halinde yayınlanırken 2. baskıda altı cilt olarak basılmıştır. Tahmaz, Kur'an-ı Kerim'in her bir sûresinin ana konusu olduğunu ve bu konuların ayetlerle sıkı bir bağlantı halinde olduğunu söyler. Bu bağlamda sûre tefsirine başlarken ana konusunu belirlemektedir. Müellif Sûrenin her bir pasajına konusuna göre ayrı başlık vererek sırayla âyetlerin icmâlî tefsirini yapmaktadır. Ancak pasajların ne birbiriyle ne de ana konuyla olan münasebetine değinmemektedir. Sûrelerin tefsirinde münasebetler işlenmediği için sûre eksenli konulu tefsir kategorisinde değerlendirilmesi tartışılabilir.

- Mustafa İslâmoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*.⁸⁸ Eser, yukarıda bahsi geçen Saîdî ve Şahhate'nin eserlerinden tarz olarak farklı değildir. Kur'an sûrelerinin isimlerinden, nüzul zamanından bahsettikten sonra konusu ele alınmaktadır. Âyetlerin icmâlî tefsiri yalnızca belirli ana konular ekseninde verildiğinden sûrelerdeki her âyetin tefsiri yapılmaz.

- Bilâl Gökkır, *Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*.⁸⁹ *et-Tefsîru'l-Mevdû' li-Süveri'l-Kur'âni'l-Kerim* adlı eserin biçimsel planına benzer şekildedir. Sûrede fâsılaların işlenmesi sûre tefsirini daha kapsamlı kılmıştır.

⁸⁶ Abdullah Mahmud Şehhâte, *Ehdâfu Külli Sûre ve Mekâsiduhâ*, Kahire, el-Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1976.

⁸⁷ Abdülhamid Mahmud Tahmaz, *et-Tefsîrû'l-mevzui li-suveri'l Kur'âni'l Kerim*, 2. bs., Dimaşk, Dârü'l-Kalem, 2014.

⁸⁸ Mustafa İslâmoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, İstanbul, Akabe Vakfı, 2011.

⁸⁹ Bilâl Gökkır, *Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*, Ankara, Fecr Yayınları, 2009.

- Şahin Güven, *Erdemli Toplumun İnşası-Hucûrat Sûresi Tefsiri*.⁹⁰
- Nâsır Süleymân el-Umar, *Sûratü'l-Hucûrât Dirâse Tahlîliyye ve Mevdûiyye*⁹¹

Sûre eksenli konulu tefsirlerdeki yöntem çeşitliliği, söz konusu tefsirle ilgili tanımlamalarda da ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklar mezkur alanda çalışanların sûreleri tefsir ederken standart bir yöntem izlemediğini göstermektedir. Bazı araştırmacılar sûrenin ana konusunu belirleyerek bu konuyla bağlantılı olduğunu düşündüğü ayetleri tefsir ederken bazıları da sûrenin tamamını tefsir etmektedir. Aynı zamanda sûreyi pasajlara ayırarak her bir pasaja konusuyla alakalı başlık koymayı sûre eksenli konulu tefsir olarak niteleyenler de bulunmaktadır. Dolayısıyla sûre eksenli konulu tefsirde herkesin ittifak halinde olduğu belirli kriterlerin varlığından söz edilemez.

Nitekim bahsi geçen eserler üzerinden sûre eksenli konulu tefsirler incelendiğinde birinde, sûrenin pasajlara bölünerek ana konu ekseninde tüm âyetlerinin tefsir edildiği görülürken⁹² diğeri sûrenin ana konusuyla doğrudan ilintili âyetleri tefsir etmekte,⁹³ bir diğeri ise sûre içinde yer alan bir konuyu, sûre çerçevesinde incelemektedir.⁹⁴ Sadedinde olduğumuz tefsirde takip edilen yöntem de sûrenin tüm ayetlerinin pasajlar üzerinden ana konuyla ilişkisi kurularak tefsir edilmesidir. Kanaatimizce sûrenin yalnızca ana konusunu esas alan veya sûre içindeki bir konunun tefsirinin yapıldığı eserler sure bütünlüğü düşünüldüğünde parçacı kalmaktadır. Bununla beraber sûre eksenli konulu tefsir uygulamalarında âyet tertibine riâyet etmeden pasajları, tefsir edilen âyetlerin konuya göre farklı bir sıralamada ele alınması, bazı karışıklıklara neden olabilmektedir. Bunlardan biri Muhammed Gazâlî'nin takip ettiği yöntemde görüldüğü üzere mushaf tertibinin tevkîfî olduğundan yola çıkarak sûrede bütünlük olduğu iddia edilmesine rağmen

⁹⁰ Şahin Güven, *Erdemli Toplumun İnşası-Hucûrat Sûresi Tefsiri*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2012.

⁹¹ Nâsır Süleymân el-Umar, *Sûratu'l Hucûrât Dirâse Tahlîliyye ve Mevdûiyye*, Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 2007.

⁹² Bkz: Mahmûd Şeltût, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Ker'im: el-Eczâu'l-Aşeretü'l-Ülâ*; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru'l Vâdih*.

⁹³ Muhammed Gazâlî, *Nahve Tefsîrin Mevdûiyyin li-Suveri'l Kur'âni'l-Kerîm*; Abdülmüteâl es-Saîdî, *en-Nazmu'l Fennî fi'l-Kur'ân*

⁹⁴ Muhammed Yûsuf, *Kadâya'l-Mer'e fi Sûreti'n-Nisâ*, Kuveyt, Dâru'd-Da've li'n-Neşr, 1985.

tefsir sırasında âyetlerin tertibinin değiştirilmesidir. Bir diğer tehlike ise sûreler ve âyetler arasındaki münasebete ek olarak siyâk ve sibâkın tefsirde bütünlüğü sağladığından hareketle âyetlerin bağlamından koparılması ihtimâlidir.

DEĞERLENDİRME:

Konulu tefsirin kavram, konu ve sûre eksenli olmak üzere üç türü vardır. Kur'an kavramlarının konulu tefsire yönelik ilk nüveleri Kur'ân kelimelerine yapılan fihristler ve müfredat kitapları olmakla birlikte günümüzde bu yöntem daha da geliştirilerek Kur'an anlayışını pekiştirmede fayda sağlayacak terimlerden oluşmaktadır. Birr, sevgi, ümmet gibi terimler kavramın bağlamsal yönünün de keşfedilmesiyle konulu kavram tefsirine dönüştürülmektedir. Kur'ânî meselelere bütüncül bakışın bir tezahürü olan Kur'ân'ın konulu tefsirinin araştırma alanı ise ana konular, tâlî meseleler ve Kur'ân muhtevasına yazılan sistematik fihristler olmak üzere üçe ayrılabilir. Araştırılan konuyla ilgili âyetlerin, Kur'ân'ın genelinden, nüzûl sırasına dikkat edilerek düzenlenmesi ve bağlamından koparılmadan tefsir edilmesi de bu amaca matuftur. Bu tarz tefsir yöntemi günümüzde yüksek lisans ve doktora tezlerinin konularında, makalelerde, İslâmî sohbetler ve yeni tefsir kitabı yazımında kullanılmaktadır. Günümüz insanının merak ettiği sorulara ve öğrenmek istediği konulara hızlı cevap alabileceği, derli toplu bilgi sağlayan, pratik ve güncellenebilir bir yöntemdir.

Konulu tefsirin bir diğer türü olan sûre eksenli konulu tefsirin yapılmasındaki temel sebep araştırmacılar tarafından, Kur'ân'ın bütüncül bir kitap olması gibi alt birimleri olan sûrelerin de kendi içinde bütünlük arz ettiğinin savunulmasıdır. Ayrıca âyet ve sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğunu kabul etmek de bu dizilişin hususi bir yönünün bulunduğunu göstermektedir. Buna binaen araştırmacılar Kur'ân sûrelerindeki ana konuyu belirleyerek sûre tefsiri yapmaya önem atfederler. Bu bağlamda konulu tefsirin tanımı ve metoduna değinilen bu bölümden sonra, ilgili metodun teorisyeni ve uygulayıcısı olan Mustafa Müslim'le ilgili bilgi verilecektir. Müslim'in hayatı ve eserleri ele alınacak ayrıca editörü olduğu *et-Tefsîru'l Mevdûi li-Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı çalışması incelenecektir.

2.

İKİNCİ BÖLÜM
MUSTAFA MUSLİM VE ET-TEFSİRÜ'L MEVDÛÎ
Lİ-SUVERÎ'L KUR'ÂNÎ'L KERİM ADLI TEFSİR

2.1. Mustafa Müslim'in Hayatı

Mustafa Müslim 1940 yılında Kobani (Aynu'l Arab)'da doğmuştur. İlköğrenimini Aynu'l Arab'da, orta ve lise öğrenimini ise Halep'te Hüsreviyye Lisesi adında Şer'î bir lisede görmüştür. 1961-1965 yılları arasında Dimaşk Üniversitesi Kuliyetü'ş-Şeria bölümünde okumuştur. Bu üniversitelerde okurken ilmî ve siyâsî olarak kendinden söz ettiren kişilerin talebesi ve arkadaşı olmuştur. Bu kişilerden bazıları; Abdulfettah Ebu Ğudde⁹⁵ lisedeki hocası, Mustafa es-Sibâî⁹⁶ ve Muhammed Edip es-Salih⁹⁷ Dimaşk Üniversitesi'ndeki hocalarıdır. El-Esâs fi't Tefsîr'in müellifi Said Havva⁹⁸ ve İsâm el-Attâr⁹⁹ gibi önemli şahsiyetlerle fakülte arkadaşlığı yapmıştır. 1969 yılında el-Ezher Üniversitesinin Usulu'd-Dîn bölümünün Tefsir ve Ulûmu'l-Kur'ân alanında yüksek lisans ve 1974'te doktora programını tamamlamıştır. 1974-1997 yıllarında Suudi Arabistan'ın Riyad şehrinde İmam Muhammed ibn Suûd el-İslâmiyye üniversitesinde çalışmıştır ve dokuz yıl enstitülerde hocalık yapmıştır. 1974-1984 yıllarında İmam Muhammed ibn Suûd el-İslâmiyye üniversitesinde yardımcı doçent; 1984-1994 yıllarında doçent; 1994-1997 yıllarında profesör olarak görev yapmıştır. 1976-1982 yıllarında aynı üniversitenin Usulu'd-Dîn fakültesi Ulûmu'l Kur'ân bölümünde vekil olarak bulunmuştur. Ayrıca 1982-1984 yıllarında Davet bölümünde dekanlık yapmıştır. Ardından Birleşik Arap Emirliklerine giderek Şarika Üniversitesinde 1997-2010 yılları arasında hocalık yapmıştır. 2000-2001 yıllarında aynı üniversitesinin Şariat fakültesinin dekanlığını yapmıştır. Bu üniversitede lisans öğrencilerine; ahkâm ayetlerinin tefsiri, i'câzu'l-Kur'ân, ulûmu'l-Kur'ân ve sünnete giriş derslerini vermiştir. Lisansüstü verdiği dersler ise; konulu tefsir, tahlîlî tefsir ve ulûmu'l Kur'ân araştırmalarıdır. 2010

⁹⁵ Muhammet Beyler, "Abdülfeţâh Ebû Ğudde", **DİA**, c. EK-1, s. 364.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-gudde-abdulfettah> (Erişim tarihi: 08. 11. 2019).

⁹⁶ Hilâl Görgün, "Mustafa es-Sibâî", **DİA**, c. XXXI, s. 357. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-es-sibai> (Erişim tarihi: 08. 11. 2019).

⁹⁷ Suriye'nin Katna şehrinde doğmuştur (1926-2017). Dimaşk Üniversitesi Şariat Fakültesi rektörlüğü yapmış ve birçok eseri olan bir alimdir

⁹⁸ Hilâl Görgün, "Said Havva", **DİA**, c. XXXV, s. 560. <https://islamansiklopedisi.org.tr/said-havva> (Erişim tarihi: 08. 11. 2019).

⁹⁹ 1927 yılında Suriye'nin Dimaşk şehrinde doğmuştur. İhvân-ı Müslimîn hareketine mensubiyetinden dolayı 1970'den beri Almanya'da sürgün hayatı yaşamaktadır.

yılında buradan emekli olduktan sonra 2011 yılında Türkiye'nin Şanlı Urfa şehrinde İslâmî İlimler Enstitüsünü açmıştır. 2013 yılında Suriye'nin Menbiç ilçesinde Uluslararası İbn Haldun Üniversitesi'ni açmıştır. 2014 yılında Gazi Antep şehrinde Zehra Üniversitesini kurmuş olup halen rektörlüğünü yapmaktadır.¹⁰⁰

2.2. Mustafa Müslim'in Eserleri

Mustafa Müslim'in eğitim ve öğretime adanmış bir hayatı vardır. Tefsir ve Ulûmu'l-Kur'ân alanında birçok kitap ve makalesi bulunmaktadır. Ayrıca birçok yüksek lisans ve doktora tezine danışmanlık yapmıştır. Biz konumuz gereği eserlerinde konulu tefsirle alakalı olanların içerik bilgilerine değineceğiz. Diğer araştırmaları konumuz dışında kaldığı için isimlerini yazmakla yetineceğiz. Konulu tefsir alanındaki eserleri şunlardır¹⁰¹;

- *Mebâhis fi't-Tefsîri'l-Mevdûi*¹⁰²: Bu alanda yazdığı ilk ve en meşhur kitabıdır. Mustafa Müslim eserinin birinci bölümünde, konulu tefsiri yöntem açısından ele almaktadır. Bu araştırmasında konulu tefsirin târihî seyrini, ilk işaretlerinin görüldüğü alanları izah ettikten sonra çeşitlerinin yöntemsel çerçevesini çizmektedir. Özellikle sûre eksenli konulu tefsir yöntemini ayrıntılı şekilde işlemiştir. Uygulama örnekleriyle çeşitlendirdiği eserinin ikinci bölümünde ise konulu tefsirin konu ve sûre eksenli uygulamasını yapmıştır. Bunlardan biri Ulûhiyet konusudur. Diğeri ise; Kehf Sûresinin konulu tefsiridir.

- *Terbiyetü'l-Usrati'l-Müslime fi Dav'i Sûrati't-Tahrîm*¹⁰³: Konulu tefsir silsilesinin ikinci kitabıdır. Mustafa Müslim mukaddimesinde bu sûreyi seçmesindeki hedefi açıklarken, ailenin İslâmî toplum yapısındaki ehemmiyetine dikkati çekmektedir. Bilindiği gibi sûrenin tamamı mü'minlerin annelerinin özel hayatlarından bahsetmektedir. Bu nedenle Rasulullah (s.a.v)'in ev hayatı, ahkâm ve

¹⁰⁰ <http://www.medeniyetvakfi.org/vakif/ana-sayfa/guencel-haberler/prof-dr-mustafa-muslim-ile-roportaj> (Erişim tarihi: 12. 09. 2019).

¹⁰¹ Bunların dışında Mustafa Müslim'e ait birçok makale bulunmaktadır. En önemlileri ise *Nazarât fi'l-Medrestü'l-Akliyeti'l-Hadise; Muavvikât Tatbiki's-Şerîati'l-İslâmiyye; El-Munasebât ve Dilâlâtuhu alâ İ'câzi'l-Kur'ani'l-Kerîm; Kırâatun fi Bunûdi's-Sahife (.el-Vesika) en-Nebeviyye; Mumârasât Hatie fi terbiyeti'l-Etfâl; Et-Tatarruf ve'l-Unf ve Eseruhuma fi'd-Da've; Et-Tefâsîr hasbe tertîbi'n-Nüzul fi'l-Mizan; İ'câzu'l-Kur'ân fi asri'l-Hâsüb.*

¹⁰² Mustafa Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsîri'l-Mevdûi*, Dimaşk, Dârü'l-Kalem, 1997.

¹⁰³ Mustafa Müslim, *Terbiyetü'l-Usrati'l-Müslime fi Dav'i Sûrati't-Tahrîm*, Cidde, Dârü'l Menâre, 1991.

âdab açısından bize yol gösterdiği için Müslüman aile yapısının nasıl olması gerektiğini bu sûrenin meseleleriyle çözmek istemektedir. Müellif kitabının girişinde sûre hakkında genel bilgi verip, indiği periyotta müslümanların ahvâline, esbâb-ı nüzulüne, Talak Sûresi ile münasebetine, sûrenin başlangıcı ve bitişi arasındaki münasebetine yer vermektedir. Ayrıca sûrenin ana konusunu belirtip, bölümler ve ana konu arasındaki münasebeti kurmaktadır. Sûrenin ana konusu: Rasulullah (s.a.v)'in hanımlarından bazılarının rızasını kazanmak için mübah olan bir şeyi (bal) kendine yasaklaması, haram kılmasıdır. Bu ekseninde tefsir ettiği sûreyi dört bölüme ayırmaktadır. Her bölümün konu başlığı bulunmaktadır. Bölümlerin girişinde bir önceki bölümle münasebetini kurmaktadır. Birinci bölüm; birinci ve ikinci ayetlerin tefsiridir. Başlığı uyarı ve mağfirettir. Konuyu Rasullullah (s.a.v)'in uyarılmasındaki Kur'ânî üsluplar ve dersler olmak üzere alt başlıklara ayırmaktadır. İkinci Bölüm; üç ve beş arası ayetlerin tefsiridir. Aile hayatında eşler arasındaki sırların ifşası ve cezâlarıdır. Alt başlıkları; Gizli Söz, İfşa Eden İki Hanım, İfşa Edenlerin Tehdit Edilmesindeki Hikmet ve Dersler şeklindedir. Üçüncü bölüm; altı ve dokuz arası ayetlerin tefsiridir. Başlığı Ailenin terbiyesinde örnekliğin rolüdür. Alt başlıkları; Erkeğin sorumluluğundakilere karşı mes'ûliyeti, çok geç olmadan uyarmak ve telafi etmek (düzeltmek), terbiye üslupları ve derslerdir. Dördüncü bölüm son bölümdür. On ve on iki arası ayetlerin tefsirini içermektedir. Öncekilerin hayatından nasihatler ve derslerdir. Alt başlıkları; salihlere yakınlıklarının fayda sağlamadığı kötü örnekler, kötülere yakınlıklarının fayda sağlamadığı güzel örnekler ve başa döndürür. Sûrenin başında Allah Rasullullah (s.a.v)'in hanımlarını uyarmaktadır, sonunda ise onlara iki çeşit kadınla örnek sunmaktadır. Buna göre, kötü kadınlara örnek Nuh'un ve Lut'un isyankâr, günahkâr hanımlarıdır, iyi kadınlara örnek Firavun'un hanımı ve Hz. Meryemdir. Peygamberin (s.a.v) zevcelerinin anlayacağı üslupta onları uyarmaktadır. Onlara bir seçim sunmaktadır. Böylece sûrenin başı ile sonunun münasebetini kurmaktadır.

- *Meâlim Kur'âniyye fi's-Sırâi maa'l-Yahûd*¹⁰⁴: Konulu tefsir kitabı silsilesinin üçüncü kitabıdır. Müellif bu eserinde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen önceki ümmetlerin Rasullere, Enbiyâya ve hakka çağırana karşı duruşlarını Ayet-i

¹⁰⁴ Mustafa Müslim, **Meâlim Kur'âniyye fi's-Sırâ'i me'a'l-Yahûd**, Riyad, Dâru'l-Müslim, 1993.

Kerîmeler ışığında araştırmaktadır. Bu araştırmalarının neticesinde Kur'ân'ın Yahudilerden bahsettiği gibi diğer ümmetlerden bu kadar tafsîlâtı bahsetmediğini belirtmektedir. Bu çerçevede Yahudilerin ahvâlini, enbiyâ ve resullere karşı gelişlerini, bazılarını öldürmelerini araştırdığı gibi, onlarla olan çatışmanın kıyamete kadar devam edeceğini beyan etmektedir.

- *el-Mu‘cize ve’r-Resûl fî Dav’i Sûreti’l-Furkân*¹⁰⁵; Bu eserinde Furkan sûresinin konulu tefsirine girmeden önce, konulu tefsir yaparken yöntem noktasında yaşanan bazı sorunlara değindikten sonra sûre eksenli konulu tefsir yöntemini anlatmaktadır. Başlıklar altında sûre tefsirinin iskeletini oluştururken belirlediği her bir kriter için Kur'ân-ı Kerîm'den örnekli veciz uygulamalar yapmaktadır. Bu bölümden sonra sûrenin tefsirine geçmektedir. Birinci adım olarak adlandırdığı başlıkta, sûrenin genel bir tasvirini yapar. İkinci adımda ise; sûrenin ana konusunu, sûrenin ismi, indiği periyod, münasebetler ve sûrede geçen konular aracılığıyla belirlemektedir. Bu şekilde Müslim, kitabın başında zikrettiği gibi sûre ekseninde konu belirlemenin de uygulamasını göstermektedir. Üçüncü adım da sûreyi konularına göre pasajlara ayırmaktadır. Bölümleri açıklamaya geçmeden önce, sûrenin münasebetlerini ele almaktadır. Furkan Sûresi'nin başlangıcı ile Nur Sûresi'nin sonu arasındaki münasebet, sûrenin kendi içinde başlangıcı ve sonu arasındaki münasebet, sûrenin ismi ve ana konusu arasındaki münasebet, sûrenin bölümleri arasındaki münasebet ve pasajlarla ana konu arasındaki münasebeti beyan etmektedir. Sûrenin ana konusu: Kur'ân-ı Kerîm mucizesi aracılığıyla Rasul (s.a.v)'in tasdikidir. Sûreyi on bir bölüme ayırmaktadır. Buna göre; bölümün ayetlerini serd ettikten sonra bölümün kendisinden önceki bölümle bağlantısını kurmaktadır. Daha sonra bölümün icmâlî tefsirini yapmaktadır. Pasajla ana konusu arasındaki münasebeti kurarak sonlandırmaktadır. M. Müslim eserini sûreden istinbat ettiği fâidelerle bitirmektedir. Bu eserin, daha sonra editörlüğünü yaptığı tefsirine yöntem açısından örnek teşkil ettiğini düşünmekteyiz.

Müslim'in ağırlıklı tefsir çalışmalarını sûre eksenli konulu tefsir oluşturmaktadır. Yıllar içerisinde sûre eksenli tefsir hakkında yazdığı bu sistemli eserlerin tüm tefsire uygulandığı ortak çalışması aşağıdaki eserdir:

¹⁰⁵ Mustafa Müslim, *el-Mu‘cize ve’r-Resûl fî Dav’i Sûreti’l-Furkân*, Dımaşk, Dâru’l-Kalem, 2006.

• *et-Tefsiru'l-Mevdû li-Süveri'l-Kur'âni'l Kerîm*¹⁰⁶; Şarika Üniversitesi'nin on ciltlik yayınıdır. Ortak çalışmanın editörlüğünü yapmıştır. Eserde Müslim'in kitaplarında uyguladığı yöntem ve başlıklar kullanılmıştır. Bu eser konulu tefsirin, yöntem bağlamında belirlenen kriterlerinin sûrelere uygulanmaya çalışıldığı ilk çalışmadır. Eser Kur'ân-ı Kerîm'in baştan sona mushaf tertibiyle sûre ekseninde konulu tefsiri olarak hazırlanmıştır. Araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde bu eseri ayrıntılı olarak değerlendireceğiz.

- *Mebâhis fî İ'câzi'l Kur'ân*, Cidde, 1988.
- *Menâhîcu'l-Mufessirîn (et-Tefsîr fî ahdi's-Sahabe)* Riyad, 1994.
- *Mebâhis fî İlmi'l-Mevârîs*, Cidde , 2004.
- *et-Tefsîru'l-Muyesser lil-Kur'âni'l Kerîm* 9. ve 10.cildi, el-Medînetu'l Munevvere, t.y.
- *es-Sekâfetu'l-İslâmiyye*, Şârîka. Ortak çalışmadır.
- *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî ulûmi'l-Kur'ân libni Akile el-Mekkî*, Şarika, 2006. Şarika üniversitesinin on ciltlik yayınıdır. Ortak çalışmadır.
- *Câmiu'l-Beyân fî Kırâati's-Seb'i li-Ebî Amr ed-Dânî*, Şarika, 2006. Şarika üniversitesinin üç ciltlik yayınıdır. Ortak çalışmadır.
- *el-Hidâye ilâ bülûği'n-Nihâye li-Mekki ibn Ebî Tâlibi'l-Kaysî*, , Şarika, 2008. Şarika üniversitesinin on üç ciltlik yayınıdır. Ortak çalışmanın editörlüğünü yapmıştır.
- *Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm li-Abdirrezzâk es-San'ânî*, Riyad. Üç ciltlik bir tahkik çalışmasıdır.
- *Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâlik'il Emsâr li-Fadli'llâhi'l-Umerî*, Birleşik Arap Emirlikleri. Ortak tahkik çalışmasıdır.

2.3. *et-Tefsîru'l Mevdû li-Süveri'l Kur'âni'l Kerîm* Adlı Tefsir

Et-Tefsiru'l Mevdû li-Süveri'l Kur'âni'l Kerîm adlı eser Mustafa Müslim'in el-Mebahis fî't Tefsîri'l Mevdû ve el-Mu'cize ve'r Rasûl min Hilâl-i Sûreti'l Furkân adlı eserlerinde uyguladığı yöntemi takip etmektedir. Müslim'in konulu tefsir

¹⁰⁶ Mustafa Müslim ve diğerleri, *et-Tefsîrü'l-Mevdû li-Süveri'l-Kur'âni'l Kerîm*, Şârîka (BAE), Câmiatu's-Şârîka Kuliyyetu'd-Dirâsât el-Ulyâ ve'l Bahsi'l İlmi, 2010.

alanındaki çalışmalarının önemli bir kısmını özellikle sûre eksenli konulu tefsir teşkil etmektedir. Sûrelerin konulu tefsirinin yazılmasını hedefleyen bu tefsirin, proje sürecindeki ve basımındaki masraflarını Şârika Üniversitesi¹⁰⁷ üstlenmiştir. Proje Yürütme Kurulu Başkanı Mustafa Müslim olmak üzere, altı yürütme kurulu üyesi ve 31 araştırmacı tarafından hayata geçirilmiştir. Tefsir 2004 yılında yazılmaya başlanmış Hicrî 6.Safer.1430 / 1.Şubat 2009 tarihinde basıma hazır hale gelmiştir. Tefsirin son cildi fihrist olmak üzere on cilttir. Tefsir hazırlanırken mushaf tertibi esas alınmıştır.

Bu eser, sûrelerin ana konusunun tespit edilerek, pasajlara ayrılan ayetlerin konusuna göre tefsir edildiği, münasebetlerinin kurulduğu, sistematik bir konulu tefsir eseridir. Tefsirin mukaddemesinde Mustafa Müslim konulu tefsirin, yarım asırdan bu yana tanımları, yöntemleri ortaya çıkan, üniversitelerde ders olarak okutulan bir tefsir çeşidi olduğunu bildirmektedir. Modern Kur'ân araştırmalarında, tahlîlî, icmâlî ve mukaren tefsir gibi yer edinmeye başladığına işaret etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm merkeze alınarak konulu tefsir alanında sosyolojik, psikolojik, tarihi, felsefî, akâidî ve bilimsel çalışmalar fazlasıyla yapıldığını belirtir. Ona göre konulu tefsir hakkında yazılan tefsirlerin araştırma yöntemleri hakkında yazılardan daha fazla olduğunu ifade ederek yöntemin sistematik hale gelmesinin lüzumuna dikkat çekmektedir. Ayrıca konulu tefsirin günümüzde lisans üstü öğrencilerinin ve araştırmacıların ilk başvurduğu yöntemlerden biri olduğunu söyler. Ancak konulu tefsirin diğer iki çeşidi olan kavram ve sûre merkezli konulu tefsir araştırmaları tematik tefsire kıyasla daha az olduğu, daha küçük çaplı çalışmalar olduğu kanaatindedir. Belirttiğine göre, bu zamana kadar Kur'an sûrelerine konulu tefsir yöntemini uygulayarak bir tefsir yazılmamıştır.¹⁰⁸ Bu sebeple Riyad'da konulu tefsir dersi verirken böyle bir tefsir kitabını otuz beş yıldır hayal ettiğini ve 2004 yılında kitap ve sünnet araştırmaları heyeti kurulduktan sonra bu projeyi hayata geçirmeye karar verdiklerini belirtmektedir. Sûrelerin konulu tefsiri hakkında yapılan çalışmaları incelediklerinde yöntem açısından farklılıklar olduğunu tespit ettikten sonra, sûre eksenli tefsire uygun bazı kriterler geliştirmişlerdir. Bu alanda uzman olan araştırmacılardan istifade etmek ve projeyi sunmak için bir sempozyum

¹⁰⁷ Müslim, **et-Tefsîrû'l-Mevdûf**, c. I, s. ب.

¹⁰⁸ Müslim, **a.g.e.**, c. I, s. أ.

düzenlemişlerdir. Burada yapılan istişarelerin sonucunda proje için yol haritası aşağıdaki şekildedir.

2.3.1. Sûre Tefsirinin Biçimsel Planı:

2.3.1.1.Sûrenin içindekiler

Burada Mustafa Muslim kendi eserlerinde ve editörü olduğu tefsirde sûrenin konulu tefsirini yaparken ana konuyu bu bölümde belirlemektedir. Sûre şahsiyetini ortaya çıkarmak için araştırmanın sûrenin ana konusu, münasebetleri, sûrenin şeklini ve metnini temsil eden pasajlar ve sûrenin özeti ve hedeflerini temsil eden başlangıç ve bitişine yoğunlaşmasının gerektiği kanaatindedir.¹⁰⁹ Sûrede bulunan bu disiplinleri ortaya çıkarmak için sûrenin içindekiler bölümünde sûreyi dört adımlı bir incelemeye tabi tutulmasını istemektedir. Bu şekilde bir çalışmayla sûrenin çerçevesi belirlenip, şahsiyeti ortaya çıkarılacaktır.

Sûre tefsirinin başlıkları şu şekildedir:

2.3.1.2.Sûrenin İsmi veya İsimleri

Bu başlıkta sûrenin ismi veya isimleri incelenmektedir. Bilindiği gibi, sûreler isimlerini sûre içerisindeki geçen kelimeden veya ifade ettikleri manadan alırlar. Bu bakımdan bazı sûrelerin birden fazla ismi vardır. ¹¹⁰ Müslim, özellikle Peygamber (s.a.s)’e vahiy yoluyla bildirilen veya Hadis-i Şerîfle gelen sûre isimlerinin, sûrenin ana konusuyla sıkı bir ilişkisi olduğunu beyan etmektedir. Bu isimlerin delâletleri öğrenilerek ana konunun belirlenebileceği kanaatindedir.¹¹¹ Bikâî sûrelerin isimlerinin sûrenin maksatlarının tercümanı olduğunu belirtir. Çünkü isimler aracılığıyla muhteva arasında bulunan ilişkiler ortaya çıkarılır. Bu şekilde isimden ana konuya, ana konudan sûre içindeki diğer ifadelerin münasebetlerinin gösterilebileceğini iddia eder.¹¹²

Sûrelerin isimlerinin ana konuya delâlet etmesi hakkında bazı tartışmalar bulunmaktadır. Ana konuyu belirlemeye yardımcı olan sûrenin ismi Muhammed

¹⁰⁹ Mustafa Muslim, **el-Mu’cize ve’r-Rasûl...**, s.9.; Müslim, **Kur’ân Çalışmalarında**, s.57.

¹¹⁰ İsmâil Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, 31.bs, Ankara, Tdv Yayınları, 2018, s.63.

¹¹¹ Mustafa Muslim, **el-Mu’cize ve’r-Rasûl...**, s. 10.; Mustafa Müslim, **Mebahis ...**, s. 41.

¹¹² Necati Kara, **Bikâî ve Tefsirindeki Metodu**, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1994, s.254.; Bikâ’î, **Nazmu’d-Durer...**, c.1., s.16b.

Gazâlî'ye göre sûrenin isimlerinin tikel delâletlerinin olduğunu, konularının ise çok boyutlu olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden Bakara sûresinin ismini Etkiya olarak kullanmıştır. Sûrelerin isimlerinin tevkîfî ve içtihadî olanları da olduğu için hangi isimlere göre sûrenin ana konusunun belirleneceğine çözüm getirilmesi önem arz etmektedir.¹¹³ Reşvânî ise konulu tefsirde sûrenin bütünlüğü esastır. Bütüncül bir nazarla ortaya çıkarmak istediği ana konuyu sûrenin herhangi bir ayetinde geçen kelime veya yan bir konuya delâlet eden isimle bulunmayacağı kanaatindedir.¹¹⁴ Aslında Müslim'e göre sûrenin ismi ana konuyu bulmada salt kriter olmamakla birlikte yukarıda da belirtildiği gibi sûre isminin vahiy yoluyla veya Allah'ın Resulü (s.a.s)'den sahih hadislerle sabit olması şartını öne sürmüştür.¹¹⁵

2.3.1.3. Sûrenin Faziletleri

Kur'ân-ı Kerîm'in bütünü, sûreleri ve ayetlerindeki üstünlükleri, okunduğunda kazanılan sevapları ve hangi ahval içerisindeyken okunacağını bildiren hadislerdir.¹¹⁶ Muslim, sûre eksenli konulu tefsirde fezâilin bazı rivayetlerinin aydınlatıcı noktalara, önemli yerlere ve sûre ayetleri arasında bağlantı kurmaya fayda sağladığını belirtmektedir.¹¹⁷ Sûrelerin faziletlerinin konulu tefsirde işlenmesi, insanların hayatına Kur'ân'ı dahil etme çabasının bir parçası olduğunu düşüncelerinden kaynaklanabilir. Çünkü Cuma günleri Peygamberimiz (s.a.v)'in Kehf sûresinin okunmasını tavsiye etmesi bu ayetlerin muhtevasının idrakine olan ihtiyacı göstermek olduğu düşünülebilir. Bu minvalde sûreyi tam bir ihata ve şümül içerisinde tefsir etme noktasında bu konunun işlenmesi önemlidir. Kur'ân tilavetini, ezberini ve Kur'ân'la sağlam bir bağ kurmayı teşvik etmesi, sevap artırmaya ve kolay amellerle günahlardan arınmaya vesile olması, 'gönüllerin şifası'¹¹⁸ olan Kur'ân ile tedavi olmaya yöneltmesi bu ilme değer kazandıran özelliklerdendir.¹¹⁹

2.3.1.4. Sûrenin Mekkîliği ve Medenîliği

¹¹³ Muhammed Gazâlî, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin...*, s. 70.; Reşvânî, *Menhecu't Tefsîr* ..., s. 324.

¹¹⁴ Reşvânî, *Menhecu't Tefsîr* ..., s. 325.

¹¹⁵ Mustafa Müslim, *Mebahis* ..., s. 41.

¹¹⁶ Abdullah Aydemir, "Fezâilü'l Kurân", *DİA*, İstanbul, 1995, c. 12., s.532.

¹¹⁷ Mustafa Muslim, *el-Mu'cize ve'r-Rasûl*..., s.10.

¹¹⁸ İsrâ, 17/82.

¹¹⁹ Ömer Faruk Akpınar, "Fezâilü'l-Kur'ân Edebiyatı", *Sakarya Üniv. İlahiyat Fak*, s.7., 2011, s.177.

Sûrenin indiği yerin ve indiği zamanın bulunması sûrenin ana konusunu belirlemede fayda sağlamaktadır. Buna göre Muslim, Mekke dönemini üç döneme ayırmaktadır. Bu üç dönemde inen her bir sûrenin üslubu ve konuları birbirinden farklı olduğunu iddia eder. Medine döneminde nazil olan sûrelerde ve ayetlerde muhteva ve üslup olarak Mekkî sûrelerden farklıdır. Bu bağlamda sûrenin indiği dönemi öncelikle esbâb-u nüzul rivayetleri ışığında değerlendirmektedir. Rivayetlerde bulunmadığı takdirde sûrenin konuları, olayları ve üslubuna göre hangi döneme ait olduğunu belirlenebileceğini ifade eder.¹²⁰ Bu durumda Mekkî ve Medenî sûrelerin üslub ve konularını şu şekilde belirlemektedir: Mekkî sûrelerin üslubunda ayetler kısa, vecizdir. Kainattaki mahlukata yemin ettiği ayetler çoktur. Pasajlarında emir ve nehiy, soru, temenni ve reca gibi çeşitli inşa siygaları bulunmaktadır. Üsluba kuvvet ve hareketlilik veren bir karakteri vardır. Ayrıca lafızlarında ve kelimelerinde harflerin sesleri de konusuna göre farklılık göstermektedir. Sadedinde olduğu konuya göre sûrede mehmus, mechur harfli kelimeleri, şedid ve rahve harflerini kullanmaktadır. Allah'ın bu tarz bir üslubu kullanmasının sebebi, indiği toplumun cahilliğinin gafletiyle birlikte tamamen refah ve eğlence içinde yaşayıp bununla da övünmeleri, iç alemlerinde bu dünyadaki varlıklarının hikmeti ve öldükten sonra gidecekleri yer hakkında bir sorgulama başlatmak ve fitrat ve akla zıt olan gerçekliklerini idrak etmeleri için olduğunu belirtmektedir. Mekkî sûrelerin konularını şu şekilde belirlemiştir: Ulûhiyet, Ahiret günü ve ölümden sonra dirilme, Peygamberlere iman, temel ahlâk ilkelerine ve ibadetlere davet şeklindedir. Medenî sûrelerin Mekkî konuları da ihtiva etmekle beraber müslüman toplumunu te'sis etmek, himaye etmek için eklemeler yaptığını belirtmektedir. Muslim'e göre Medenî sûrelerin konuları arz edişinde bazı farklılıklar vardır. Mekkî sûrelere nisbetle üslûbu daha sakin, ayetleri daha uzundur. Pasajları ve fâsılaları çeşitlidir. Ahkâmın konulmasının hikmetine yoğunlaşmaktadır. Örneklerle konu ve hikâye anlatımı fazladır. Bu beyanlarına göre, sûrenin iniş yerini esbâb-ı nüzul rivayetlerine ve sûrelerin kendilerine has muhteva ve üslup özelliklerine göre belirlemektedir denilebilir.

¹²⁰ Mustafa Muslim, *el-Mu'cize ve'r-Rasûl*..., s.10.; *Kur'ân Çalışmalarında* ..., s.58-59.

2.3.1.5. Sûrenin Âyet Sayısı

Sûrenin ayetlerinin sayısı, ¹²¹ kıraatler arasında ayet sayısında farklılık varsa sayıların ve sebebinin belirtilmesi gerekmektedir. Muslim, sûrenin ayet sayılarının tespit edilmesi, kıraatlere göre farklılıklarının zikredilmesinin önceki başlıklar kadar ehemmiyetli olmasa da, sûreyi kuşatması açısından fayda sağladığını belirtmektedir.¹²²

2.3.1.6. Sûrenin Ana Konusu

Muslim, yukarıda saydığımız disiplinlerin yardımıyla sûrenin ana konusunun belirlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca sûrenin birkaç ana konu ihtiva etmesi durumunda eksene hangi konunun alınacağına göre tefsirin yapılabileceğini kanaatini taşımaktadır. Ona göre ana konu sûreyi ele almak istediğin konuya göre değişebilmektedir.

2.3.1.7. Münasebetler

Tenasüb ilmi, Kur'ân'ın ayet ve sûre tertibindeki ilişkileri araştıran bir ilimdir. Sûrenin öncesi ile sonrası, başı ile sonu, ayetlerin öncesi ve sonrası arasındaki münasebeti konu edinmektedir.¹²³ Sûre eksenli konulu tefsir sûrelerdeki iç bütünlüğü araştırması sebebiyle, tenasüb ilminden faydalanmak zaruridir. Bu bölümde sûrenin ayetleri arasındaki ve kendinden önceki sûre ile arasındaki münasebetler belirlenerek sûrenin ana konusu tanınmaya çalışılmaktadır. Örneğin Müslim, sûrelerin ilk ayetlerinin sûrenin en önemli maksatlarını ve hedeflerini icmâlî şekilde ihtiva ettiğini belirtir. Bu hedef ve maksatların tafsîlâtının sûrenin içerisinde olduğunu ifade eder. Sûrenin en sonunda gelen ayetlerin ise, içeriğin bir özeti ve ilk ayetlerin de tasdikcisi olduğu kanaatindedir. Ayrıca uzun ve orta uzunlukta sûrelerde münasebetin daha

¹²¹ Muslim, et-Tefsîru'l Mevdû li-Süver..., c.5., s. 263.

¹²² A.e.,s.11.

¹²³ Mustafa Muslim, *Kur'ân Çalışmalarında*, s.77.

bariz şekilde görüldüğünü beyan eder.¹²⁴ Ayrıca bu münasebetler sayesinde sûrenin yan konuları ana konu ile bağlanmaktadır. Aşağıda zikredilen başlıkların her biri sûre içi bütünlüğü ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

- a. Sûrenin ismi ve ana konuları arasındaki münasebet
- b. Sûrenin başı ile sonu arasındaki münasebet:
- c. Sûrenin başı ile önceki sûrenin sonu arasındaki münasebet
- d. Sûrenin pasajları ve ana konuları arasındaki münasebet
- e. Sûrenin pasajları arasındaki münasebet
- f. Sûrenin içeriğinin önceki sûre içeriği ile münasebeti.¹²⁵

Bu başlıklar altında elde edilen malumatla birlikte ana konu belirlenip, sûrenin pasajlarının tefsirine geçilir.

“Şüphesiz o zikri (Kur'an'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.”¹²⁶

2.3.1.8.Pasajlar

Muslim'e göre pasajlar ana konuyu çevreleyip, te'sirini kuvvetlendirdiği, onu daha da netleştirdiği bir bölümdür. Burada ana konuyu nehre, pasajlardaki konuları ise o nehre akan bir çaya benzetmiştir.¹²⁷

Sûrenin ana konusu beyan edildikten sonra sûre pasajlarının konulu tefsirine geçilir. Muslim sûre pasajlara ayrılmadan evvel sûrenin dikkatlice birkaç kere okunmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Böyle bir okumada sûredeki konular arasındaki geçişlere, ayetlerin fasıla değişimlerine dikkat edilmesini ifade eder. Sûrelerin eksenindeki konu veya konular belirlendikten sonra pasajlara bölünür. Sûrelerdeki ayetlerin tertibi göz önünde bulundurularak içerdiği konulara göre pasajlara ayrılır. Bu pasajlar aynı zamanda sûrenin yan konularının da işlenmesine imkân vermektedir. Pasajların her birinin başlığının olmasının pasajın ve ana

¹²⁴ Mustafa Muslim, *el-Mu'cize ve'r-Rasûl*..., s.35. Sûrelerin başı ile sonu arasında münasebetin olduğuna dair delili Peygamberimiz (s.a.v)'in Kehf sûresi hakkındaki hadislerinden istinbat etmektedir. Bu hadisler; Kim Kehf Sûresinin ilk on ayetini okursa, Deccalın ona zararı dokunmaz. Diğerleri ise; Kim Kehf sûresinin son on ayetini okursa, Deccalın ona zararı dokunmaz. Hadisleridir. Muslim, bu iki hadisin maksadının, sûrenin başı ile sonu arasında konusal bir bütünlüğünün olduğunu belirtmek için söylendiği kanaatindedir. Çünkü sûrenin ana konusu Rasul'ün (s.a.v) risaletinin ona indirilmiş olan kitabın tasdikidir. Bu konu da sûrenin hem başında hem de sonunda işlenmektedir.

¹²⁵ Müslim, *et-Tefsîrû'l-Mevdûi*, c. I, s. ٢ .

¹²⁶ Hicr, 15/9.

¹²⁷ Mustafa Muslim, *el-Mu'cize ve'r-Rasûl*..., s.53.

konunun irtibatını sağlayacağı kanaatindedir.¹²⁸ Pasajlar arasında anlam geçişlerini sağlamanın tefsirin akıcılığını ve bütünlüğünü korumak açısından bir köprü hükmünde olduğunu beyan eder.¹²⁹ Bu yüzden müfessir, pasajın icmâlî tefsirine geçmeden önce bir önceki pasajla münasebetini tespit etmelidir. Bundan sonra icmâlî tefsir yapar ve her pasajın sonunda ana konu ve tüm pasajların münasebetini belirtmesi gerekmektedir. Böylece sûrenin konuları arasında bağlantı kurulup bütüncül bir tefsire ulaşma gayesindedir. İcmâlî tefsiri yaparken en önemli noktalardan birinin akıcı bir üslubu kullanmaya çaba gösterilmesi olduğunu beyan eder.

Sûre pasajlarının tefsiri Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri ve Sahih Hadîs-i Şerifler değerlendirilerek yapılmalıdır. Özellikle tefsir yapılırken başvuru ayetlerin konuyla direk alakası olan ayetler olması gerektiğinin üzerinde durur. Akîde ile alakalı meselelerde selefin görüşünün takip edilmesini tavsiye etmektedir. Ancak müteşâbih ayetlerin te'vilinde icmâ' olan bir görüş varsa tefsir imamlarının sözlerini de referans göstererek tefsir edilebileceğini belirtir. Fıkî meselelerde ise araştırmacının tercih ettiği görüşü delili ile birlikte zikretmesi yeterli kabul edilir. Dil ve belâğî meselelerin anlam ile doğrudan bağlantısı varsa zaruret durumunda dipnotta bahsedilmesi gerektiğini aynı şekilde mütevâtir kıraatlerden sadece anlama etkisi olanların zikredilmesinin yerinde olacağını belirtmektedir. Konular sûrenin bölümlerinde tekrar ediliyorsa (hikayeler v.d gibi) sûrenin ana konusuna ve genel havasına uygun olacak şekilde îcâz veya itnab ile sadedinde olduğu bölümde değinilmesini tavsiye etmektedir. Konulu tefsirin hedefi olan, ayetlerin gösterdiği yol ve ümmetin gerçekliği arasında bağlantı kurulmasıyla güncel bir tefsir eseri yazma hedefini taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet-i Nebeviyye ve İslâm Şerîatı hakkındaki şüphelere cevap verilmeli, her zamana ve mekâna hitap ettiğinin gösterilmesini arzu etmektedir. Ayrıca bu istenilenlerin hepsi konuyla alakalı ayetlerin tefsirinde vurgulanmasının gerektiğini ifade etmektedir.¹³⁰ Kevnî âyetlerin tefsirinde ise, bilimsel gerçeklerden kısa bilgi verilmesini ve ilmî nazariyelerden kaçınılmasını talep etmektedir.

¹²⁸ Mustafa Muslim, **a.g.e...**, s.52.

¹²⁹ Mustafa Muslim, *el-Mu'cize ve'r-Rasûl*..., s.53.

¹³⁰ Müslim, **et-Tefsîrû'l-Mevdûî**, c.I, s. ج.

Sûre tefsirinin yukarıda belirtildiği düzende yer almasıyla beraber sûre pasajları arasında da şu önemli unsurlar ve sıralamaya dikkat edildiği görülmektedir:

- Pasajın önceki pasaj ile münasebeti
- Sebeb-i nüzûlü
- İcmâlî tefsiri
- Pasajın sûrenin ana konusuyla münasebeti.
- Dersler veya pasajdan çıkarılan hidayetler
- Sonuç

Sûrenin pasajını tefsir edip, münasebetlerini bulduktan sonra her bir pasajın sonunda dersler ve ibretler veya bu pasajdan çıkartılan hidayetler başlığı kullanılarak bir sonuç kısmı oluşturulmasının gerektiğini belirtmektedir. Bu kısımda başlıkların aşağıdaki şekilde tasnif edilmesini istemektedir.

1. Akîdevî meseleler
2. Şer'î hükümler
3. İslâm ahlâkı ve Şerîat âdâbı
4. Eğitsel yönler

2.3.1.9. Tefsirde Kullanılan Yazım Kuralları

Yazım kurallarıyla birlikte bu kriterler araştırmacılara beyan edildikten sonra tavsiye ve görüşlerini almak üzere İslâmî üniversitelerin tefsir hocalarına gönderildiğini, bu tavsiyelerin ışığında yöntem ve kriterlerin yeniden değerlendirildiğini belirtmektedir.

Bundan sonra koordinatör idaresinde denetim ve takip için bir heyet kurularak yazım aşamasına geçilmiştir. Araştırmacılara sûreler paylaştırılmıştır. Proje için iki senede basıma hazır hale gelmesi hedeflenmesine rağmen projenin hazırlanma sürecinde bazı problemler meydana gelmiştir. Mustafa Müslim bu problemleri şöyle belirtmektedir:

- Bazı araştırmacıların belirlenen sürenin bitiminde, defalarca ek süre istedikten sonra projeden çekilmek istemeleri projenin daha uzun bir sürede yazılmasına sebep olmuştur.

- Proje planına uyulmamasıdır. Bazı araştırmacılar, Kur'an-ı Kerim sûrelerinin konulu tefsir projesinde izlenmesi gereken tüm kriterleri bilmelerine

rağmen; sorumluluklarında olan sûre veya sûrelerin tefsirinde çok farklı bir yol takip ettiklerini belirtmektedir. Dolayısıyla bu durum araştırmacının yeniden yazmasını gerektirmiştir. Bu tarz problemler vakit kaybına, dolayısıyla proje için başka araştırmacılar aramalarına sebebiyet vermiştir.

- Sûre tefsirlerinde görülen üslup farklılıklarıdır. Fikirlerin ve meselelerin ifade yöntemi ve üslubu her bir ferdin ilmi şahsiyetinin bir parçası olduğunu kabul ettiğini ancak üsluplardaki farklılığın, net kriterlere uyulmasına rağmen, aşılamadığını belirtmektedir. Üslûplarda, genel manayı ifade, sûreler arası bağlantıyı kurma veya ana konu ile yan konuların münasebetini sağlamada çok açık görülen bir üslup farklılığı görülmekte olduğunu beyan etmektedir. Müslim’e göre araştırmacıların ilmî birikimlerinin, kişiliklerinin, yetişme ortamlarının farklılığı gerçeği bu sorunun gelecekte de aşılabileceğine dair ümit vermemektedir. Bu zikrettiğimiz problemlere rağmen projenin bu şekilde ve bu yöntemde çıkışı daha önce örneği olmayan bir durum olduğunu ve ehl-i ilme tefsir ve Kur’an ilimlerinde ufuklar açacağına dair ümit var olduğunu beyan etmektedir.¹³¹

Esere baktığımızda bu başlıkların tam şekilde bulunduğu sûreler olduğu gibi, eksik kullanıldığı sûreler de bulunduğu görülmektedir. Tespit ettiğimize göre en çok atlanılan başlık münasebet başlıklarıdır. Örneğin, pasajdan istinbat edilen dersler için belirlenen dört başlığı (Akîdevî meseleler, Şer’î hükümler, İslâm ahlâkı ve Şer’at âdâbı, Eğitsel yönler) yalnızca Bakara sûresinde görmekteyiz. Mâide sûresinde pasajların tefsirini yaparken, ana konu ve bir önceki pasajla kurduğu münasebete dair başlıkları kullanmamıştır. Abdullah Temizkan’ın makalesinde¹³²Fâtîha, Hûd, Ra’d, Şuarâ, Ankebût, Rûm, Secde,¹³³ Ahzâb, Sâffât, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Fetih, Kamer, Haşr, Mücadele sûrelerinde taslak dışına çıkıldığını tespit ettiğini beyan etmektedir. Araştırmalarımıza göre A’raf, İbrâhim, İnşikâk sûrelerinde de taslak dışına çıkıldığını tespit edildi. Özellikle Nebe sûresi¹³⁴ ve ondan sonra gelen sûrelerde

¹³¹ Projede emeği geçenler; Yürütme kurulu üyeleri: Başkan: Prof. Dr. Mustafa Müslim Muhammed ve üyeler: Prof. Dr. İyade Eyyub el-Kubeysi , Prof. Dr. Ahmed el-Bedevî, Prof. Dr. Abdullah el-Hatîb, Doç. Dr. Muhammed İsâm el-Kudât, Doç. Dr. Kâsım Sa’d, Doç. Dr. Avâd el-Halef’tir. Araştırma ve yazım heyetinde ise; Prof. Dr. Mustafa Müslim Muhammed başta olmak üzere 30 kişi bulunmuştur.

¹³² Abdullah Temizkan, “Et-Tefsîru’l-Mevzu’ li Surveri’s-Kur’âni’l-Kerîm”, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/ Journal of Oriental Scientific Research, 2017, c. 9., sayı. 2., s. 1124.

¹³³ Müslim, **et-Tefsîru’l-Mevdûf...**, c. 6, s. 47.

¹³⁴ Müslim, **a.g.e.**, c. 9., s. 1.

pasajların ana konuyla münasebeti başlığı atlanmış, pasajlar arası münasebet her bir pasajın girişinde başlıksız olarak yazılmıştır. Bu sûrelerden Nâziât¹³⁵ sûresinde münasebet başlıkları işlenmemiştir. Târik sûresinde¹³⁶ ise, sûrenin içindekiler bölümünde işlenmesi gerekenler başlıksız şekilde verilmiştir. Bunun yanı sıra, pasajların sonunda ve sûre sonunda olması gereken sonuç başlığı çoğu sûrede atlanmıştır.

Tefsirin son cildi olan fihrist bölümünde ise, ilk olarak şahit tutulan ayetlerin fihristi bulunmaktadır. Burada Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinde hangi sûrenin nerede tefsir için kullanıldığı yazılmıştır. Âyet fihristini tefsirde kullanılan hadis fihristi izlemektedir. Hadis metnini ilk cümlesini kısaltarak vermektedir. Hadisler cümlelerin ilk harfine göre alfabetik şekilde dizilmektedir. Hadis fihristini kaynakça izlemektedir. Kaynak eserler alfabetik sırada verilmektedir. Bu tefsirin hazırlanmasında araştırmacılar 515 adet klasik ve modern kaynak kullanmıştır. Kaynakçayı tefsirin ciltlere göre sûre yerlerini veren genel fihristi izlemektedir. Sûrelerin ihtiva ettiği konuların fihristi yapılmamıştır. Sûrelere göre içerik bilgisinin verilmemesi, eser içinde konulara göre tarama yapmayı zorlaştırmaktadır. Eserdeki başlık farklılıkları, taslak dışına çıkılmış sûre tefsirleri tefsirin sistemli yapısını zedelemektedir. Yalnız oldukça fazla araştırmacının iştirak ettiği böyle bir çalışmada bu tür sorunların kaçınılmaz olduğu kanaatindeyiz. Genel anlamda tefsire baktığımızda titiz bir çalışmanın sonucu olduğu görülmektedir.

2.3.2. Eserin Kaynakları

Eser bir heyet çalışması olduğu için kaynak ve başvuru eserleri de çok çeşitlidir. Eserin içerisinde kaynaklar dipnotlarda verilmektedir. Sûrelerin tefsirinde münasebetlere, sûrelerin ana konularına yer veren Fahreddin er-Râzî, Ömer el-Bikâî, Ebu Hayyan el-Endelûsî, Seyyid Kutub, Saîd Havvâ gibi müfessirlerin açıklamaları sıklıkla yer almaktadır. Bununla birlikte çağdaş müfessirlerden Muhammed Abduh, Reşit Rıza, Muhammed Abdullah Draz'ın eserleri de kaynak olarak kullanılmaktadır. Burada diğer kaynaklara kıyasla daha sık başvurulmuş eserleri zikredilecektir.

¹³⁵ Müslim, **a.g.e.**, c. 9., s. 21.

¹³⁶ Müslim, **et-Tefsîrü'l-Mevdûf...**, c. 9., s. 99.

2.3.2.1.Dil ve Edebiyat Eserleri

Kur'ân-ı Kerîm tefsirlerinde kelimelerin anlamları, cümle yapılarının çözümlenmesi için belagat, nahv ve Garîbu'l Kur'ân eserleri çokça kullanılmaktadır. Bu eserde dil ve edebiyat eserlerinde istifade edilse de sûre tefsiri metninin içerisinde uzun lugavî tahlillere yer verilmemektedir. İhtiyaç halinde dipnotlarda bazı açıklamalara yer verilmiştir. Burada başvurulmuş bazı eserleri şunlardır: ez-Zemahşerî (ö. 528) *Esâsu'l-Belâğa*,¹³⁷ Ebû Zekerîyya el-Ferrâ (ö. 822) *Maâni'l Kur'âni'l-Kerîm*,¹³⁸ Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî (ö.949) *Hurûfu'l Meân*,¹³⁹ İmâm Fahrreddîn er-Râzî (ö.1210) *Enmûzec Celîl fî Es'ile ve Ecvibe min Garâibi'l Âyi't-Tenzî*, el-Ukberî (ö.1219) *et-Tibyân fî İ'râbi'l Kur'ân*, Şemsuddîn İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 1350) *el-Emsâl fî'l Kur'âni'l-Kerîm*, Celâleddin es-Süyûtî (ö.1505) *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*,¹⁴⁰ Muhyiddin ed-Dervîş (ö.1982) *İ'râbu'l Kur'âni'l Kerîm ve Beyânuhu*, Râgıb el-İsfahânî (ö. XI. Yüzyılın ilk çeyreği) *Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân*.¹⁴¹

2.3.2.2.Rivayet Tefsirleri

Müslim, konulu tefsir çalışması yapan bir müfessirin mutlak sûrette tüm tefsir çeşitlerini, yazısında ve yönteminde kullanması gerektiğini dolayısıyla hiçbir tefsiri gözardı edemeyeceğini vurgulamaktadır.¹⁴² Konulu tefsirler de ayetlerin tarihi bağlamına ve sebep-i nüzûl rivayetlerine önem vermelerinden dolayı tefsir ilminin rivayet tefsir kaynaklarını kullanmaktadırlar. Kaynak eserlerin bazıları şunlardır: Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.923) *Câmiu'l Beyân an Te'vili Âyi'l Kur'ân*,¹⁴³ İbn Ebu Hâtim (ö.938) *Tefsiru'l Kur'âni'l Azîm*,¹⁴⁴ Ali b. Ahmed el-Vâhidî (ö. 1076) *El-Vecîz fî Tefsîri'l Kitâbi'l Azîz*,¹⁴⁵ Muhammed b. El-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî (ö. 1122) *Tefsîru'l Beğavî (Meâlimu't Tenzîl)*,¹⁴⁶ Ebu Muhammed Abdulhakk b. Gâlib b.

¹³⁷ Müslim, *et-Tefsîrü'l-Mevdûl...*, c. 6., s. 353.

¹³⁸ Müslim, *a.g.e.*, c. 1., s. 51.; c. 2., s. 553.

¹³⁹ Müslim, *a.g.e.*, c. 1., s. 92.

¹⁴⁰ Müslim, *a.g.e.*, c. 1., s. 70, 234.

¹⁴¹ Müslim, *a.g.e.*, c. 1, s. 46.

¹⁴² Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yönt.*, s. 70.

¹⁴³ Müslim, *a.g.e.*, c. 3, s. 22.; c. 5, s. 85.; c. 7, s. 404.

¹⁴⁴ Müslim, *a.g.e.*, c. 2, s. 22.

¹⁴⁵ Müslim, *a.g.e.*, c. 4, s. 151.;

¹⁴⁶ Müslim, *a.g.e.*, c. 3, s. 395.

Atıyye el-Endelüsî (ö. 1147) *El-Muharriru'l-Vecîz fî Tefsîri'l Kitâbi'l Azîm*,¹⁴⁷ Muhammed b. Ahmed Kurtubî (ö. 1273) *El-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*,¹⁴⁸ Ebu'l Fidâ İbn Kesîr (ö. 1373) *Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm*,¹⁴⁹ Celaleddin es-Süyûtî (ö. 1505) *ed-Dürrü'l Mensûr fî't-Tefsîri bi'l Me'sûr*.¹⁵⁰

2.3.2.3. Dirâyet Tefsirleri

Sûre merkezli ve ayetlerin tertibini değiştirerek yapılan konulu tefsirler de yeniden bir planlama yapılmış olsa da dirayet tefsirlerinin sûre tefsirinde bir bütünlük içerisinde ele alınmalarından dolayı konulu tefsirlerde klasik dirayet tefsirlerinden istifade etmektedir. Bu tefsirlerin çokça fayda sağlayanları ayetleri pasajlara ayırması ve ayetler arasındaki münasebete ehemmiyet vermesinden dolayı Râzî'nin *et-Tefsîru'l Kebîr*'i başta olmak üzere Ebu's Suûd Efendi, Tâhir b. Âşûr, Seyyid Kutub'un tefsirlerinden istifade ederek eserlerini yazmış oldukları anlaşılmaktadır. Eserde faydalanılan eserler şunlardır: Ez-Zemahşerî (ö. 1144) *El-Keşşaf min Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*,¹⁵¹ Fahreddîn er-Râzî (ö.1210) *Mefâtihu'l Gayb*,¹⁵² Nâsiru'd-Dîn el-Beydâvî (ö. 1286) *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*,¹⁵³ Ebu'l Berekât en-Nesefî (ö. 1310) *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*,¹⁵⁴ Ebu Hayyân el-Endelüsî (ö. 1344) *El-Bahru'l-Muhîl*,¹⁵⁵ Ebu's-Suûd Muhammed el-İmâdî (ö. 1574) *İrşâdu Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l Kitâbi'l-Kerîm*,¹⁵⁶ Ebu Abdillâh Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1834) *Fethu'l-Kadîr*,¹⁵⁷ Ebu'l Fadl Şihâbu'd-Dîn es-Seyyid Mahmud el-Âlûsî el-Bağdâdî (ö. 1854) *Rûhu'l Maânî fî Tefsîri'l Kur'âni'l Azîm ve's-Sebu'l Mesânî*,¹⁵⁸ Seyyid Muhammed Reşid Rızâ (ö. 1935) *Tefsîru'l Menâr*,¹⁵⁹ Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî (ö. 1956) *Teysîru'l*

¹⁴⁷ Müslim, **a.g.e.**, c. 4, s. 386.; C. 5, s. 130.; c. 7, s. 301.

¹⁴⁸ Müslim, **a.g.e.**, c. 5., s. 83.; C.7, s. 71.; c. 9, s. 21.

¹⁴⁹ Müslim, **et-Tefsîrü'l-Mevdûl...**, c. 2, s. 320.; C. 7., s. 332.; c. 9, s. 24.

¹⁵⁰ Müslim, **a.g.e.**, c. 3, s. 106.; c. 4, s. 128.; c. 5, s. 100.

¹⁵¹ Müslim, **a.g.e.**, c. 5., s. 68.; c. 7., s. 409; c. 8, s. 219.

¹⁵² Müslim, **a.g.e.**, c. 2, s. 75.; c. 3, s. 137.; c. 5, s. 97.

¹⁵³ Müslim, **a.g.e.**, c. 4, s. 128.

¹⁵⁴ Müslim, **a.g.e.**, c. 2, s. 426.; c. 4., s. 152.; C. 9, s. 112.

¹⁵⁵ Müslim, **a.g.e.**, c. 4, s. 448.; C. 7, s. 86.; c. 7, s. 332.

¹⁵⁶ Müslim, **a.g.e.**, c. 2, s. 33.; C. 4, s. 128.;

¹⁵⁷ Müslim, **a.g.e.**, c. 2, s. 445.; C.3, s. 101.; c. 7, s. 404.

¹⁵⁸ Müslim, **a.g.e.**, c. 2, s. 432.; C. 7, s. 332.; c. 9, s. 144.

¹⁵⁹ Müslim, **a.g.e.**, c. 3, s. 189, 242, 445.

Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîr-i Kelâmi'l-Mennân,¹⁶⁰ Mahmud Şeltût (ö. 1963) *İle'l Kur'âni'l Kerîm*,¹⁶¹ Seyyid Kutub (ö. 1966) *Fî Zilâli'l Kurân*,¹⁶² et-Tâhir b. Âşûr (ö. 1973) *Et-Tahrîr ve't-Tenvîr*,¹⁶³ Şeyh Muhammed el-Emîn eş-Şinkîtî (ö. 1974) *Edvâu'l Beyân fî idâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*,¹⁶⁴ Saîd Havvâ (ö. 1989) *El-Esâs fî't-Tefsîr*,¹⁶⁵ Vehbe ez-Zuhaylî *et-Tefsîru'l Münîr*.¹⁶⁶

2.3.2.4. Konulu Tefsir Eserleri

Modern döneme ait tefsir eserlerinden de istifade edildiği görülmektedir. Aşağıdaki eserle konulu tefsir oldukları için, genellikle konu edindikleri sûrelere göre başvurulmuştur. Örneğin Bakara sûresinin tefsirinde Muhammed Abdullah Drâz'dan yararlanılıyorsa En'âm sûresi tefsirinde ise Şerkâvî'den alıntı yapıldığı tespit edildi. Bu eserlerin bazıları şunlardır: Mecdüddîn b. Yakub el-Fîrûzâbâdî (ö. 1415) *Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l Kitabi'l-Azî*,¹⁶⁷ Muhammed Abdullah Drâz (ö. 1958) *en-Nebeu'l-Azîm*,¹⁶⁸ Abdulmuteâl es-Saîdî (ö. 1966) *En-Nazmu'l-Fennî fî'l Kur'ân*, Muhammed el-Behiyy (ö. 1982) *Et-Tefsîru'l Mevdûi li'l-Kur'âni'l-Kerîm (Tefsîr Sûret-i Hûd)*,¹⁶⁹ Ahmed eş-Şerkâvî (ö. 1987) *El-Hivâru'l Kur'ânî fî Dav'i Sûreti'l En'âm*, Muhammed Gazâlî (ö. 1996) *Nahve Tefsîrin Mevdûiyyin li-Süveri'l Kur'âni'l-Kerîm*,¹⁷⁰ Mustafa Müslim, *Mebâhis fî't-Tefsîri'l-Mevdûi*,¹⁷¹ Atıyye Muhammed Atıyye (ö. 1999) *Ez-Zavâhiru'l Felekiyye ve'l Cuğrâfiyye fî'l Kur'âni'l-Kerîm ve'l ilmi ve'l Hadî*, Abdulhamid Mahmud et-Tahmâz (ö. 2010) *Et-Tevhîd ve's-Şükr fî Sûreti'n-Nahl*¹⁷² *El-İnsan beyne't Takdîr ve't Teklîf fî Sûret-i Yûnus*,¹⁷³ Muhammed Mahmud Hicâzî (ö. 2011) *Et- Tefsîru'l Vâdih*,¹⁷⁴ Nâsır Suleymân el-

¹⁶⁰ Müslim, a.g.e., c. 1., s. 91.; C. 4, s. 458.; c. 6., s. 51.

¹⁶¹ Müslim, a.g.e., c. 3, s. 453.; c. 8, s. 212.

¹⁶² Müslim, a.g.e., c. 4, s. 144.; C. 5, s. 130.; c. 7, s. 79.

¹⁶³ Müslim, *et-Tefsîrü'l-Mevdûi...*, c. 1, s. 27.; c. 2, s. 300; c. 5, s. 65.; c. 8, s. 124.

¹⁶⁴ Müslim, a.g.e., c. 3, 137.; c. 5, s. 49.

¹⁶⁵ Müslim, a.g.e., c. 4, s. 454.; c. 5, s. 408.; C.9, s. 75.

¹⁶⁶ Müslim, a.g.e., c. 2, s. 439.; c. 7, s. 310.; C. 8, s. 274, 397.

¹⁶⁷ Müslim, a.g.e., c. 3, s. 445.

¹⁶⁸ Müslim, a.g.e., c. 1, s. 179.

¹⁶⁹ Müslim, a.g.e., c. 3, s. 458.

¹⁷⁰ Müslim, a.g.e., c. 3, s. 253.

¹⁷¹ Müslim, a.g.e., c. 4, s. 385.; c. 5, s. 68.

¹⁷² Müslim, a.g.e., c. 4, s. 144.

¹⁷³ Müslim, a.g.e., c. 3, s. 311.

¹⁷⁴ Müslim, a.g.e., c. 4, s. 245.; C. 9, s. 78.

Umar (ö. 2014) *Sûretu'l Hucurat Dirâse Tahlîliyye ve Mevdûiyye*,¹⁷⁵ Salâh el-Halidî (d. 1947-) *Et-Tefsîru'l Mevdûi beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk*.¹⁷⁶

2.3.2.5. Tenâsüb İlmi Eserleri

Kur'ân-ı Kerîm münecemen 23 yıl içerisinde, yolculukta, yerleşik hayatta, farklı şehirlerde, savaş ve barış halinde her durumda ve şartta inmiştir. Bu farklı yerlerde ve sebeplere binaen inen ayetlerin yerleştirildikleri sûrelerdeki ayetlerle tenasüb içerisinde, önce ve sonraki ayetlerle irtibat halinde olduğu görülmektedir. Sanki aynı zamanda nâzil olmuş gibidirler.¹⁷⁷ Âyetlerin bu tenâsübünü keşfeden müfessirler bunu araştıran eserler te'lif etmişlerdir. Günümüzde Tenâsüb ilmi hakkında yazılan eserler sûre eksenli konulu tefsirin ana kaynaklarındandır. Mefâtîhu'l Gayb gibi tenasüb ilminden faydalanılarak yazılan eserlere başvurulduğu gibi dirayet tefsiri olup aynı zamanda yoğun şekilde ayetlerin münasebetini konu alan eserlere de başvurulmuştur. Bu eserler şunlardır: Ebu Ca'fer b. Zübeyir el-Ğaranâtî (ö.1273) *el-Burhân fî Tenâsubi Suveri'l-Kur'ân*,¹⁷⁸ Ebu'l-Hasan Burhaneddin İbrâhim b. Ömer b. Hasan el-Bikâî (ö.1480) *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsubi'l-Âyi ve's-Suver*¹⁷⁹ ve *Masâsidu'n-Nazar li'l İşrâfi alâ Makâsidu's-Suver*,¹⁸⁰ Celaleddin es-Süyûtî (ö. 1505) *Tenâsuku'd Durer fî Tenâsubi's-Suver*.¹⁸¹

2.3.2.6.Esbâb-u Nüzûl Eserleri

Esbâb-ı nüzûl Kur'ân-ı Kerîm'in indiği zemini ve tarihsel olayları yansıtmaktadır. İslam âlimleri esbâb-ı nüzûl konusunda VII. yüzyıldan sonra müstakil eserler yazmaya başlamışlardır.¹⁸² Müslim, sûrelerin konulu tefsirini yaparken, ana konunun belirlenmesinin temel esaslarından biri de nüzul sebeplerinin bilinmesi olduğunu vurgulamaktadır. Bu sebeple, eserin “sûrenin içindekiler ve pasajlar” bölümlerinde esbâb-ı nüzul başlıkları bulunmaktadır. Burada müfessir,

¹⁷⁵ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 366.

¹⁷⁶ Müslim, **a.g.e.**, c. 1, s. 28.

¹⁷⁷ Abdussettar Fethullah Saîd, “Ehemmiyyetu't-Tefsiri'l-Mevdûi fî Hayati'l-Ummeh”, **Mu'temeru't-Tefsîri'l-Mevdûi Vaki've Âfâk**, Şârika, 2010., s. 4.

¹⁷⁸ Müslim, **et-Tefsîrü'l-Mevdûi...**, c.1, s. 28, 35.

¹⁷⁹ Müslim, **a.g.e.**, c. 2, s. 366.; c. 8, s. 124.; c. 3, s. 135.

¹⁸⁰ Müslim, **a.g.e.**, c. 2, s. 2.

¹⁸¹ Müslim, **a.g.e.**, c. 1, s. 4 c. 2, 400; c. 8, s. 124.; c. 9, s. 74.

¹⁸² Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, **DİA**, c. 11., s. 360-362.

kaynaklardan sağladıkları bilgilere göre sûrenin indiği periyottaki sûre muhtevasını tespit edip, ana konuyu belirlemektedir. Eserde istifade edilen bazı kaynaklar şunlardır: Ali ibn Ahmed el-Vâhidî en-Nîsâbûrî (ö. 1076) *Esbâb-u Nüzûli'l-Kur'ân*¹⁸³ İbnu Hacer el-Askalânî (ö. 1449) el-Ucâb fî beyânî'l Esbâb,¹⁸⁴ Celaleddin Es-Süyûtî (ö. 1505) *Esbâbu'n-Nüzûl*, Ebû Bekr b. Şihab Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah ez-Zührî (ö. 742) *Tenzilü'l-Kur'ân*.

2.3.2.7. Hadîs Eserleri

Hadîsler Kur'ân-ı Kerîm'in ilk tefsir kaynağıdır. Allah'ın Resûlü (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) ilk müfessiri olduğu için, âyetlerin ilk açıklamaları O'nun hadislerinde aranmaktadır. Eserde zikredilen hadislerin sahih olması şartı aranmaktadır. Eserin geneline bakıldığında Buhârî ve Müslim'in sahihlerinden hadis rivayeti diğer hadis kitaplarına kıyasla daha fazladır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: İmâm Mâlik (ö. 795) *el-Muvatta'*,¹⁸⁵ Ahmed b. Hanbel (ö. 855) *el-Müsned*,¹⁸⁶ Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö. 870) *Sahîhu'l Buhârî*,¹⁸⁷ El-İmâm Ebu'l Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (ö. 875) *Sahîh-u Müslim*,¹⁸⁸ İbn Mâce (ö. 887) es-Sünen,¹⁸⁹ Ebu Dâvûd Suleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî (ö. 889) *Sunenu Ebî Dâvûd*,¹⁹⁰ Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî (ö. 892) *Sunenu't-Tirmizî*.¹⁹¹

2.3.2.8. Kırâat İlmi Eserleri

Kur'ân-ı Kerîm sûrelerindeki ayet sayılarının farklılıklarını kıraatlara göre ortaya çıkarmak ayette bulunan anlam farklılıklarını tespit etmede fayda sağlamaktadır. Eserde bu farklılıklara tefsirin akışını zedeleyeceği endişesiyle icmâlî tefsirin yapıldığı metinde değil, dipnotlarda değinilmektedir. Kıraat eserlerinden bazıları şunlardır: İbn Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 992) *el-Gâye fî'l-Kırâ'âti'l-Aşr*, Ebu Amr

¹⁸³ Müslim, a.g.e., c. 1, s. 57.

¹⁸⁴ Müslim, *et-Tefsîrû'l-Mevdûl...* c. 1, s. 82.

¹⁸⁵ Müslim, a.g.e., c. 1, s. 186.; c. 3, s. 312.

¹⁸⁶ Müslim, a.g.e., c. 1, s. 5.; c. 8, s. 132.; c. 9, s. 79.

¹⁸⁷ Müslim, a.g.e., c. 2, s. 106.; C. 5, s. 59; C. 6, s. 556, c. 8, s. 218.

¹⁸⁸ Müslim, a.g.e., c. 2, s. 299.; c. 5, 48; c. 8, s. 218.

¹⁸⁹ Müslim, a.g.e., c. 1., s. 76.

¹⁹⁰ Müslim, a.g.e., c. 3, s. 136.

¹⁹¹ Müslim, a.g.e., c. 8, s. 218.

Osman b. Saîd ed-Dânî (ö. 1053) *Câmiu'l-Beyân fî'l-Kurâ'âtî's- Seb'*,¹⁹² Alemu'd-Dîn es-Sehâvî (ö. 1245) Cemâlu'l Kur'râ' ve Kemâlu'l İkrâ'.¹⁹³

2.3.2.9. Ulûmu'l Kur'ân Eserleri

Bu eserler, müfessirlerin ayetleri tefsir ederken başvurduğu kaynaklardır. Sûrenin faziletleri, ayet sayıları, sûre girişleri sûre eksenli konulu tefsir planında başlık olarak yer almaktadır. Bu bağlamda istifade edilen eserler şunlardır: İmâm Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (ö. 915) *Fedâilu'l Kur'ân*, Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dânî (ö. 1053) *El-beyân fî Addi Âyi'l-Kur'ân*,¹⁹⁴ Ebu Abdullah Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 1392) *El-Burhân fî Ulûmi'l Kur'ân*,¹⁹⁵ İbn Haceri'l-Askalânî (ö. 1449) *Fedâilu'l Kur'ân*, Celâleddin es-Süyûtî (ö. 1505) *El-İtkân fî Ulûmi'l Kur'ân*,¹⁹⁶ Muhammed Abdu'l Azîm ez-Zürkânî (ö. 1948) *Menâhîlu'l-İrfân*,¹⁹⁷ Ebü'l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. es-Siddik el-Gumari (ö. 1993) *Bideu't-Tefâsîr*.

Kur'ân-ı Kerîm sûrelerin ana konularını tespit ederken Abdullah Şehhâte'nin (ö. 2002) *Ehdâfu Kulli Sûra ve Makâsiduha fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*¹⁹⁸ ve Huseyn Nassâr'ın (ö. 2017) *Fevâtihu Suver'il Kur'ân*¹⁹⁹ adlı eserlerinden istifâde ettikleri gözlemlenmektedir.

2.3.2.10. Tarih Eserleri

Tefsirde ayetlerin indiği toplumun yapısını anlamak hitabın insanları nasıl eğittiğini kavramak açısından çok mühimdir. Bu bağlamda ayetlerin muhatabı kişilerin bilinmesi, nüzull ortamının tanınması açısından tarih kaynaklarına başvurulmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Basrî ez-Zührî (ö. 844) *et-Tabakâtu'l Kubrâ*, el-İmâm İzzuddîn İbnü'l-Esîr (ö. 1233) *El-Kâmil fî't-Târih*; Hafız Ebu'l Fidâ İbn Kesîr (ö. 1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*,²⁰⁰

¹⁹² Müslim a.g.e., c. 7, s. 329.

¹⁹³ Müslim, a.g.e., c. 4, s. 493.

¹⁹⁴ Müslim, *et-Tefsîrü'l-Mevdûî...*, c. 1, s. 26.; C. 3, s. 132.; c. 8, s. 213.

¹⁹⁵ Müslim, a.g.e., c. 1, s. 34.; C. 5., s. 411.

¹⁹⁶ Müslim, a.g.e., c.2., s. 584., c. 5., s. 263.; c. 9., s. 1.

¹⁹⁷ Müslim, a.g.e., c. 5., s. 411.

¹⁹⁸ Müslim, a.g.e., c. 3, s. 253.

¹⁹⁹ Müslim, a.g.e., c. 1, s. 44.

²⁰⁰ Müslim, a.g.e., c. 1, s. 157.

Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 1505) *Tarihu'l-Hulefâ*,²⁰¹ İbn Hişâm (ö. 833) *es-Sîratu'n-Nebeviyye*.²⁰²

2.3.2.11. Tabiî Bilim Eserleri:

Kur'ân-ı Kerîm'in tüm çağlara hitap eden semâvî bir kitap olması hasebiyle her zamana göre dünya hayatında değişen, gelişen yeniliklerin de bazı delillerine işaretler bulunmaktadır. Yaşadığımız çağ bilimsel araştırmaların yoğunlukta olduğu için insan ve kâinat hakkında sık sık yeni bulgular elde edilmektedir.²⁰³ Bu sebeple tefsirde bilimsel verilere gereği ölçüsünde konu dışına çıkmadan yer verilmektedir. Kaynak olarak faydalandıkları eserlerden bazıları şunlardır: Hafız Ebu'l Fidâ İbn Kesîr (ö. 1373) *Bidâyetu Halku'l-Kevn*, Fadl Hasan Abbas (ö. 2011) *İ'câzu'l Kur'âni'l Kerîm*, Hasan Yasin *El-İ'cazu't Tıbbî fi'l Kur'ân ve's-Sunne*, Fevzi eş-Şirbînî *ez-Zavâhiru'l Cuğrâfiyye fi'l Kur'âni'l-Kerîm* (1989).

Et-Tefsîru'l-Mevdû li-Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm son dönemin en yeni Kur'ân tefsirlerinden olması sebebiyle araştırmacılar, 21.yüzyıla kadar tefsir ve İslâmî ilimler literatürüne giren birçok kitaptan faydalanmışlardır.

²⁰¹ Müslim, **a.g.e.**, c. 3, s. 239.

²⁰² Müslim, **a.g.e.**, c. 3, s. 291.

²⁰³ Müslim, **a.g.e.**, c. 1., s. 54.; c. 8., s. 1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KONULU TEFSİR ÖRNEĞİ: RAHMÂN SÛRESİ

2.4. Konulu Tefsir Açısından Rahmân Sûresi

Bu bölümde *et-Tefsîru'l-Mevdû li-Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı on ciltlik eserin biçim, muhteva ve tefsir yöntemi tespit edilmeye çalışılmakta, bu bağlamda eser birkaç yönden incelenmektedir. Eserin sûre eksenli konulu tefsire örneklik teşkil etmesi aynı zamanda söz konusu tespitin eserin tamamı üzerinden yapılmasının bu çalışmanın sınırlarını zorlayacak olması sebebiyle tek bir sûrenin seçilmesi uygun görülmüştür. Sûre seçimi sırasında ilgili esere daha objektif bakabilmek ve araştırmacıların çok sayıda olmasından doğan üslup ve bilgi birikimi farklılıklarının seçimimizi etkilememesi amacıyla herhangi bir ayırıcı nitelik gözetmeksizin Rahmân Sûresi seçilmiştir. Eserde, sûreleri hazırlayan araştırmacıların isimleri açıkça zikredilmediğinden yazarın ismi tespit edilememiştir. Bu sebeple araştırmamız boyunca yazarı ifade ederken “müellif” ibaresinin kullanılması uygun görülmüştür.

Çalışmamızda konulu bir tefsir eserinin incelenmesi ve yöntem tespiti hedeflendiği için sûre tefsir edilirken kullanılan başlıklar aynı bırakılarak eserde takip edilen sıralama esas alınmaktadır. Daha sonra ayetler tefsir edilirken izlenen yöntem incelenmekte ve böylece sûre eksenli konulu tefsire yaklaşım ayrıntılı şekilde ortaya konulmaktadır. Hedefimiz sûre tefsir edilirken konulu yöntem uygulamasını incelemek ve sûre bütünlüğü içerisinde ayetler arası tenasübün işlenişini gösterebilmektir. Ayrıca araştırmamıza konu olan bu eserin tefsir ilmine kazandırdığı yeniliklere de dikkat çekilmesi amaçlanmaktadır. Bunun dışında eserde alıntı yapıldığında bu durum dipnotlarda referans gösterilmektedir. Nadiren metin içerisinde alıntı yapılan kişinin ismi geçmektedir. Eserde kullanılan kaynakların bilinmesi açısından değerlendirmelerimizde yazar isimleri gerekli olan yerde eser isimleri de metin içerisinde zikredilecektir.

2.5. Rahmân Sûresinin Biçimsel Özellikleri

Eserin tümünde sûreler Mushaf sırasına göre tefsir edilmiştir. Eserde Sûre tefsirleri [i] sûrenin genel bilgilerini içeren bölüm ve [ii] sûrenin pasajlara göre tefsirinin yapıldığı bölüm şeklinde ikiye ayrılmıştır. Birinci bölüm sûrenin ismi,

fazileti, indiği yer, sebep-i nüzulü, ana konusu ve münasebetleri olmak üzere altı başlık halindedir. Bu başlıklar sûrenin ana konusunu belirlemeye yardımcı olmaktadır. Ayrıca sûrenin genel çerçevesini çizmeye de fayda sağlamaktadır. İkinci bölüm ise, sûrenin pasajlarının birbiriyle münasebeti, ana konu ile münasebeti, pasajların icmâlî tefsiri ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Öncelikle sûrenin birinci bölümünde başlıkları nasıl işlendiğinin incelenmesi sûreyi tanımaya fayda sağlamaktadır.

2.5.1. Sûrenin İsmi

Sûrenin ismini ilk âyetinden aldığını beyan eden müellif, bütün âyetlerde rahmetin izlerinin tebârüz ettiğine değinerek sûre isminin muhtevâsı ile irtibatı olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁴

2.5.2. Sûrenin Faziletleri

Ayet ve sûrelerin faziletleri hakkında birçok hadis rivâyet edilmiştir. Bunların birçoğuna Tirmizî ve Ebu Dâvûd'un Sünen'lerinde rastlanmaktadır. Ancak bu rivayetlerin sahihleri bulunmakla birlikte pek çok zayıf ve hatta uydurma hadisler de rivayet edilmiştir. Bu sebeple müelliflerin tefsirde Kur'ân'ın faziletlerini zikretmek hususunda şüpheleri bulunmaktadır.²⁰⁵ Sûre eksenli konulu tefsirin planında bu başlık yer almaktadır. İkinci bölümde de değinildiği üzere tefsirde esas olan sahih hadisleri kullanarak sûrenin ana konusunu belirlemeye destek olacak fazilete dair hadisler değerlendirilebilir.

Müellif Rahmân sûresi hakkında şu hadis rivâyetini zikretmektedir: Allah Resulü (s.a.s), Rahmân sûresini okudu, sonra ashabına "Niçin cinlerin Rablerine verdiği gibi bir cevabı sizden işitmiyorum?" dedi. Onlar "O cevap nedir ya Resûlallah?" diye sorduklarında Resûlullah (s.a.s) şöyle cevap verdi: "Ben 'Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?' âyetini okuduğumda, onlar 'Biz Rabbimizin hiçbir nimetini yalanlamıyoruz' dediler".²⁰⁶

²⁰⁴ Müslim, *et-Tefsîrü'l-Mevdûf...*, c. 7, s. 543.

²⁰⁵ Abdullah Aydemir, "Fezâilü'l-Kur'ân", *DİA*, c. 12, s. 532-534.

²⁰⁶ Müslim, a.g.e., c. 7, s. 543.

Sûrenin faziletlerine dair bu hadisle ana konu arasında bir ilişki araştırılmadığı dikkat çekmektedir. Ayrıca bu konuda nakledilen rivayetlerin genelde sıhhat problemi olduğu bilinmesine rağmen herhangi bir hadis kritiği yapılmaksızın sadece hadisin zikredilmesiyle yetinilmiştir. Bu yönüyle eserin fezâilü's-süver hakkındaki yöntemi, Zemahşerî (ö. 538/1144) ile birlikte yaygınlaşan sûre faziletlerini sorgulamadan ve yorumlamadan nakletme geleneğini anımsatmaktadır.

2.5.3. Sûrenin Mekkî Olması

Müslim, sûrelerin indiği periyodun bilinmesinin muhteva bakımından sûrenin ana konusunun belirlenmesine yardımcı olacağı kanaatindedir. Bu eserde de sûrelerin ana konularında en önemli kriterlerden biri indiği yerin belirlenmesidir. Bu nedenle müellif, evvela Rahmân sûresinin Kurtubî'nin de (ö. 671/1273) zikrettiği gibi cumhura göre Mekkî olduğunu beyan etmekte ve yine Kurtubî'den İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) Kâ'be'nin önünde Rahmân sûresini okuduğunu belirten rivayeti delil olarak şu şekilde nakletmektedir: Urve b. Zübeyr'den (ö. 94/713) nakille şu hadiseyi aktarmaktadır: Allah Resûlü (s.a.s)'in ashâbı birgün toplanmış; kimin Kureyş'in önünde Kur'ân'ı açıktan okuyacağını konuşurken, Abdullah b. Mes'ûd bunu yapabileceğini söylemiş ve Kâ'be'nin önünde Rahmân sûresini okumaya başlamıştır. Fakat İbn Mes'ûd, onu bundan men etmeye çalışan müşrikler tarafından tartaklanmıştır. Arkadaşları İbn Mes'ûd'a korktuklarının başlarına geldiğini ve bir daha onların yanına gitmemesini telkin etmişlerdir. İbn Mes'ûd ise bundan acı duymadığını ve eğer isterlerse ertesi gün yine gidebileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine onlar “Sen onlara duymaktan hoşlanmadıkları şeyi duyurdun, bu kadarı yeterli.” demişlerdir.²⁰⁷ Rahmân sûresi hakkında vârid olan Mekkî veya Medenî oluşuna dair tartışmalara yer vermeyen müellif, naklettiği bu rivayete dayanarak sadece sûrenin Mekkî olduğunu belirtmekle yetinmektedir.

Sûre eksenli tefsirlerde sûrenin indiği yerin ve zamanın belirtilmesi ile müellifin bu veriler üzerinden muhteva özelliklerini ortaya çıkarıp ana konu ile bağlantısını kurması hedeflenmektedir. Burada klasik tefsirlerde olduğu gibi sûrenin Mekkî olduğu belirtilmiş; ancak ana konuyu belirlemedeki katkısı yansıtılmamıştır.

²⁰⁷ Müslim, *et-Tefsîrû'l-Mevdûf...*, c. 7, s. 544.

2.5.4. Sûrenin Âyet Sayısı

Âyet sayıları, sûre eksenli konulu tefsirin ana konusunu belirlemede etken rol oynamamaktadır. Ancak Müslim'e göre bu tür verilerin zikredilmesi, sûre hakkında sunulan bilgilerin kapsamlı olmasını sağlamaktadır.

Müellif Rahmân sûresinin Basra ulemâsına göre 76, Mekke ve Medînelilere göre 77, Şamlılar ve Kûfelilere göre ise 78 âyet olduğunu kaydeder. Âyet sayısındaki farklılıkların da beş âyet hakkında olduğunu bildirmektedir. Bu farklılıkları şu şekilde zikreder: [I] “الرحمن²⁰⁸” âyetini Kûfe ve Şam ulemâsı saymıştır. [II] “خلق²⁰⁹” âyetini Medîneliler saymamıştır. [III] “والأرض وضعها للأنام²¹⁰” âyetini Mekkeliler saymamıştır. [IV] “يرسل عليكم شواظ من نار²¹¹” âyetini Medineliler ve Mekkeliler saymıştır. [V] “هذه جهنم التي يكذب بها المجرمون²¹²” âyetini ise Basralılar saymamıştır.²¹³

2.5.5. Sûrenin Ana Konusu

Müellif Rahmân sûresinde geçen ayetlerin dünya ve âhirette Allah'ın nimetlerini beyân ettiğine ve şükürünü eda etmeye teşvik ettiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca bu ayetlerin nimetlerin inkâr edilmesine veya bu nimetlere karşı gaflet içinde bulunulmasına karşı uyarmakta olduğunu vurgularken sûrenin ana konusunu ayetlerin içeriklerinden hareketle belirlediği anlaşılmaktadır.²¹⁴

Burada dikkati çeken bir husus ise, Müslim sûrede ana konuyu saptarken isimler, faziletler, indiği periyod ve münasebetleri değerlendirmeyi yöntem olarak kullanmasına rağmen sûrenin ana konusu (Mihveri's-Sûra) başlığının münasebetlerden sonra yer alması yöntemin yansıtılması açısından önem arz edebilir. Ancak tüm eserde ana konu başlığı münasebetlerden önce yer almaktadır.

²⁰⁸ Rahmân, 55/1.

²⁰⁹ Rahmân, 55/3.

²¹⁰ Rahmân, 55/10.

²¹¹ Rahmân, 55/35.

²¹² Rahmân, 55/43.

²¹³ Müslim, *et-Tefsîrû'l-Mevdûf...*, c. 7., s. 545.

²¹⁴ Müslim, *a.g.e.*, c. 7., s. 545.

2.5.6. Münasebetler

Bu tefsirin en önemli özelliklerinden biri münasebetleri işlemedeki hassasiyetidir. Münasebetleri ele alırken sûreler ve ayetler arası, sûrenin muhtevası ve sûrenin pasajları arasındaki münasebetleri tespit etmeye özen gösterilmektedir. Zira sûrenin bir bütün olduğu ve konularının birbiriyle ilişki içerisinde bulunduğu münasebetlerin kurulmasıyla gösterilebilmektedir. Bu bağlamda Müslim'e göre sûredeki münasebetlerin tespit edilmesi sûreler arasındaki irtibatı kurar, sûrenin muhkem (sağlam) olmasını sağlar, pasajları birbirine bağlar, sûredeki konuların ve hedeflerin neler olduğunu meydana çıkarır ve esas ana konunun beyanına vesile olur.²¹⁵ Sûre eksenli konulu tefsirde sûrenin tikellerini bir bütün halinde görebilmek ve anlamak münasebetlerin bulunmasıyla birinci dereceden alâkadardır.

Müellif tefsirin biçimsel planında hedeflenen altı münasebet çeşidinin hepsine yer vermektedir. Bunlara ek olarak iki sûrenin birbirini tamamlaması, son âyetlerinin ve ilk âyetlerinin tenasübü olmak üzere üç yeni münasebet başlığı açmaktadır.

Müellif, Rahmân sûresinin münasebetlerini sûrenin ismi ve ana konusuyla münasebeti, sûrenin girişinin ana konusuyla münasebeti, sûrenin başı ve sonu arasındaki münasebetler, pasajların birbiriyle münasebeti şeklinde incelemekle birlikte aynı zamanda bir önceki sûre olan Kamer sûresi ile Rahmân sûresi arasındaki münasebetleri her iki sûrenin başı, sonu, içeriği, tekrar eden ayetlerin benzerliği şeklinde farklı açılardan ele almaktadır. Burada münasebet başlıklarından bazılarında bilgiler tekrar edilmektedir. Örneğin, sûrenin ismi ve ana konusu başlıklarında görülen açıklamalar, münasebet başlığında da işlenmektedir. Bu sebeple tekrara düşülen yerlere değinilmeyecektir.

Müellif Sûrenin başı ile sonu arasındaki münasebeti çeşitli şekillerde incelemektedir.

²¹⁵ Müslim, *el-Mu'cize ve'r-Resûl...*, s. 61.

Sûrenin Rahmân ismiyle başlaması ve “Azamet ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir.”²¹⁶ âyetiyle bitmesinin Allah’ı ta’zîm etme ve yüceltme anlamı taşıdığını ifade eden müellif, sûrenin başı ile sonunun birbirine benzerlik taşıdığına işaret etmektedir.²¹⁷

Allah nimetleri kullarına rahmet ve ikram olarak verdiği için sûrenin Rahmân ismiyle başladığını belirtirken son ayette geçen “İzzet-i İkram Sahibi” ibaresiyle Rahmân’ı nitelemekte olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda birinci ayette geçen Rahmân ismini son âyet tamamlar ve vafeder.

Müellif Rahmân ile başlayan sûrenin, sonunda da Allah’ın rahmetinin evliya ve hak dostlarının cennete girmesiyle tecelli edeceği şeklinde bir ifadeye yer vermesini münasebet gerekçesiyle açıklamaktadır. Ayrıca müellif bu sûrenin girişinde ve sonunda bulunan en kıymetli iki nimetten bahsetmektedir. Bu nimetler sûrenin ikinci ayetinde geçen Kur’ân ve son ayetlerinde geçen cennettir.²¹⁸ Buna göre dünyada Kur’ân’ı *nimet* bilenin âhiretteki nimeti *cennet* olacaktır.

Rahmân sûresinin önceki sûre olan Kamer sûresi²¹⁹ ile münasebetine geniş bir yer ayıran müellifin ilgili sûrelerin ayetleri arasındaki münasebetleri sistemli bir şekilde ele aldığı görülmektedir.

İki sûre arasındaki münasebetin çok açık olduğunu ve sûreler arasındaki irtibatın son derece kuvvetli olduğunu iddia eden müellif öncelikle iki sûrenin başlangıçlarının tenasübüne yer vermektedir. Kamer sûresinin ayın ikiye yarılmaya mucizesiyle, Rahmân sûresinin ise Allah Resûlü’nün peygamberliğini tasdik eden Kur’ân mucizesiyle başladığını belirtmektedir. Böylece iki sûrenin girişinde de mucizelerin işlenmesi hususunda bir münasebet bulunduğunu tespit etmektedir.²²⁰

Ardından Kamer sûresinin sonu ile Rahmân sûresinin başının tenasübü konusuna değinen müellif, Kamer sûresi “Muktedir bir hükümdarın katında”²²¹ ayetiyle biterken, Rahmân sûresi “er-Rahmân” ayetiyle başlamaktadır. Bu iki ayet

²¹⁶ Rahmân, 55/78.

²¹⁷ Müslim, **et-Tefsîrû'l-Mevdûî...**, c. 7., s. 545.

²¹⁸ Müslim, **et-Tefsîrû'l-Mevdûî...**, c. 7., s. 545-546.

²¹⁹ Müslim, **a.g.e.**, c. 7., s. 546.

²²⁰ İki sûre arasındaki münasebete benzer ifadelerle Vehbe Zuhaylî’nin tefsirinde de rastlanmaktadır. İlgili yer için bk: **Tefsîrû'l-Münîr**, Çev. Ahmet Efe., İstanbul, Bilimevi Bas. Yay., 2003, c. 14., s. 166.

²²¹ Kamer, 54/55.

arasında “Muktedir bir Melîkin Rahmân olduğunu” bildiren tamamlayıcı bir anlam içerdiğini ifade etmektedir. Zira rahmet sahibinin ve ona kâdir olanın ancak Muktedir bir Melik olacağını vurgulamaktadır.

Daha sonra Rahmân ve Kamer sûrelerinin sonlarının birbiriyle tenasübüne yer veren müellif, burada da anlam itibariyle güçlü bir tenasüb bulunduğunu iddia etmektedir. Kamer sûresinin son kısmında Allah’ın Muktedir bir Melik olarak vasfedilmesi gibi, Rahmân sûresinin sonunda da “Azamet ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir.”²²² ifadesine yer verilmektedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, Celâl ve İkrâm sahibi olmakla vasfedilerek tenzih, takdis ve ta’zim edilmiştir. Bu iki ayetin münasebet noktası Allah’ı övmesini dikkatlere sunmasıdır. Ayrıca iki sûrenin sonunda da takva sahiplerinin ulaşacağı cennet nimetlerinden bahsetmesi de bir diğer tenasüp örneği olarak zikredilmektedir.²²³

Müellif, Kamer ve Rahmân sûrelerinin konu içeriklerinde de münasebet olduğunu belirtmektedir. Kamer sûresi kâfirlerin uyarıları ve ayetleri reddederek yalanlamalarını²²⁴ Rahmân sûresi de Allah’ın nimetlerini yalanlamaları ve nimetlere karşı gaflet içinde olmalarını beyan etmektedir. Buna ek olarak Kamer sûresinde Allah’ın uyarılarına ve ayetlerine itibar etmeye davet konusu işlenirken, Rahmân Sûresinde Allah’ın nimetlerini tefekkür ederek şükre davet, ayrıca nimetleri yalanlamaları ve uyarılmaları konusu ele alınmıştır. Müellif burada iki sûre arasındaki münasebeti işlerken sûreler arasındaki temel konunun aslında aynı olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre kâfirlerin amelleri aynıdır, onlar tekzip eder ve yüz çevirirler. Netice olarak Kamer sûresinde ayetleri reddettikleri belirtilen müşriklerin, Rahmân sûresindeki eleştirilme sebepleri nimetlere nankörlük etmeleridir. Müellife göre diğer ortak konu Kur’ân’dan bahsedilmesidir. Zira Rahmân sûresinde Kur’ân’ın²²⁵ bir nimet olduğu ve Allah’ın onu öğreteceği ifade edilirken Kamer sûresinde Kur’ân’ın insanlar için Allah tarafından kolaylaştırıldığı²²⁶ belirtilmektedir.²²⁷

²²² Rahmân, 55/78.

²²³ Müslim, **et-Tefsîru’l Mevdûi...**, c. 7., s. 546.

²²⁴ Kamer, 54/1-5.

²²⁵ Rahmân, 55/1-2.

²²⁶ Kamer, 54/17

²²⁷ Müslim, **a.g.e.**, c. 7., s. 547.

Ayrıca müellif, Rahmân sûresinin Kamer sûresini tamamladığına, onda geçen ayetlerin tafsilinin Rahmân sûresinde de verildiğine dikkat çekmektedir. Zira ona göre, Kamer sûresinde yer alan kıyamet sahnelerinin, cennetin ve cehennemin tafsilatı Rahmân sûresinde verilmektedir. Bu yönüyle iki sûre art arda gelerek birbirini tamamlamıştır.

Müellif, Allah'ın insanoğluna verdiği nimetlerin her iki sûrede ortak tema olduğunu ve bu konunun içerik bakımından ciddi bir tenasüb oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan sûrede yer alan ayetlerin, ana konuyla olan uyumunu ise ipe dizilmiş inci tanelerine benzetmektedir.²²⁸ Ayrıca müellif, sûrenin ana konusunun “Allah'ın nimetlerinin zikredilmesi” olduğu için nimeti veren Rahmân'ın ismi ile başladığını, ardından nimetlerin en büyüğü olan Kur'ân'ın indirilmesi hususunun zikredildiğini beyan etmektedir. Bu kanaatini Ebüssuûd'un (ö. 982/1574) tefsirinden alıntılardığı şu sözlerle açıklamaktadır:²²⁹

*(Sûreye) Kur'ân'ın öğretilmesi konusuyla başlanmıştır; çünkü Kur'ân, nimetlerin en büyüğü ve en yücesidir. Zira o, dînî ve dünyevî saadetlerin yegâne vesilesidir. Kur'ân, diğer tüm semavî kitapların ölçüsü, toplulukların hedefledikleri iyilikler ve güzelliklerin tamamının kaynağıdır. Himmet ve gayret sahiplerinin ulaşmaya çalıştıkları aslında Kur'ân yoludur. Kur'ân'ın öğretilmesinin Allah'ın Rahmân ismine isnad edilmesi onun, Allah'ın geniş rahmetinin eserlerinden ve hükümlerinden biri olduğunu bildirmektedir. Burada yalnızca Kur'ân'ın zikredilmesiyle yetinilmesi ise onun asaletine ve kadrinin yüceliğine dikkat çekmek içindir.*²³⁰

Sûre girişinin ana konu ile münasebeti başlığının yeri, 1. Pasajın icmâlî tefsirinden hemen öncedir. Ancak müellif iki yerde de zikretmeyi tercih etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in tekrar eden âyetleri içeren sûrelerinden biri de Rahmân sûresidir. Bu sûrede müellif tekrar eden âyetleri tefsir ederken siyâk ve sibâka dikkat ettiği gözlenmektedir.

Müellif kendinden önce gelen âyetlerle kurduğu münasebetlerle âyetin tefsirine farklı bir bakış açısıyla yeni sayılabilecek anlamlar katmaktadır. Zira müellife göre tekrar eden âyetler, nimetleri saydıktan sonra konu sonuna eklenen bir zeyl gibidir. Bu kadar çok tekrarın olması nimetlerin sayısının da çokluğundan

²²⁸ Müslim, **et-Tefsîru'l Mevdûi...**, c. 7., s. 548.

²²⁹ Müslim, **a.g.e.**, c. 7., s. 549.

²³⁰ Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi, **İrşâd-ı Aklî Selîm ilâ Mezâyây-ı Kitâb-il Kerîm**, Çev. Ali Akın, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2007, c. 12., s. 5455.

kaynaklanmaktadır ve bu noktada tefsir kitaplarında ziyadesiyle bilgi bulunmaktadır.²³¹

İbn Âşûr'dan (ö. 1973) yaptığı nakille âyetin tekrar edilmesinin hikmetine değinen müellif bu üslubun Arap dilinde sıklıkla kullanıldığını ve burada nimetlere vurgu yaparak muhatabına ulaşma ve hatırlatma hedefinin olduğunu ifade etmektedir. Yarattıklarına nimetlerini saymakta ve her iki nimetten sonra aralarına bir hatırlatma ibaresi yerleştirmektedir. Bu üslûbun sanki birine yardım eli uzandıktan sonra unutarak nankörlük eden birine halini hatırlatmak kabilinden sarfedilen şu sözlere benzediğini belirtmektedir: “Seni fakirken zengin ettim. Bunu inkâr mı ediyorsun? Çıplakken seni giydirdim? Bunu inkâr mı ediyorsun? Adın sanın yokken, seni izzet sahibi kıldım. Bunu inkâr mı ediyorsun?” Bu gibi tekrarların Arapçada yaygın olduğunu nakletmektedir.²³²

İbn Kuteybe'den (ö. 276/889) naklettiğine göre; bu sûrede Allah nimetlerini saymaktadır. Kullarına nimetlerini hatırlatırken kudretine ve lütfuna dikkatleri çekmektedir. Bu ayeti nimetleri anlamaları ve idrak etmeleri için her iki nimetin arasında fâsıla kılmıştır. Huseyn b. Fadl'ın şu sözünü de eklemektedir: “Tekrarlar gafleti savar, hücceti doğrular (sağlamlaştırır).”²³³

Nesefî'den (ö. 710/1310) yaptığı alıntıda şunları kaydetmektedir:

*Bu ayet, sûrede 31 defa tekrar edilmiştir. İçinde Allah'ın yaratmasının acayıplıkları, mahlûkatın başlangıcı ve dönüş yeri, zikredilen ayetlerin akabinde onlardan sekizini zikretmiştir. Daha sonra, cehennem kapıları sayısı üzere, içinde cehennem ve onun musibetlerinin zikredildiği ayetlerin akabinde yedisini zikretmiştir. Bu yediden sonra, cennet kapıları sayısı üzere, iki cennetin ve halkının nitelikleri akabinde sekizini zikretmiştir. Bir başka sekizi de, bunlardan sonra o iki cennetten aşağı olan iki cennet için zikretmiştir. Artık kim ilk sekize inanır, onların gereği üzere amel ederse, ona cennet kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır. Cehennemden Allah'a sığınırız.*²³⁴

Müellifin tefsirine göre Rahmân sûresinde tekrar edilen ayet, beraber geldiği ayet guruplarının içerdiği konuya göre yeni anlamlar kazanmaktadır. Bu sûrede bazı ayetler müjde içerirken, bazı ayetler ise tehdit, azar, sakındırma içermektedir.

²³¹ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 562.

²³² Müslim, **et-Tefsîru'l Mevdûi...**, c. 7, s. 563.

²³³ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 563.

²³⁴ İmam Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Çev. Şerafettin Şenaslan, Ömer Faruk Haznedaroğlu, İstanbul, Ravza Yayınları, 2011, c. 10., s. 108.; Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 563.

Dolayısıyla ayetlerin tekrarının sebepleri de değişmektedir. Rahmân sûresinin tefsirine bakıldığında ayet dizelerinin konusunun değişiminin tekrarlanan âyete de yansıdığı tespit edilmektedir. Bu bağlamda ayetlerin tenasübüne ve kazandığı anlamlara örnekler vermek yerinde olacaktır.

Örnek:

“Üstünüze ateşten yalın bir alevle kıpkızıl bir duman gönderilir de kendinizi koruyamazsınız.”²³⁵ âyetinden sonra gelen “O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?”²³⁶ âyetini tefsir eden müellife göre, buradaki korkutma Allah’ın bir lütfudur. Uyarmanın tekrarı nimet üstüne bir nimettir. Tehdidin önce gelmesi ise rahmet ve insaftır. Eğer buradaki hitabın ahirette gerçekleşeceği anlamını yüklersek, ayetin anlamı “azar üstüne azar” şeklindedir demektir. Önce gelen ayette Allah cehennemle tehdit etmektedir. Buna göre “O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” derken yarattıklarını azabın en kötüsünün tehdidiyle birlikte azarlamaktadır, denilebilir.²³⁷

Örnek:

“Suçlular simalarından tanınır da, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.”²³⁸ Allah’ın nimetlerinden birinin de kullarına tevbe hakkını vermesi, yanlışından dönmesi için hatırlatması, uyarması ve mühlet vermesidir. Dünyada bu nimeti yaşattığı gibi Kıyamet günü de bu uyarılara uyan ve uymayanları ayıracak her ikisinin de karşılığını verecektir. “O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” ayetine şu anlamı vermektedir: İşte bu cehennem, dünyadayken yalanladığınız, alay ettiğiniz, peygamberlerin sizi uyardığı, sakındırdığı cehennemdir. İşte o gün canlı bir şekilde karşınızda, gözlerinizin önünde seyredebilirsiniz.²³⁹ Bu ayetlerin Kur’ân’daki “Cehennem ateşine itilip atılacakları

²³⁵ Rahmân, 55/35.

²³⁶ Rahmân, 55/36.

²³⁷ Müslim, *et-Tefsîru’l Mevdûi...*, c. 7, s. 573.

²³⁸ Rahmân, 55/42.

²³⁹ Müslim, *a.g.e.*, c. 7, s. 577.

gün onlara, ‘İşte bu yalanlamakta olduğunuz ateştir’ denilir.”²⁴⁰ ayetlerine benzediğini zikretmektedir.

Örnek:

“O iki cennet koyu yeşil renktedir.”²⁴¹ iki cennet koyu yeşilliğiyle, bol yapraklı ağaçlarıyla tasvir edilmektedir. Bundan sonra gelen “O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” ayeti nimetleri hatırlatmak, yalanlayanları ise azarlamak anlamını ifade ettiğini iddia etmektedir.²⁴²

Bu şekilde tekrarlanan ayetler siyâka göre, şükür için nimeti hatırlatma, inananları teşvik etme, inkâr edenler için tehdit ve azarlama şekillerinde gelmektedir.

2.5.7. Rahmân Sûresinin Pasajları

Sûrenin ikinci bölümünde ayetler pasajlara bölünerek tefsir edilmektedir. Pasajlar ayetlerin konularına göre kendi içinde bölümlere ayrıldığı ve tam olarak tefsir edildiği yerdir. Aynı zamanda pasajların birbiriyle münasebeti ve ana konu ile irtibatı tam sağlandığı takdirde sûrenin bütünlüğünün gösterildiği alandır. Bu bağlamda pasajların konularına göre tam olarak ayrılması önem arz etmektedir. Sûrelerin tefsirinde ayetlerin tertibi bozulmadan pasajlar konularına göre ayrılmaktadır. Her bir pasajın konusuna göre başlığı bulunmaktadır. Modern dönemin birçok müellifi sûreleri pasajlara bölerek tefsir etmektedir.²⁴³ Bunlardan en meşhuru olan, Seyyid Kutub (ö. 1966) *fî Zilâli'l-Kur'ân* adlı eserde Rahmân sûresini dört pasaja ayırarak 1-13. âyetlerini giriş ve tartıda haksızlık etmeyin, 14-24. âyetlerini insan ve cinlerin yaratılışı, 26-30. âyetlerini yeryüzündekilerin hepsi fanidir, 31-78. âyetlerini ise kıyamet başlıkları altında tefsir etmektedir.²⁴⁴ Mahmûd Hicâzî ise *et-Tefsîrû'l-Vâdih*²⁴⁵ adlı eserinde sûreyi beş pasaja ayırarak 1-13. âyetlerini nimetin büyükleri, 14-28. âyetlerini Allah'ın diğer bazı nimetleri, 29-45.

²⁴⁰ Tûr, 52/13-15.

²⁴¹ Rahmân, 55/64.

²⁴² Müslim, a.g.e., c. 7, s. 582.

²⁴³ Sûreleri pasajlara bölerek tefsir eden müfessirler ve eserlerinin bazıları şunlardır: İbn Âşûr, *et-tahrîr ve't-Tenvîr*; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*; Allâme Tabâtabâî, *el-Mîzan fî Tefsîri'l-Kur'ân*; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, Saîd Havva, *el-Esâs fî't-Tefsîr*, Abdulhamîd Tahmâz, *et-Tefsîru'l-Mevdû li-Suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-Münîr*.

²⁴⁴ Seyyid Kutub, *fî Zilâl...*, çev. Emin Saraç v.d., İstanbul, Hikmet Yayınevi, t.y, c. 14., s. 209.

²⁴⁵ Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîrû'l-Vâdih*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, İlim Yayınları, t.y, c. 6., s. 100.

âyetlerini kıyamet gününde Allah'ın bahşedeceği nimetler, 46-61. âyetlerini kıyamet gününde Allah'ın takvâ sahiplerine bahşedeceği nimetler, 62-78. âyetlerini kıyamet gününde mü'minlere bahşedilecek ilâhî nimetlerden bazıları başlıklarını kullanarak tefsir etmektedir.

Müellif ise Rahmân sûresini yedi pasaja bölerek, 1-13. âyetlerini Allah'ın görünen nimetleri, 15-16. âyetlerini yaratma nimeti, 17-25. âyetlerini doğu ve batıdaki Allah'ın nimetleri, 26-32. âyetlerini nimetlerin incelikleri, 33-36. âyetlerini meydan okuma ve âciz bırakma, 37-45. âyetlerini günahkârların âkıbeti, 46-78. âyetlerini müttakîlerin cenneti başlıklarını kullanarak tefsir etmektedir.

Müfessirlerin pasajları ayırımına baktığımızda özellikle Seyyid Kutub'un genel bir tasnif yaptığını, Mahmud Hicâzî'nin sadedinde olduğumuz sûrenin müellifine yakın pasaj ayırımı ve başlıklandırması yaptığı görülmektedir. Bu eserde ise, pasajlar daha ayrıntılı şekilde tasnif edilmiştir.

Üç tefsirdeki tasnife göre müfessirden müfessire pasajların değişmekte olduğu görülmektedir. Bu da sûrelerin ana konuları ve buna göre pasajların belirlenmesinin içtihadî olduğunu ortaya koymaktadır.

Sûrenin ana konusu nimetlerdir. Pasajlar da bu konuyu tafsilatıyla açıklanmaktadır. Aşağıda bu pasajların tasnifine göre müellifin söz konusu tefsir biçimine yer verilmektedir.

Birinci Pasaj: Allah'ın Görünen Nimetleri²⁴⁶

“Rahmân Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti. Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir. Otlar ve ağaçlar (Allah'a) boyun eğler. Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu. Ölçüde haddi aşmayın. Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın. Allah yeri yaratıklar için var etti. Orada meyve(ler) ve salkımlı hurma ağaçları vardır. Yapraklı taneler, hoş kokulu bitkiler vardır. O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?²⁴⁷” 1-13. âyetlerin tefsir edildiği bölümdür.

Müellif, tefsirin biçimsel planında öngörüldüğü üzere tüm pasajlarda öncelikle ana konu ile münasebetini ele almaktadır. Bundan sonra pasajın icmâlî tefsirini yapmaktadır. Tefsir ederken pasajı da kendi içinde konularına göre bölmektedir.

²⁴⁶ Müslim, *et-Tefsîru'l Mevdûf...*, c. 7, s. 550.

²⁴⁷ Rahmân, 55/1-13.

İlk konu Rahmân olan zatın kullarına Kur'ân'ı indirmesidir. Kur'ân insanlığa gönderilmiş nimetlerin en önemlisi ve en kıymetlisidir. Kur'ân-ı Kerîm'in Rahmân'ın izzetine ve ihsanına yaraşır bir nimet olduğunu beyan etmektedir. Allah'ın öğrenilmesi ve amel edilmesini istediği Kur'ân'ı okuma, anlama ve ezberleme yoluyla kolaylaştırdığına dikkat çekmektedir.

Kur'ân'dan sonra zikredilen diğer bir nimet ise Allah'ın insanı yaratmasıdır. Bu minvalde Rahmân sûresinde Allah'ın insanı yaratması ve ona beyanı öğretmesinin ise en önemli nimetlerinden biri olduğunu serdederek 3. ve 4. ayetlerin tefsirine başlar.

Beşinci ayette siyâkın insanı yaratmadan kâinatı yaratmaya geçtiğini ifade etmektedir. Bundan sonra gelen ayetlerin ışığında Allah'ın insana bahşettiği nimetleri Kur'ân'ın genelinden benzerini veya tafsilatlı ayetleri getirmek sûretiyle açıklamaktadır. Bu pasajın tefsirini yaparken, *mizan* ve *nahîl* kelimelerinin tefsirine geniş yer ayırmaktadır.²⁴⁸ İleride tefsir yöntemi değerlendirilirken bu kelimeleri tefsir yöntemine yer verilecektir.

Her pasajın icmâlî tefsiri yapıldığı gibi, pasajdan çıkarılan sonucun veya derslerin olduğu bir bölüm de bulunmaktadır. Burada konuyu özetleyip, ayetlerden çıkarılan genel ilkelere yer verilmektedir. Tefsirin genelinde ilkeler bölümü maddeler halinde yazılmaktadır. Burada da aynı şekilde ele alınmıştır. Hidayet ilkeleri için belirlenen başlıklar kullanılmamıştır.

Bu pasajdan çıkarılan hidayet ilkeleri şu şekildedir: Müellif sûrenin ilk ayetinin Rahmet lafzından müştak olan Rahmân ismiyle başladığını ve bu ismin Allah'ın en azametli, en güzel ve insanlara en şefkat dolu sıfatlarından olduğunu beyan ederken şu ayetlere yer verir: “Bizim için bu dünyada da bir iyilik yaz, ahirette de. Çünkü biz sana varan doğru yola yöneldik. ‘Allah şöyle dedi:’ Azabım var ya, dilediğim kimseyi ona uğratarım. Rahmetim ise her şeyi kapsamıştır. Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.”²⁴⁹ “Âyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman de ki: Selam olsun size! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti (merhameti) yazdı. Şöyle ki: Sizden kim cahillikle bir kabahat

²⁴⁸ Müslim, *et-Tefsîru'l Mevdûf...*, c. 7, s. 557.

²⁴⁹ A'râf, 7/156.

işler de sonra peşinden tövbe eder, kendini düzeltirse (bilmiş olsun ki) O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²⁵⁰

Rahmetin anlamını diğer sûrelerde geçen ayetlerle açıkladıktan sonra şu hadisi beyan eder: “Ebu Hureyre’den (r.a) rivâyet olunduğuna göre, Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Hiç şüphesiz Allah Teâlâ’nın yüz rahmeti vardır. Bunlardan sadece bir rahmeti cinler, insanlar, hayvanlar ve zehirli hayvanlar arasına (yeryüzüne) indirmiştir. İşte bütün mahlûkat bu rahmet vesilesiyle birbirlerine şefkât gösterir. Bu rahmet vesilesiyle yabanî hayvanlar yavrularına şefkât gösterirler. Allah Teâlâ doksan dokuz rahmetini ise, onunla mü’min kullarına merhamet etmek için kıyâmet gününe saklamıştır.”²⁵¹

Kulların Rahmân isminden nasiplerinin mağfîret ve rızayı dilemek olduğuna dikkat çeker. İnsanın zayıf olanlara şefkatli olması, onlara yardım etmesi, Allah’tan gafil olanlara veya O’nu inkâr edenlere doğruyu göstermesinin ancak rahmeti idrakle olacağını ifade eder.²⁵²

İnsanın özelinde rahmeti idrakine değindikten sonra rahmetin toplumsal değerine vurgu yapar. Bu bağlamda insanlar birbirine gerektiği şekilde merhamet etse, mazlum veya fakir kalmayacağı kanaatini taşımaktadır. Rahmetin müslüman toplumunun bir özelliği ve ahlâkı olduğunu serdettikten sonra bu hususta şu âyeti zikreder: “Muhammed, Allah’ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rûkû ve secde halinde, Allah’tan lûtf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat’ta ve İncil’de anlatılan durumudur: Onlar filizini çıkarmış, kuvvetlenmiş, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelendirmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir.”²⁵³ Müellif Allah’ın rahmetinin tecelli edeceği kişilerle, insanın rahmetini yönlendireceği kişileri zikreden ayetlere tefsirinde yer vermektedir.

²⁵⁰ En‘âm, 6/54.

²⁵¹ Müslim, **et-Tefsîru’l Mevdûi...**, c. 7, s. 558.

²⁵² Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 558.

²⁵³ Fetih, 48/29.

Sûrenin ikinci ve dördüncü ayetlerinde Allah'ın ilim nimetine işaret ettiğini beyan eder. Bu ayetlere göre ilmin, ruhları ve kalpleri canlı kıldığı, insanlığın ilimle uyanışa geçtiği kanaatindedir. İlmin yüksek bir rütbe, köklü bir merteye ve fazilet olduğunu söyleyen müellif, Neml sûresinden şu ayeti delil getirir: “Andolsun! Biz Dâvûd’a ve Süleyman’a ilim verdik. Onlar, ‘Hamd, bizi mü'min kullarının birçoğundan üstün kılan Allah’a mahsustur’ dediler.”²⁵⁴ Bu ayeti burada zikretmesi manidardır. Zira ilmin Allah tarafından verildiğini vurguladığı gibi peygamberlerin de ilim yönünden üstün tutulduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla âlim olan kişinin ilim nimeti için Allah'a hamd etmesi ilk görevi olduğuna ve ilmiyle amel ettikten sonra o ilmi insanların faydasına sunması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu zamanda sözde âlimlerin durumlarına ve onlar yüzünden gelen felaketlere vurgu yapmaktadır.²⁵⁵

Müellif pasajın tefsirini yaparken, ayetleri belirli bir sıralamaya göre tefsir etmiştir. Buna göre: Kur'ân'ı Kur'ân ve hadis ile tefsir ederken kelimelerin anlamlarını da vermiştir. Bu sıralamayı hemen hemen her ayetin veya ayet gurubunun tefsirinde takip etmiştir. Bu pasajın ayetlerini de konularına göre bölümlenmiştir. Ayetleri Rahmân olan Zât, insanın yaratılması, güneş ve ayın yaratılması, otlar ve ağaçların secdesi, gökyüzünü yükseltmesi ve tartıda adalet, yapraklı taneler ve hoş kokulu bitkiler olarak ayırmaktadır. Burada tefsiri yaparken ayetleri alt alta sıralamakta, zikredilen ayetlerin ve hadislerin bağını kurmak okuyucuya bırakılmaktadır. Ayrıca *mîzan*, *nahîl*, *ekmâm* gibi kelimelerin şerhlerine fazlasıyla yer vermesi metnin akıcılığını bozmaktadır.

Pasajdan çıkarılması gereken hidayet ilkelerinde ise, tüm pasajın konularını toplu şekilde değerlendirirken özel bilgi sunmaktadır.

İkinci Pasaj: Yaratma Nimeti²⁵⁶

“Allah insanı, pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı. Cin" i de yalın bir ateşten yarattı. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?”¹⁴⁻¹⁶. Ayetlerin tefsir edildiği bölümdür.

²⁵⁴ Neml, 27/15.

²⁵⁵ Müslim, *et-Tefsîru'l Mevdûî...*, c. 7, s. 560.

²⁵⁶ Müslim, *a.g.e*, c. 7, s. 561.

Müellif, burada öncelikle ilgili pasajın kendinden önceki pasajla münasebetine yer vermektedir. Bu bağlamda bir önceki pasajda Allah'ın nimetlerinden bahsettiği gibi burada da nimetlerin aslı olan yaratma nimeti konu edinildiğini belirtmektedir. Çünkü önceki nimetler dâhil tüm nimetler Rahmân olan zatın yaratmasıyla var olmaktadır. Birinci pasajda bulunan âyette de Allah'ın insanı yarattığından bahsedilmektedir. Bu iki pasajda geçen yaratmanın tekrarlanmasının sebebi hakkında bir açıklama yapılmamaktadır. Ancak ikinci pasajın ayetlerinde yaratma eylemi daha ayrıntılı anlatılmaktadır. Böylece birinci pasajda nimet olarak sayılan insanın yaratılmasıyla zihinlerde bir hazırlık sağlanarak daha sonra ikinci pasajda yaratmanın nasıl olduğu izah edilmektedir.

Daha sonra pasajın icmâlî tefsirine geçen müellif, insanın yaratılışında ham maddenin toprak olduğunu belirtmektedir. Bununla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ayetleri zikrederken, toprağın ayetlere göre hangi evrelerden geçirilerek insan şeklini aldığını anlatmaktadır. Akabinde cinlerin yaratılışına değinmektedir.²⁵⁷

Müellif pasajdan çıkardığı hidayet ilkelerini ele alırken insanın yaratılışını anlatan Kur'ân'ın i'câzına işaret etmektedir. Allah, insanı oluşturan maddenin toprak olduğunu, bu toprağın ise yapışık bir çamur halini aldıktan sonra insan şekline büründüğünü daha sonra donup kurduğunu adeta bir heykel gibi taş halini aldığını bildirmektedir. Bu bağlamda zikrettiği “Hani Rabbin meleklerle, “Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin“ demişti.”²⁵⁸ ayetinde anlatıldığı üzere Allah'ın ruhumdan üflediğini ve insanın var olduğunu açıklamaktadır.

Müellif sûreyi tefsir ederken okura bazı sorgulamalar yaptırmayı hedeflemektedir. Örneğin bu pasajda hidayet ilkelerinin sonuna şu soruları eklemektedir: “Allah'ın bizi ahsen-i takvim üzere yaratmasına hamd ediyor muyuz? Bu nimetin şükrünü eda ediyor muyuz? Bu kâinattaki varlığımızın gayesini düşündük mü? Hâlbûki Yüce Allah, “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”²⁵⁹ Buyurmaktadır.”

²⁵⁷ Müslim, *et-Tefsîru'l Mevdûi...*, c. 7, s. 562.

²⁵⁸ Hicr, 15/28-29.

²⁵⁹ Zâriyât, 51/56.

Müellif pasaj ve ana konu arasındaki münasebeti konu birliği yönünden kurmaktadır. Sûrenin ana konusu nimetlerdir bu pasajda da bir nimet olan yaratmayı zikretmektedir.²⁶⁰ Dolayısıyla ana konunun ayrıntıları pasajlarda anlatılmaktadır. Pasajın ana konu ile münasebeti hidayet ilkeleri başlığından önce değerlendirilmelidir. Ancak burada sona alınmıştır. Bu tür yer değişiklikleri ikinci bölümde değinildiği üzere tefsirin genelinde görülmektedir.

Üçüncü Pasaj: Doğu ve Batı'daki Allah'ın nimetleri²⁶¹

“O iki doğunun ve iki batının Rabbidir. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? (Suları acı ve tatlı olan) iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşuyorlar. (Fakat) aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkar. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Denizde akıp giden dağlar gibi yüksek gemiler de O'nundur. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” 17-25. âyetlerin tefsir edildiği bölümdür.

Müellif, üçüncü pasajın kendinden önceki pasajla olan münasebetine yer verirken Allah'ın bir önceki pasajda insan ve cinin yaratılışından bahsetmesinin doğu ile batının yaratılmasından bahsetmesiyle benzerlik taşıdığını ifade eder. İnsan ve cin, doğu ile batı arasında farklılıklar ve zıtlıklar açısından bir bağ olduğuna vurgu yapmaktadır. Ayrıca doğu ile batının arasındaki uzaklığa Kur'ân'dan şu ayetlerle işaret etmektedir: “Sonunda bize geldiğinde, arkadaşına, ‘Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı! Ne kötü arkadaşmışsın!’ der.”²⁶²

Aynı zamanda bu ihtilâf ve zıtlık denizler ve nehirlerde de bulunmaktadır. Denizler ve nehirler de tuzlu ve tatlı oluşuyla, birçok farklı âlemleri içinde bulundurmasıyla, sularının yanyana durup karışmamasıyla önceki ayetlerle anlam açısından uyum göstermektedir.²⁶³

Anlam açısından her iki pasajın münasebetine değindikten sonra pasaj ile ana konu arasındaki münasebet başlığı icmâlî tefsirden önce ele alındığı görülür. Sûrenin ana konusunun Allah'ın nimetleri olduğunu, bu pasajda da yarattıklarına verdiği

²⁶⁰ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 564.

²⁶¹ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 564.

²⁶² Zuhurf, 43/38.

²⁶³ Müslim, **et-Tefsîru'l Mevdûl...**, c. 7, s. 565.

nimetleri zikrettiğini belirtmektedir. Bu kısa açıklamanın akabinde pasajın icmâlî tefsirine geçmektedir.

Bu pasajın icmâlî tefsir bölümüne bakıldığında müellifin ayetler arası münasebete yalnızca münasebet başlıklarında değil pasajların tefsirini yaparken de önem verdiği görülmektedir. Örneğin: “(Suları acı ve tatlı olan) iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşuyorlar. (Fakat) aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkar. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?”²⁶⁴ ayetinin akabinde “O iki doğunun ve iki batının Rabbidir.”²⁶⁵ âyetini zikretmiştir. Ardından da iki doğu ve batının, denizler ve nehirlerin Rabbinin bir olmasına işaret eden bir münasebet bulunduğu gibi bu nimetlerin insanın faydasına sunularak bir şükür vesilesi kılınmaları ve yaratılmış olmaları itibarıyla de ayrı bir münasebet ihtiva ettiğini ifade etmektedir. Tekrar eden ayetin tefsirini yaparken ise, önceki ayetlerle tenasübüne dikkat ederek şu anlamı vermektedir: “Bu sayılan nimetlerin sayısız faydaları vardır. Bunlardan bazıları, yarattıklarının menfaatine ve maslahatına uygun olarak havanın mu’tedil oluşu, vakitlerin düzenlenmesi, mevsimlerin farklılığıdır. Burada Allah’ın bu nimetlerin hangisini inkâr edebilirsiniz?” İfadesini kullandığını vurgular. Pasajda diğer pasajlardan farklı olarak tefsiri yaparken ayetler arasındaki münasebete de değindiği görülmektedir.

Pasajdan çıkarılan hidayet ilkeleri bölümünde, Doğu ile batının ihtilâfının bir nimet oluşu, denizlerin ve nehirlerin sularının Allah’ın hikmetine binaen tatlı ve tuzlu olduğunu, kâinatın ihtiyaçlarına ve hayatın doğasına uygun özelliklerle yaratıldığını serdetmektedir. Seyyid Kutub’un *Fî Zilâli’l Kur’ân* adlı tefsirinden de alıntı yaparak deniz ve nehir sularının nasıl oluştuğundan ayrıntılı şekilde bahsetmektedir.²⁶⁶

Dördüncü Pasaj: Nimetlerin İncelikleri²⁶⁷

“Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini

²⁶⁴ Rahmân, 55/19-23.

²⁶⁵ Rahmâni 55/17.

²⁶⁶ Müslim, *et-Tefsîru’l Mevdû’...*, c. 7, s. 568.

²⁶⁷ Müslim, *a.g.e.*, c. 7, s. 568.

yalanlıyorsunuz? Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O'ndan isterler. O, her an yeni bir ilahi tasarruftadır. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Yakında sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar! O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” 26-32. âyetlerin tefsir edildiği bölümdür.

Müellif pasajın münasebet bölümünde Allah'ın dünya nimetlerinin ardından âhiret nimetlerine kavuşmak için geçişin vesilesi olan ölüm nimetini hatırlatacağını bildirir. Aynı zamanda buraya kadar kâinatın yönetilmesi hakkında çeşitli nimetlerden bahsettiği gibi âhirette bu nimetlerden hesaba çekilme ve amellerin karşılığının verilmesinin de bir nimet olduğunu bildirir.

Ana konu ile pasaj arasındaki münasebete dikkat çeken müellife göre bu ayetlerde vurgulanan ölüm nimeti sonsuzluğa açılan bir kapıdır ve dolayısıyla ayetler, ölümün mü'min için imtihan dünyasındaki zorluklardan kurtuluş vesilesi olduğunu bildirmektedir.

Müellif, ayetlerin icmâlî tefsirinde ölümü konu edinen bu ayetlerin dünya nimetleriyle, ahiret nimetlerini birbirinden ayıran bir sınır olarak geldiğini beyan eder. Ölümü âhiret nimetlerine geçiş için bir koridor ve köprü olarak nitelemektedir. Bu hususta şu ayetleri kaydeder: “Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.”²⁶⁸

“Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldanış metândan başka bir şey değildir.”²⁶⁹

“Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.”²⁷⁰

Pasajın hidayet ilkeleri bölümünde ölümün ahiret nimetini hatırlatmasının bir nimet olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda ölüm, en büyük vaaz, en açık ders,

²⁶⁸ Rahmân, 55/26-27.

²⁶⁹ Hadîd, 57/20.

²⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/185.

hayatı hatırlatan, sevaba vesile kabul edilen, ebedî huzura götüren bir araç, mazlumu zâlimden kurtaran bir vesile olması sebebiyle nimettir.

Mü'min onun vasıtasıyla imanının ve ihsanının karşılığını görür. İnkâr edenler ise inkârlarının ve isyanlarının karşılığını görecektir. Müellif, konuyu Kur'ân-ı Kerîm'den şu ayetleri serdederek delillendirir: “Gök ve yer onların ardından ağlamadı; onlara mühlet de verilmedi.²⁷¹” “Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.²⁷²”

Ayrıca ölümün mü'mini dünyanın dertlerinden, imtihanlarından, fitnelerinden ve musibetlerinden kurtaran, istirahatate çekilmesini sağlayan bir nimet olduğunu vurgulayan müellif, bu iddiasını Buhârî ve Müslim'den alıntılacağı bir hadis ile delillendirmektedir. Hadis şu şekildedir: “Ebû Katâde b. Rab'i'nin rivayet ettiği hadiste Resûlullah (s.a.s)'in yanından bir cenaze geçirdiler. Onu görünce Resûlullah (s.a.s): “Rahata ermiş yahut kendisinden kurtulunmuş” buyurdular. Ashâb: “Bu rahatlayan ve kendisinden kurtulunan ne demektir?” diye sordular. Resûlullah (s.a.s): “Mü'min bir kul dünyanın çilesinden ve yorgunluğundan Allah'ın rahmetine kavuşup istirahat eder; fâcir kuldan ise insanlar, memleketler, ağaçlar ve hayvanlar kurtulup rahata ererler.” buyurdu.²⁷³ Ayrıca ölümün dünya için bir temizlik olduğunu, kâinatın dengesinin ölümle sağlandığını bildirmektedir. Aynı zamanda bu pasajın “Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O'ndan isterler. O, her an yeni bir ilahi tasarruftadır.²⁷⁴” ayetinde Yahudilerin Allah cumartesi günleri dinleniyor iddiasına da cevap niteliği taşıdığına dikkati çekmektedir. Allah'ın eğer bir an kâinat üzerindeki tasarrufunu durdursa her şeyin dağılacığını ifade etmektedir.²⁷⁵

Pasajın ayetlerinin tefsirini Kur'ân'da geçen benzer ayetlerle tefsirini verip, ölümü anlatan şiirlerle istişhad yaptıktan sonra hidâyet ilkeleri bölümünde ölüm nimetini geniş şekilde ele almıştır.

Beşinci Pasaj: Meydan Okuma ve Âciz Bırakma²⁷⁶

“Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin uçlarından bucaklarından geçip gitmeye gücünüz yeterse geçip gidin. Büyük bir güç olmadıkça geçip

²⁷¹ Duhân, 44/29.

²⁷² En'âm, 6/45.

²⁷³ Ahmed Davutoğlu, **Sahîh-i Müslim Tercümesi ve Şerhi**, İstanbul, Rihle Kitap, 2017, c. 5., s. 201.

²⁷⁴ Rahmân, 55/29.

²⁷⁵ Müslim, **et-Tefsîru'l Mevdûi...**, c. 7, s. 572.

²⁷⁶ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 573.

gidemezsiniz. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Üstünüze ateşten yalın bir alevle kıpkızıl bir duman gönderilir de kendinizi koruyamazsınız. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?²⁷⁷ 33-36. âyetlerin tefsir edildiği bölümdür.

Pasajın münasebet bölümünde Allah'ın bir önceki pasajda insanlar ve cinlerin ahiretteki hesabından bahsettiğini beklenen o günden kimsenin kaçamayacağını beyan ettikten sonra siyâkın o büyük korku gününde yaşanacaklara götürmekte olduğunu kaydetmektedir. Pasajın sûrenin ana konusuyla olan münasebetinin çok açık olduğunu ifade eder. Bunun dışında bir açıklamada bulunmamaktadır.

Pasajın icmâlî tefsirine ayetin girişindeki Allah'ın nidâsının nerede olduğu hakkında dipnotlarda kaynağını belirtmediği iki farklı görüşe yer verir. Bu iki görüşün biri, hitâbın Kıyamet gününde gerçekleşeceğidir. Müellif ayetlerin siyakına dayanarak bu görüşü tercih ettiğini belirtmektedir.²⁷⁸ Bu bağlamda tekrarlanan âyetin müşrikleri dünyada yalanlamalarına karşı âhirette azarlama ve vicdan azabı yaşatmak için söylendiği kanaatini taşımaktadır.

Hitâbın dünyada olduğunu iddia edenlerin görüşlerine göre ise, ayetler bir meydan okumadır. Çünkü büyük bir güç olmadıkça göklerin ve yerlerin ucundan nüfuz edip geçemeyeceklerini belirtmiştir. Burada gücün ilim olduğunu ve uzaya çıkmayı haber verdiğini iddia etmektedirler. Müellif bu şekilde tefsir edildiğinde siyaka göre tekrar eden ayetin ilim ve başarı nimetlerinin hatırlatılması, yüceltilmesi şeklinde olduğunu kaydeder.

“Üstünüze ateşten yalın bir alevle kıpkızıl bir duman gönderilir.” ayetinin de ahirette yaşayacaklarına dair bir tehdit olduğunu, ateşin nerede bulunurlarsa onları takip edeceğini ifade ederek, hitabın kıyamet gününde olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Bu ayetin tefsirinden sonra tercih ettiği görüşün doğruluğunu te'yîd ettiğini düşündüğü şu âyetleri zikretmektedir: “Onlara şöyle denecek: ‘Yalanlamakta olduğunuz şeye (cehennem azabına) gidin.’ ‘Üç kola ayrılmış gölgeye gidin ki, o ne gölgelendirir ne de alevden korur.’ Şüphesiz cehennem, her biri saray büyüklüğünde kıvılcımlar saçar. Bunlar sanki birer kızıl devedir. O gün vay

²⁷⁷ Rahmân, 55/33-36.

²⁷⁸ Müslim, *et-Tefsîru'l Mevdûî...*, c. 7, s. 573.

yalanlayanların haline!”²⁷⁹ Yine siyâka göre tekrar eden âyetin korkutma ve uyarma içerdiğini bunun da nimet üstüne nimet olduğunu beyan eder. Bu âyetteki hitâbı âhirette tahakkuk edeceği düşünülürse Allah’ın burada Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? derken tekrar tekrar azarladığı manasına geldiğini ifade etmektedir.²⁸⁰ Pasajın hidâyet ilkelerini çok kısa ele alarak ayette anlattığı konuları maddeler halinde nimetler şeklinde sıralamaktadır.

Altıncı Pasaj: Günahkârların Akıbeti²⁸¹

“Gök yarıp da, yanıp kızaran yağ gibi kırmızı gül haline geldiği zaman (haliniz ne olur?) O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İşte o gün ne insana, ne cine günahı sorulmayacak. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Suçlular simalarından tanınır da, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İşte bu suçluların yalanladıkları cehennemdir. Onlar, cehennem ateşi ile yüksek derecede kaynar su arasında gider gelirler. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” 37-45. ayetlerin tefsir edildiği bölümdür.

Pasajın münasebet bölümünde kıyamet gününde yaşanacakların bu pasajda anlatılmasına devam ettiğini ifade eden müellif Allah’ın isyan edenlerden intikam almasının da bir nimet olduğunu beyan etmektedir.

Pasaj ve ana konu arasındaki münasebet hakkında siyâkın aynı konu üzerinde devam ettiğini ahiret nimetinin yaratılanların muhasebesi ve cezalandırılması olduğuna dikkat çekmektedir.

İcmâlî tefsir bölümünde kıyamet sahnelerinden ayrıntılı şekilde bahsetmektedir. Buradaki ayetlerin tefsiri hakkındaki değerlendirme, tefsir yöntemi başlığında zikredileceği için ayrıntılı bahsedilmeyecektir. Pasajdan çıkarılan hidayet ilkelerinde kıyamet sahnelerinin zikredilmesindeki nimet boyutuna değinmektedir. Müellif, mü’minlerin çektikleri eziyetlerin kaçışı olmayan ilâhî mahkemede hesabının görüleceğine dikkat çekmektedir.²⁸²

Yedinci Pasaj: Takva Sahiplerinin Cenneti²⁸³

²⁷⁹ Mürselât, 77/29-34.

²⁸⁰ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 574.

²⁸¹ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 575.

²⁸² Müslim, **et-Tefsîru’l Mevdû’l...**, c. 7, s. 578.

²⁸³ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 579.

“Rabbinin huzurunda (hesap vermek üzere) duracağından korkan kimseye iki cennet vardır. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İki cennet de (ağaçlar, meyveler, rengarenk bitkiler gibi) çeşit çeşit güzelliklerle bezenmiştir. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İçlerinde akan iki pınar vardır. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İkisinde de her meyveden çift çift vardır. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Onlar astarları kalın ipekten olan döşeklere yaslanırlar. Bu iki cennetin meyveleri (zahmetsizce alınacak kadar) yakındır. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Oralarda bakışlarını sadece eşlerine çevirmiş dilberler vardır. Onlara eşlerinden önce ne bir insan, ne bir cin dokunmuştur. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Onlar sanki yakut ve mercandır. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Bu iki cennetten başka iki cennet daha vardır. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? O iki cennet koyu yeşil renktedir. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İçlerinde kaynayan iki pınar vardır. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İçlerinde her türlü meyve, hurma ve nar vardır. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Onlarda huyları güzel, yüzleri güzel dilberler vardır. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Onlar, çadırlara kapanmış hurilerdir. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Onlara, eşlerinden önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Onlar yeşil yastıklara ve güzel yaygılara yaslanırlar, (nimetlenirler). O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Azamet ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir.” 46-78. ayetler tefsir edildiği bölümdür.

Müellif, pasajın önceki pasajla münasebetine binâen yalancı günahkârların sonunu zikrettikten sonra sıra takva sahiplerinin akıbetine geldiğini belirtmektedir. Cennetin sûrenin içinde geçen nimet dizesinin içinde yer aldığını, Allah’ın dilediği kullarına verdiği en büyük rahmet tecellisi olduğunu vurgulamaktadır.

Pasajın ana konuyla münasebetine değinen müellife göre Cennet ebedi ve yenilenen bir nimet olduğu gibi ayetlerde takva sahiplerinin cennete teşvik edilmesi de Allah’ın insanlara ayrı bir nimetidir. Çünkü cennet nimetinin hatırlatılması da

kulların yenilenmesini, hedeflerini yükseltmelerini, salih amele gayretlerini arttıran bir nimettir.²⁸⁴

İcmâlî tefsir bölümünde müellif, günahkârların âkıbetini beyan ettikten sonra bu pasajda takvâ sahiplerinin sonunun konu edinildiğini ifade etmektedir. Âyette geçen iki cennet ibaresini Ebu Bekr b. Abdillâh b. Kays'ın babasından naklettiği hadisle anlatır. “Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: ‘İki cennet vardır ki bunların kapları ve içlerindeki eşya gümüştedir. Diğer iki cennet daha vardır ki bunların kapları ve eşyaları da altındandır. Adn cennetindeki cennet ehli ile bunların Rablarına nazarları arasında Allah'ın vechinde Kibriya ridâsından başka bir şey bulunmayacaktır.’²⁸⁵

Hidayet ilkeleri bölümünde ise, dünyadaki nimetlerin lezzetini azaltan bıkmamanın, zayıflığın, yoksunluğun cennetteki nimetleri tadarken hissedilmeyeceğini vurgulamaktadır. Ayrıca ayetlerde cennetten bahsedilmesinin kulların şevkini ve özlemine arttırmak için olduğunu belirtmektedir. Bu sözlerinden sonra İbnu'l Kayyim'in cennet nimetleri ve dünya nimetlerini kıyaslayan 13 beyitlik bir şiirine yer vermektedir.²⁸⁶ Ayrıca ayette geçen “bakışlarını sadece eşlerine çevirme” halinin bayanlardaki güzelliği arttırdığını belirtmekte ve Ka'b b. Zühayr'in bir şiir beytini paylaşmaktadır. Bu bölümde diğer hidayet ilkeleri bölümlerinde rastlamadığımız kadar şiir beyti ele alınmıştır.²⁸⁷

2.6. Rahmân Sûresinde Kullanılan Yöntem

Yukarıda görüldüğü üzere, sûrenin isim veya isimleri, nüzul yeri ve sebebi, faziletleri, münasebetleri, ana konusu ve pasajları gibi her bir parçası ele alınarak bütüncül bir sûre tefsiri çalışması hedeflenmektedir. Sûrenin tefsirini yaparken sûre içerisindeki münasebetler ve icmâlî tefsir bize sûrenin konulu tefsirini sunan araçlardan en önemlileridir. Müslim, sûre eksenli konulu tefsirde icmâlî tefsir yaparken lafızların sözlük anlamlarıyla yetinmeden diğer ayetlerden istinbat etmeye çalışarak Kur'ân'ın nüzul vasıtası ve genel muhtevasına dikkat çekmektedir. Buna ek

²⁸⁴ Müslim, *et-Tefsîru'l Mevdûî...*, c. 7, s. 579.

²⁸⁵ Mehmet Sofuoğlu, *Sahîh-i Müslim ve Tercümesi*, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1967., c. 1., s. 244.; Müslim, *a.g.e*, c. 7, s. 580.

²⁸⁶ Müslim, *et-Tefsîru'l Mevdûî...*, c. 7, s. 586.

²⁸⁷ Müslim, *a.g.e*, c. 7, s. 585.

olarak ayetlerin işaret ettiği hususları sahih hadislerle delillendirmenin zarureti ve sahabenin Kur'ân yorumuyla da desteklenmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁸⁸ Bu bağlamda müellifin konulu tefsirde çalışma yapan birinin tüm tefsir çeşitlerine başvurarak onlardan çıkarsadığı hakikatleri icmâlî tefsir yöntemiyle sunmasını tavsiye etmektedir. Konulu tefsir yöntemiyle tefsir yapan birinin rivâyet ve dirâyet tefsirlerinden faydalanması ayrıca bu tefsirleri okuyucuyu cezbedecek zamâna uyumlu bir üslupla sunması gerekmektedir.²⁸⁹ *et-Tefsîru'l Mevdûi li's-Suver* adlı eser temelde bu esasların uygulanması hedeflenerek yazılmıştır. Bu bağlamda eserde uygulanan yöntemi anlayabilmek için değerlendirilen Rahmân Sûresinin pasajlarının icmâlî tefsirinde her pasajın belli bir sistem üzere tefsir edildiği görülmektedir.

2.6.1. Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri

Kur'ân-ı Kerîm'in ayetleri birbirini tefsir etmektedir. Bir yerde müphem olan bir ayet başka bir ayetle açıklanmakta, genel ifadeler diğer bir ayetle özelleştirilebilmektedir. Hemen hemen tüm tefsirlerde kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem Kur'ân tefsirinde selefin yoludur.²⁹⁰ Eserin icmâlî tefsir bölümünde müellif genellikle ayetleri Kur'ân'da aynı anlama gelen, benzer veya tamamlayan ayetlerle tefsir etmeye çalışmıştır. ²⁹¹ Bunlardan bazılarını buraya örnek olarak almak müellifin tefsir yöntemini anlamaya fayda sağlayabilir.

Örnek:

Rahmân sûresinin “O Kur'ân'ı öğretti” ayetini tefsir ederken Kur'ân'ın muhtelif sûrelerinden alıntılar yapmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'in rabbânî bir rahmet, ilâhî bir nimet, kâmil bir hikmet, kesin bir hüccet olduğunu beyan ettikten sonra A'raf sûresinin “Andolsun biz onlara, bilerek açıkladığımız bir kitabı, inanan bir toplum için bir yol gösterici ve rahmet olarak getirdik.”²⁹² ayetine yer vermektedir. Daha sonra müellif Yunus sûresinde geçen “Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifâ ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve

²⁸⁸ Müslim, *Mebâhis...*, s. 38.; Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, s. 52.

²⁸⁹ Müslim, *Mebâhis...*, s. 53.; Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, s. 70.

²⁹⁰ Faruk Vural, Tâhir İbn Aşûr ve et-tahrîr ve't-Tenvîr isimli Tefsîri, İstanbul, Verâ Yapım, t.y., s. 184.

²⁹¹ Müslim, *et-Tefsîru'l Mevdûi...*, c. 7, s. 551., 552., 553., 556., 558., 562., 569., 576., 577.581.

²⁹² A'râf, 7/52.

rahmet (olan Kur'an) geldi.”²⁹³ Kur’ân’ın kalplere şifa oluşu ve hidâyet rehberliği vasıflarıyla Allah’ın rahmetinin bir nimeti olduğunu vurgulamaktadır. Bu nimetinin öğreticisinin Allah Resûlü (s.a.s) olduğunu ifade eden Nahl sûresinin “(Ey Muhammed!) Her ümmetin kendi içinden üzerlerine bir şahit göndereceğimiz, seni de onların üzerine bir şahit olarak getireceğimiz günü düşün. Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama, doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.”²⁹⁴ âyetini zikretmektedir. Burada kendi yorumlarına yer vermeden ayetlerle Rahmân sûresinin ikinci âyetini tefsir etmektedir.²⁹⁵

Örnek:

Müellif, Rahmân sûresinin “Allah insanı, pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı.”²⁹⁶ ayetini tefsir ederken insanın yaratılmasıyla ilgili bazı ayetlere yer vermektedir. Bu bağlamda Âdem (a.s)’ın yaratılış evrelerini beyan eden müellif, konuyla ilgili olarak Âl-i İmrân sûresinde “Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa’nın durumu, Adem’in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi. O da hemen oluverdi.”²⁹⁷ mealindeki ayete yer verdikten sonra Rûm sûresindeki “Sizi topraktan yaratması, O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Sonra bir de gördünüz ki siz beşer olmuş (çoğalıp) yayılıyorsunuz.”²⁹⁸ ayeti ile Hacc sûresinde yer alan “Ey insanlar! Ölümünden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan yarattık.”²⁹⁹ anlamındaki ayeti zikretmektedir.

Müellifin beyanına göre Rahmân sûresindeki ayette kastedilen Âdem (a.s)’dır. Çünkü o ilk yaratılan olarak asıl, diğerleri ise onun evlatlarıdır. Sonra toprağın su ile karıştığını ve çamur olduğunu bu yüzden Sad sûresinde “Hani, Rabbin meleklere şöyle demişti: Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım.”³⁰⁰ buyurduğunu

²⁹³ Yûnus, 10/57.

²⁹⁴ Nahl, 16/89.

²⁹⁵ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 551.

²⁹⁶ Rahmân, 55/14.

²⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/59.

²⁹⁸ Rûm, 30/20.

²⁹⁹ Hacc, 22/5.

³⁰⁰ Sâd, 38/71.

kaydetmektedir. Daha sonra demlenen bu çamur şekillendirilmiş bir balçık olduğunu Hicr sûresinde “Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık.”³⁰¹ şeklinde beyan etmektedir. Rahmân sûresindeki ayette geçen pişmiş çamurun taş gibi bir çamur olduğunu ifade etmektedir. Müellifin insanın yaratılışını anlatırken ayetleri, yaratılış evrelerini dikkate alarak anlama göre sıraladığı görülmektedir.³⁰²

2.6.2. Hadislerle Tefsir

Eserde Kur’ân-ı Kerîm’den sonra ayetlerin tefsirinde kullanılan ikinci kaynak hadislerdir. Çünkü “(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamaları ve onların da (üzerinde) düşünceleri için sana bu Kur’an’ı indirdik.”³⁰³ ayetinde belirtildiği üzere Kur’ân’ın açıklayıcısı ve tebliğcisi Allah Resûlü (s.a.s)’dir. Müslim, konulu tefsirde Sünnet’in rolünün açıklama ve delillendirme olduğu kanaatindedir. Bu yönüyle eserdeki yöntem, klasik selef ulemasının tavrını yansıtmaktadır. Zira Ahmed b. Hanbel’in (ö.241/856) “Sünnet, Kur’an’ın tefsiridir.”³⁰⁴ sözü bilinmektedir. Zaten Müslim de ele alınan konuda Kur’ân merkezli bir perspektif sergilemeyi hedeflediğini ifade etmektedir.³⁰⁵ Müellif ayetleri tefsir ederken Kur’ân’ın genelinden faydalandığı gibi ayetle alakalı sahih hadisleri de zikretmektedir. Rahmân sûresinde en çok faydalandığı hadis kaynakları Sahih-i Buhari ve Müslim’dir. Bir ayetin tefsirini yaparken ilk önce ayette geçen konuyla alakalı Kur’ân’daki benzer ayetleri sıralayıp daha sonra ilgili hadisleri nakletmektedir. Hadisleri naklederken tahrirde yalnızca ilk râvinin ismini zikredip dipnotta hadisin bulunduğu eser ve hadis numarasını vermektedir. Ayetleri hadisle tefsir etmesinin örnekleri aşağıdaki şekildedir:

Örnek:

Rahmân sûresindeki “Orada meyve(ler) ve salkımlı hurma ağaçları vardır.”³⁰⁶ ayetine göre³⁰⁷ Allah’ın nimetlerinin en lezzetlisi meyvelerdir, bunlardan en faydalısı

³⁰¹ Hicr, 15/26.

³⁰² Müslim, *et-Tefsîru’l Mevdû’...*, c. 7, s. 562.

³⁰³ Nahl, 16/44.

³⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Mesa’il - Rivâyetu Ebî Dâvûd es-Sicistânî* (nşr. Ebû Mu’âz Târik b. Avdillâh b. Muhammed), Mektebetu İbn Teymiyye, Mısır 1420/1999, s. 368.

³⁰⁵ Müslim, *Kur’ân Çalışmalarında Yöntem*, s. 53.

³⁰⁶ Rahmân, 55/11.

da hurma olduğunu kaydetmektedir. Ayette hurma ağacının meyvelerinin tatlı oluşuna ek olarak şeklinin güzelliğine de vurgu yapılmaktadır. Burada Kaf sûresinde geçen “birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları bitirdik”³⁰⁸ ayetini zikrettikten sonra Allah Resûlü’nün (s.a.s) *Sahih-i Buhârî* ve *Müslim*’de geçen müslümanları hurma ağacına benzettiği hadisini nakletmektedir. Abdullah b. Ömer’in naklettiğine göre “Allah Resûlü (s.a.s) şöyle buyurdu: ‘Bana bir ağaç söyleyin ki o ağaç Müslümana benzer, Rabbinin izniyle her zaman meyve verir ve yaprakları da hiçbir zaman dökülmez.’ Bunun üzerine insanlar çölde bulunan ağaçları saymaya başladılar. Abdullah dedi ki: İçime bu ağacın hurma ağacı olduğu doğdu. Fakat söylemeye utandım. Sonra oradakiler dediler ki: Ey Allah’ın Resûlü ne olduğunu bize söyle. Allah Resûlü ‘Bu hurma ağacıdır.’ dedi. Herkes gidince, Abdullah Hz. Ömer’e hurma ağacının aklından geçtiğini söyledi. Hz. Ömer de ona; ‘Eğer söyleseydin bu bana daha sevimliydi.’ dedi.”³⁰⁹

Örnek:

Rahmân sûresinde “*İşte o gün ne insana, ne cine günahı sorulmayacak.*”³¹⁰ ayetini tefsir ederken haşirde inkâr eden günahkârların durumunu şu hadislerle açıklamaktadır: “Enes b. Mâlik rivayet etti ki: Bir adam: “Yâ Resûlallah! Kıyamet gününde Kâfir yüzüstü nasıl haşredilecek? diye sormuş. Allah Resûlü (s.a.s): “Onu dünyada iki ayağı üzerinde yürüten, Kıyâmet gününde yüzüstü yürütmeye kâdir değil midir?” buyurmuşlar.”³¹¹ Yine Amr b. Şuayb babasından, o da dedesinden rivayet ettiği hadiste Allah Resûlü (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Mütekebbirler/kibirli kimseler, kıyâmet gününde insan sûretinde küçük ve kırmızı karıncalar kadar haşrolunacaklardır. Zillet her taraflarından onları saracaktır.”³¹² Hadiste Dünya hayatında büyülenenlerin haşirdeki vaziyetlerine işaret edilmektedir. Yukarıdaki belirtildiği üzere hadisleri Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsirini yaptıktan sonra zikretmektedir. Ancak bu hadisler ve ayetler arasında bir münasebet, sûrenin ana konusuyla bir bağlantı kurulmamaktadır.

³⁰⁷ Müslim, *et-Tefsîru’l Mevdûî...*, c. 7, s. 556.

³⁰⁸ Kaf, 50/9.

³⁰⁹ Müslim, *et-Tefsîru’l Mevdûî...*, c. 7, s. 556.

³¹⁰ Rahmân, 55/39.

³¹¹ Ahmed Davutoğlu, *Sahîh-i Müslim ...*, c. 11., s. 206.

³¹² Tirmizî, Kıyamet, 47/2492; Ahmed, II, 179; Buhârî, el-Edebü’l-müfred, no: 557

2.6.3. Filolojik Tefsir

Kur’ân sûrelerini tefsir ederken kelimelerin anlamlarının zikredilmesi ayetlerin anlaşılmasında başvurulması gereken yöntemlerin başında gelir. Bu yüzden bugüne kadar yazılmış her tefsir kelime bilgisine önem vermektedir. Sûre eksenli konulu tefsir ise ayetleri tefsir ederken bütüncül anlamı yansıtan bir üslup hedeflemektedir. Dolayısıyla ikinci bölümde değindiğimiz üzere eserin kriterlerinden biri de tefsirde çok gerekmedikçe kelime anlamları ve lugavî bilgilere yer verilmemesidir. Şayet yer verilmesi durumunda, dipnotların kullanılmasına karar verildiği beyan edilmektedir. Çünkü Müslim’e göre garip bir kelimeyi açıklamak, bir kıraatı yorumlamak veya belâğî bir ayrıntıyı açıklamak istediğinde bunun yeri dipnotlardır. Zira konulu tefsirde düşüncenin akışı, ayet tefsirlerinin birbiriyle münasebetlerinin sağlanması ve ifade düzgünlüğünün zedelenmemesi gerekmektedir. Aynı zamanda istisna olarak ayetin anlamıyla doğrudan ilgili olan ve tefsirin üslubunda kopukluğa sebep olmayacak kelime açıklamaları metin içerisinde bulunabileceğini ifade etmektedir.³¹³ Rahmân sûresinde ise, kelime anlamları için dipnotlar kullanılmamıştır. Bu hususa örnekler şunlardır:

Örnek:

Müellif, sûrede geçen “mîzan” kelimesinin anlamını açıklarken şunları kaydetmektedir. Mücâhid’in (ö. 103/721) “ölçüyü koydu.”³¹⁴ ayetinde geçen mizan kelimesinin adalet olduğunu belirtmektedir. Buna göre “adaletle emrolunmuştur” anlamına gelmektedir. Bu anlama şu ayet delalet etmektedir: “Ölçüde haddi aşmayın.”³¹⁵ Hasan (ö. 110/728) ve Katâde (ö. 117/735) ve Dahhâk’dan (ö. 105/723) naklettiğine göre adalete ulaşmak için tartılan alet kastedilmiştir. Bu ayette de “tartıda hakka girmemeniz, zulmetmeniz ve zulme meyletmemeniz için sınırı aşmayın” kastedilmektedir. “Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın.”³¹⁶ ayeti hakkında Ebu’d-Derdâ’ (ö. 32/652) ve Atâ’ (ö. 126/744): “Tartının dilini adaletli kılın” anlamında olduğunu belirtmektedir. İbn Kesîr’den (ö. 774/1373) yaptığı alıntıda Hadîd sûresinden bir ayetle *mizan* kelimesini açıklamaktadır. Ayetin meali şu şekildedir: “Andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve

³¹³ Müslim, **Kur’ân Çalışmalarında Yöntem...**, s. 54.

³¹⁴ Rahmân, 55/7.

³¹⁵ Rahmân, 55/8.

³¹⁶ Rahmân, 55/9.

beraberlerinde kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler...”³¹⁷ Rahmân sûresindeki ayetin de aynı anlamda kullanıldığını kaydetmektedir. “Ölçüde haddi aşmayın.”³¹⁸ derken eşyanın hepsi hakk ve adalet üzere olsun diye Allah gökleri ve yerleri adaletle yaratmış olduğunu zikretmektedir. “Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın.” âyetinde ise tartıyı eksik tartmayın aksine hakk ve adaletle tartın anlamında kullanıldığını kaydetmekte ve şu ayetleri zikretmektedir: “Ölçüyü tam yapın. Eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın.”³¹⁹

İbn Kesîr’in açıklamalarını burada tamamladıktan sonra, Allah’ın ölçüyü koymasında adaletle bir işaret olduğunu belirtmektedir. Burada mizan kelimesinin siyaka göre değerlendirmesini yapmaktadır. Buna göre Allah’ın ilk önce söze ilimle başladığını sonra ilim çeşitlerinin en şerefli si Kur’ân-ı Kerîm olduğunu beyan ettikten sonra adaleti zikrettiğini, adaletin de en özel meselesi olan “mizan” ’ı (ölçü) ifade etmektedir. “...Beraberlerinde kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik” ayetinin mizanın ehemmiyetine delil teşkil ettiğı, insanların kitap ile amel etmesi gerektiğı, kitabın emrettiğı şekilde hareket etmeleri için de Allah Teâlâ’nın ölçüyü indirdiğı izahını yapmaktadır.³²⁰

Daha sonra “mîzan” lafzının Rahmân sûresinde peş peşe 3 defa geçtiğini ve her ayette farklı manalarının olduğunu açıklamaktadır. Bu bağlamda 7. ayette “Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu.” derken *alet* anlamında kullanılmıştır. 8.ayette “Ölçüde haddi aşmayın.” derken masdar olarak *ölçü* (vezn) anlamında kullanılmıştır. 9.ayette ise “tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın.” derken mef’ûl olarak *tartılan* (mevzun) anlamında kullanılmıştır. Tüm bunlara tek bir lafzın kullanılması ise, *mizan* lafzının daha kapsayıcı olmasının fayda sağlayacağını iddia etmektedir. Bu tarz bir kullanımın ayetlerde geçen *Kur’ân* lafzında da görüldüğünü vurgulamakta ve ayetlerle örneklendirmektedir.³²¹

Örnek:

³¹⁷ Hadîd, 57/25.

³¹⁸ Rahmân, 55/8.

³¹⁹ Şuarâ’, 26/ 181-182.

³²⁰ Müslim, *et-Tefsîru’l Mevdû’...*, c. 7, s. 554.

³²¹ Müslim, *a.g.e.*, c. 7, s. 555.

Müellif, “*O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkar.*”³²² ayetindeki inci kelimesinin bilindiği üzere sedeflerin içinde oluştuğunu beyan etmektedir. Mercan kelimesini ise; denizlerde yaşayan etrafı ince ve başta yumuşak olduğunu daha sonra denizdeki yaşamı uzadıkça taşlaşıp, katılaştığını bildirmektedir. Ayrıca mercanlardan takı yapıldığını eklemektedir.³²³

Mizan, mercan ve incide olduğu gibi Rahmân sûresinde garip olan tüm kelimeleri metin içerisinde açıklamaktadır.³²⁴ Hadid sûresinde³²⁵ tespit ettiğimiz gibi mercan kelimesinin günümüzdeki keşiflere göre dipnotlarda açıklamasını yapmamaktadır. Burada müelliflerin araştırma ve konulu tefsiri anlama farklarından kaynaklı bir üslup farkı görülmektedir.

2.6.4. Şiir ve Arap Dilinden İstifâde

Kur’ân-ı Kerîm kelime zenginliğinin ve anlamlarının şiirlerde muhafaza edildiği bir dilde nâzil olmuştur. Dolayısıyla âyetleri tefsir edilirken şiirden istifade edilmesi, ilk asırlardan itibaren kullanılan bir yöntemdir. Müellifler, birçok tefsirde olduğu gibi ayetlerde bulunan bir kelimenin anlamını belirlemek, cümleleri tahlil etmek için Arap şiirine başvurmaktadır.³²⁶

Müellifin Rahmân sûresinin tefsirinde hemen her pasajda şiirlerden istifade ettiği görülmektedir. Bu sebeple hurma ağacının anlamını kuvvetlendirmek,³²⁷ ilim ehli olmayı anlatmak,³²⁸ Allah’ın kâinattaki nimetleri,³²⁹ batı ve doğunun uzaklığı,³³⁰ ölümün nimet oluşu,³³¹ hurilerin güzelliğini³³² anlatmak gibi gayelerle şiirlerden istifade etmektedir. Uzun beyitli şiirleri alıntılacağı gibi tek veya iki beyitlik şiirlere de yer vermektedir.

Örnek:

³²² Rahmân, 55/22.

³²³ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 566.

³²⁴ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 554., 555., 566., 574., 581., 582., 584., 585.

³²⁵ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 1.

³²⁶ Harun Ögmüş, Kur’ân Yorumunda Şiirin Yeri, Ankara, İsam Yayınları, 2010, 13.

³²⁷ Müslim, **et-Tefsîru’l Mevdûî...**, c. 7, s. 557-582-583.

³²⁸ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 560.

³²⁹ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 561.

³³⁰ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 565.

³³¹ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 568-569.

³³² Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 585.

“Orada meyve(ler) ve salkımlı hurma ağaçları vardır.”³³³ ayetinde hurma ağacının faydalarından Allah Resûlü (s.a.s)’in bir hadisini naklederek bahsettikten sonra, bu asil ağacın görkemli gövdesi ve her dâim meyve vermesi hakkında kaynağını vermediği bir Arap şiirinden şu beyti nakletmektedir:

كُنْ كَالنَّخِيلِ عَنِ الْأَحْقَادِ مَرْتَفِعًا يُرْمَى بِصَخْرٍ فَيَرْمِي أَحْسَنَ الثَّمَرِ

Düşmanlıklara karşı hurma ağacı gibi yüksek ol.

*Ona taş atılır ancak (karşılığında) o yine de en güzel meyvelerini verir.*³³⁴

Örnek:

“O iki doğunun ve iki batının Rabbidir.”³³⁵ âyetinde geçen doğu ile batının uzaklığını ve aralarındaki farklılığa rağmen Allah tarafından yaratıldıklarından bahsederken bu uzaklığı şiirle anlatmayı tercih etmektedir. Yine kaynağını vermediği bir Arap şiirinden şu beyti nakletmektedir:

سَارَتْ مَشْرِقَةً وَسِرْتُ مَغْرَبًا شَتَّانَ بَيْنَ مَشْرِقٍ وَمَغْرَبٍ

*O doğuya gitti ve ben de batıya. Doğu ile batı arası ne kadar da uzak.*³³⁶

Örnek:

“Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.”³³⁷ ayetinde ölümün anlamı hakkında râvîsini zikretmediği şu şiir beyitlerine yer vermektedir:

لَا تَظُنُّوا الْمَوْتَ مَوْتًا إِنَّهُ لِحَيَاةٍ وَهُوَ غَايَاتُ الْمُنَى

لَا تَرَعَكُمْ هَجْمَةُ الْمَوْتِ فَمَا هُوَ إِلَّا الْإِنْتِقَالُ مِنْ هُنَا³³⁸

³³³ Rahmân, 55/11.

³³⁴ Yaptığımız tarama sonucunda şiirin en erken Halebî’nin (ö.1370) *Î’lâmü’n-Nübelâ* adlı eserinde yer aldığı tespit edilmiştir. Bk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh el-Halebî, *Î’lâmü’n-Nübelâ bi-Târîhi Halebi’ş-Şühebâ*, Daru’l-Kalemi’l-Arabi, Haleb, 1408/1988, VII, 236-238.

³³⁵ Rahmân, 55/17.

³³⁶ Yaptığımız tarama sonucunda şiirin en erken İbnü’s-Salâh’ın (ö.643/1246) *Fetâvâ*’sında Ebû İshâk’a nispetle yer aldığı tespit edilmiştir. Bk. İbnu’s-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân Takıyyuddîn İbni’s-Salâh, *Fetâvâ İbni’s-Salâh* (nşr. Muvaffak Abdullâh Abdulkâdir), Mektebetu’l-Ulûm ve’l-Hikem, Âlemu’l-Kutub, Beyrût 1407/1986, s. 125.

³³⁷ Rahmân, 55/26.

³³⁸ Yaptığımız tarama sonucunda şiirin Ebû Hâmid el-Gazâlî (ö. 1111) ve Suhreverdî’ye (ö. 1168) nisbet edildiği tespit edilmiştir. Bk. İbnu Fadli’llâh Şihâbuddîn el-Umerî, *Mesâliku’l-Ebsâr fi Memâliki’l-Emsâr*, thk. Kâmil Selmân el-Cebûrî, Mehdî en-Necm, Lübnan, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2010, c. 9., s. 172.

Ölümün bir ölüm olduğunu zannetmeyin. O hayatın ta kendisi ve en son dönülecek yerdir. Ölümün saldırısı sizi korkutmasın. O yalnızca buradan bir geçiş (vasıtasıdır).

Kus b. Sâide'nin (ö. 600) bir beyti ise şöyledir:

فِي الذَاهِبِينَ الْأُولَى	نَ مِنَ الْقُرُونِ لَنَا بَصَائِرُ
لَمَّا رَأَيْتُ مَوَارِدَا	لِلْمَوْتِ لَيْسَ لَهَا مَصَادِرُ
وَرَأَيْتُ قَوْمِي نَحْوَهَا	تَمْضِي الْأَصَاغِرُ وَالْأَكَابِرُ
لَا يَرْجِعُ الْمَاضِي وَلَا	يَبْقَى مِنَ الْبَاقِينَ غَابِرُ
أَيَقْنَتُ أَنِّي لَا مُحَالَةً	حَيْثُ صَارَ الْقَوْمُ صَائِرُ

Asırlar içinde önceden gidenlerden bize ibretler vardır.

Ölüm beklenmedik bir yerde gelir, geldiği yerin kaynağı yoktur.

Kavmimin ona doğru gittiğini gördüm.

Küçüğü de büyüğü de ona doğru gider.

Giden geri gelmiyor, kalanlardan da kimse kalmayacak.

Yakinen bildim ki, kavmin gittiği yere gitmekten kaçış yok.³³⁹

Şair burada insanların fâniliğine olmadığına dikkat çekmektedir. Özellikle 4. beyit ayetin tefsiridir, denilebilir. Rahmân sûresi özelinde ve bu tefsirin genelinde Arap şiiri sıklıkla kullanılmaktadır. Bu sûrede özellikle hidayet ilkeleri bölümünde uzun mısralı şiirler de zikredilmektedir. Kus b. Sâide³⁴⁰ gibi cahiliye şairlerinin şiirlerine yer veren müellif, İbnu'l Kayyim (ö.1350)³⁴¹, Abdulğani an-Nablusi (ö. 1731), Ahmed Şevki (1932)³⁴² gibi yakın dönem Müslüman şairlerin şiirlerine de yer vermektedir. Ancak alıntılanan şiirlere dair dipnotlarda atıf veya herhangi bir izah yapmamaktadır.

3.2.6. Güncel Sorunlara Değınmesi

Konulu tefsirin hedeflerinden biri de Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinin çağın ihtiyaçlarına cevap verdiğini yansıtabilmektir. Bu bağlamda tefsirin güncel bir dil kullanması ve güncel sorunlara cevap vermesi gerekmektedir. Müellif Rahmân

³³⁹ İlgili şiirin tespit edebildiğimiz kadarıyla en eski kaynağı İbn Hişâm'dır (ö.213/829). Bk. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm el-Hımyerî, *et-Ticân fî Mulûki Hımyer*, Merkezû'd-Dirâsâti ve'l-Ebhâşi'l-Yemeniyye, San'â 1347, s. 125.

³⁴⁰ Müslim, *et-Tefsîru'l Mevdûi...*, c. 7, s. 570.

³⁴¹ Müslim, *a.g.e.*, c. 7, s. 585.

³⁴² Müslim, *a.g.e.*, c. 7, s. 561.

sûresinde güncel bazı sorunlara ve bilimsel meselelere konunun gerektirdiği kadar tefsirin atmosferinden ayrılmadan değinmeye gayret etmektedir.³⁴³ Zira sûre eksenli konulu tefsirin yazılmasındaki hedef, Kur’ân sûrelerinin ana konu ekseninde Allah’ın murâdını bütüncül bir yöntemle sunabilmektir. Müellifin değindiği konulara örnek olarak şunlar zikredilebilir:

Örnek:

“Rahmân Kur’an’ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti.”³⁴⁴ ayetlerinin hidayet ilkelerini açıklarken insanların ilmi kötüye kullandıklarını ve Allah’ın ilim nimetine şükretmediklerini beyan eder. Dünyanın bir sürü imtihanı içerisinde insanı en üzen şeyin ilmin, ahlâkî çöküş içerisindeki mülhid bilim adamları tarafından kendi menfaatine kullanılarak başka insanların menfaatine sunulmasına izin vermeden doğru bir yöne ilerlememesi ve çoğu kez insanın zararına kullanılması olduğunu vurgular. Böyle kişiler sebebiyle ilim nimetlikten çıkıp nikmete (belâya) evrildiği kanaatindedir. İlmin kötüye kullanılmasına batı toplumunun fitratı, tabiatı bozmak ve kitle imha silahları geliştirmek için projelerine milyarlar harcamalarını örnek vermektedir. Bu gerçekleşen projeler günümüzde geri dönülemez çevre kirliliği tehlikesinin büyümesinin sebebi olduğunu, bununla birlikte bildiğimiz ve bilmediğimiz birçok tabiat dengesinin altüst olduğuna dikkat çekmektedir.

Burada ilmi bir nimet değil, elinde kendi mülkü olarak görenlerin nelere zarar verdiklerini izah etmek istemiştir. Bunun sonucunda ahlaksız sömürülerin, fahiş fiyatların ve tarım mahsullerindeki eksikliklerin dünyada büyük bir gıda krizine sebebiyet verdiğini iddia etmektedir.³⁴⁵

Örnek:

“Allah insanı, pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı.” ayetinin bulunduğu pasajın hidayet ilkeleri bölümünde Seyyid Kutub’un eserinden naklettiği mâlûmâta göre insanın topraktan yaratıldığı bilimsel olarak ispatlanmıştır. Bu bağlamda modern bilim toprağın muhtevasında bulunan elementlerin insan bedeninde de mevcut olduğunu belirtmektedir. İnsan bedeninde bulunan, karbon, oksijen, hidrojen,

³⁴³ Müslim, **a.g.e.**, c. 7, s. 567-568-573.

³⁴⁴ Rahmân, 55/1-4.

³⁴⁵ Müslim, **et-Tefsîru’l Mevdû’...**, c. 7, s. 559-560.

fosfor, kükürt, azot, kalsiyum, potasyum, sodyum, klor, magnezyum, demir, manganez, bakır, iyot, florin, kobalt, çinko, silikon, alüminyum gibi elementlerin hepsi toprakta da bulunmaktadır.³⁴⁶

3.2.7. Rahmân Sûresi Tefsirinde Müellifin Kaynakları

Müellifin, Rahmân sûresini tefsir ederken konuyla ilgili günümüze intikal eden pek çok tefsire müracaat ettiği, farklı alanlara dair eserlere yaptığı atıflar dikkate alınırsa sadece tefsirlerden değil, çok çeşitli kaynaklardan beslendiği ve modern dönemin imkânlarından istifade ettiği görülmektedir. Tefsir ortak bir çalışmanın ürünü olduğu için sûreleri tefsir eden kişiye ve sûrelerin muhtevasına göre kaynak eserler de farklılık göstermektedir. Örneğin Enbiya³⁴⁷ sûresinde çoğunlukla İbn Âşûr'un (ö.1973) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* ve Seyyid Kutub'un (ö. 1966) *Fî Zilâli'l-Kur'ân* adlı eserlerinden faydalanırken müellif, Nisa sûresinde³⁴⁸ İbn Kesîr'in (ö.1373) *Tefsiru'l Kur'âni'l Azîm* ve Kurtubî'nin (ö.1273) *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'ân* adlı eserlerinden faydalanmaktadır. Rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin birçoğundan istifade etmekle birlikte müelliften müellife ağırlıklı olarak başvuru kaynak eserler farklılık göstermektedir. Ayrıca tefsirde kaynak olarak kullanılan tüm kitaplar, dipnotlarda mümkün mertebe referans olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Rahmân sûresinde müellif ağırlığı rivayet tefsirlerinden olmak üzere dirayet tefsirlerinden, siyer kaynaklarından ve Ulûmu'l Kur'ân eserlerinden de faydalanmıştır.

Faydalandığı kaynaklar şunlardır: Rivâyet tefsirlerinde İbn Kuteybe (ö.889) *Müşkilü'l-Kur'ân*, İbn Cerîr et-Taberî (ö.923) *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*; İbn Ebu Hâtim (ö.938) *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, İbn Atıyye ed-Dimaşkî (ö.993) *el-Muharriru'l-Vecîz* eserlerinden istifâde etmiştir. Dirâyet tefsirlerinden ise Ferrâ el-Begavî (ö.1122) *Meâlimu't-Tenzîl*, Zemahşerî (ö. 1144) *el-Keşşâf*, Fahreddin Râzî (ö. 1210) *Et-Tefsîru'l-Kebîr*, Kurtubî'nin (ö.1273) *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Ebu'l Berekât en-Nesefî (ö. 1310) *Medâriku't-Tenzîl*, İbn Kesîr (ö.1373) *Tefsiru'l-Kur'âni'l Azîm*, Alâeddin Ali b. Yahya es-Semerkindî (ö. 1456) *Bahru'l-Ulûm*, Ebu's-Suûd Efendi (ö. 1574) *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*,

³⁴⁶ Müslim, a.g.e., c. 7, s. 564.

³⁴⁷ Müslim, a.g.e., c. 5, s. 1.

³⁴⁸ Müslim, et-Tefsîru'l Mevdûî..., c. 2, s. 1.

Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî (ö.1854) *Ruhu'l-Meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'il Mesânî*, Seyyid Kutub (ö. 1966) *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Muhammed Tâhir İbn Âşûr (ö.1973) *Et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Abdurrahmân b. Nâsır Sa'dî (ö.1956) *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, Saîd Havvâ (ö. 1989), *el-Esâs fî't-Tefsîr* gibi sûre ve âyetlerdeki münasebetlere tefsirinde yer veren, ayetleri kısmen de olsa konusal bütünlük içerisinde ele alan tefsirlere de başvurmuştur. Ayrıca İbn Âdil (ö. XIV. yüzyıl) *el-Lubâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, İbn Hişâm (ö.833) *Sîretu İbni Hişâm*, Ebu Amr ed-Dânî (ö.1053) *Kitâbu'l-Beyân fî Addi Âyi'l-Kur'ân*, İbnu'l Cevzî (ö. 1201) *Sıfatu's-Safve*,³⁴⁹ Alemüddîn es-Sehâvî (ö.1245) *Cemalu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkrâ* gibi eserler kaynakları arasındadır.

Müslim, bir müfessirin konulu tefsir yaparken, her türlü tefsir çeşidinden yararlanması gerektiğini, birinin diğerinden istifade noktasında ayırlamayacağını savunmaktadır. Çünkü ona göre konulu tefsir tüm tefsir çeşitlerini kendi bünyesinde mezc edebilir. Aynı zamanda konulu tefsir yeni dönem tefsir çalışmalarından olduğu için, güncel ve geçmiş zamandan bize ulaşan hemen hemen tüm tefsir kaynaklarından istifade imkânı sağlamaktadır. Aynı zamanda en çok hadis kaynaklarından olan Ebu Abdillâh Muhammed el-Buhârî'nin (ö. 870) *el-Câmiu's-Sahîh* ile Müslim b. Haccâc'ın (ö. 875) *Sahîh-i Müslim* adlı eserlerinden istifade etmektedir. Diğer hadis eserlerini ise ikinci kaynak olarak zikretmiştir. Bunların başında İmam Mâlik'in (ö.795) *el-Muvatta'sı*, Tirmizî (ö. 892), Abdurrahmân Ahmed en-Nesâî (ö. 915), Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 1014) ve Ahmed b. Hüseyin Beyhakî (ö. 1066) gibi müelliflerin *es-Sünen*'i gibi eserler bulunmaktadır. Ayrıca zikredilen hadis rivayetlerinin senedleri hazfedilip, ilk rivayet edenin ismi ve dipnotta da kitap, bab, hadis ismi ve numarası verilmektedir.

DEĞERLENDİRME:

Rahmân Sûresini tefsirini biçimsel plan / muhtevâ ve pasajları tefsir etme yöntemi olmak üzere iki şekilde incelendi. Buna göre elde edilen verilerin değerlendirmesini yapmak bu çalışmanın tasvir edilmesi açısından fayda sağlayacaktır.

³⁴⁹ Bu eserde İbnü'l-Cevzî, zâhid ve sûfileri bulundukları bölgelere ve beldelere göre sınıflandırarak anlatmıştır

Öncelikle sure için kurul tarafından belirlenen başlıklara tamamiyle uyulmuştur. Ancak sûrenin ana konusunun belirlendiği bölümde indiği periyod ve faziletleri başlıklarının yöntemsel olarak etkisi yansıtılmamaktadır. Bu da ana konuyu surenin siyakından ve isminden yola çıkarak belirlediğini göstermektedir.

Müellif sûrenin münasebetleri üzerinde titizlikle durmuştur. Pasajlar arasındaki münasebetlerin işlenme şekli surenin tek bir ekseninde seyrettiğini göstermektedir. Münasebet başlıklarının konumlandırılmasında tefsirin genelinde rastlanabilen bazı farklılıklar gözlemlenmektedir. Örneğin pasajların münasebet başlıklarının yeri üçüncü pasajdan itibaren değişmiştir. Buna göre “pasajın önceki pasajla münasebeti” ve “pasajın ana konu ile münasebeti” başlıkları peşpeşe verilip akabinde icmâlî tefsir başlığı gelmektedir. Aslında bu durum tefsirin genelinde olan biçimsel planın hemen hemen her iki surede bir değişmesinin yansımasıdır.

Müellifin âyetlerin tefsirine dair yorumlarını ve modern çağın gerçeklerini zikrettiği bölüm pasajdan çıkarılan hidayet ilkeleri bölümü olmuştur. Her pasajın icmâlî tefsiri yapıldığı gibi, pasajdan çıkarılan sonucun veya derslerin olduğu bu bölümde konuyu özetleyip, âyetlerden çıkarılan genel ilkelere yer verilmesi gerekmektedir. Tefsirin genelinde ilkeler bölümü maddeler halinde yazılmaktadır. Burada da aynı şekilde ele alınmıştır. Hidayet ilkeleri için belirlenen başlıklar kullanılmamıştır.

Bu başlıklar tefsirin genelinde yapılan taramaya göre sadece Bakara sûresinde kullanılmıştır. Hidayet ilkelerini akîdevî meseleler, şer’î hükümler, islâm ahlâkı ve şeriat âdâbı ve eğitsel yönler olmak üzere dört ana başlık içerisinde işlenmesi gerekirken müellif hidayet ilkeleri bölümünde âyetlerin tefsirini özetlemiş, bazı bilimsel konulara değinmiş ve pasajın konusuyla ilgili şiirlere çokça yer vermiştir. Bu bölümde müellif pasajlardan çıkarsadığı anlamları şahsî kurgusuna göre zikretmiştir. Ayrıca her sûrenin sonunda olması gereken sonuç bölümü de ele alınmamaktadır. Bu da tefsir için belirlenen plana sonuç bölümünde uyulmadığını göstermektedir.

Sûre hakkında değerlendirmenin diğer bir kanadı olan âyet ve pasajları tefsirinde kullandığı yöntem icmâlî tefsir yöntemidir. Bunu yaparken pasajlar içerisinde bariz görülen bir sistemi kullanmıştır. Bu sistemde her bir pasajı önce Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir ederek, hadislerle ve şiirle istişhad yaparak uygulamıştır.

Ayrıca kelimelerin anlamlarını da açıklamıştır. Bu şekildeki tefsirinin Nesefî'nin Kur'ân'ın Kur'ân'la, hadisle, sahabe, tâbiîn, tebe-i tâbiîn sözleriyle tefsir ettiği rivâyet yöntemi özelliklerini daha çok taşıyan tefsiri *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*'de kullandığı yönteme benzemektedir.

Tefsirin yazım kriterleri belirlenirken tartışmalı konularda selefin yolunu tercih etmeleri kararı alınmıştır. Ancak selefin hangi kaynaklar olduğu hakkında bilgi vermemektedir. Tahminimizce eserde âyetlerin tefsirinde Hz. Peygamber, sahabe, tâbiûn sözlerine sıklıkla yer verilmesi selef derken kimlerin kast edildiğini göstermektedir.³⁵⁰

Müellif çoğu zaman konuyla bağlantılı zikrettiği ayet ve hadisler hakkında ayrıntılı açıklamalara girmemektedir. Bunun sebebi icmâlî tefsir adını taşıyan bu bölümün özet bilgi içermesini ve konulu tefsirde Kur'ânî hakikatlerin ön plana çıkmasını hedeflemesi olabilir.

³⁵⁰ Sait Özervarlı, “Selefiyye”, **DİA**, c. 36., s. 399-402. <https://islamansiklopedisi.org.tr/selefiyye> (Erişim Tarihi: 31.12.2019).

SONUÇ

Konulu tefsir kavramsal, tematik ve sûre eksenli olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bu alanda birçok yöntem ve uygulama eserleri yazılmıştır. Mustafa Müslim sûre eksenli konulu tefsirde geliştirmiş olduğu yöntemi kendi eserlerinde uyguladıktan sonra *et-Tefsîrû'l-Mevdûi li-Süveri'l Kur'âni'l Kerîm* adlı eserin proje yürütme başkanlığını üstlenmiştir. Eser onun geliştirdiği yöntemin sistemli şekilde tüm Kur'ân sûrelerine uygulamasıdır.

İlgili çalışma konulu tefsir literatürüne sûre eksenli konulu tefsir yönteminin somut bir örneğidir. Bu alanda çalışma yapanlara yöntemin mantıkî çerçevesini çizme ve yeni yapılacak çalışmalara yol gösterme hedefi taşımaktadır.

Modern dönemde ortaya çıkan ve gelişimi devam eden konulu tefsirin tahlîlî, icmâlî ve mukâren tefsirler gibi tanımlanabilir, diğerlerinden ayırt edilebilir bir çizgisinin olabilmesi için gelişiminin tamamlanması ve araştırmacılar tarafından ortak bir yönteminin belirlenmesi gerekmektedir. Yöntemsel araştırmalar ve uygulamalı örnekler konulu tefsir çeşidinin gelişmesine katkıda bulunduğu gibi, çalışmamız da konulu tefsir uygulamalarını yöntem bağlamında inceleyerek eserin literatüre katkısını değerlendirmektedir.

Bu bağlamda incelenen eserde, sûrenin başlıklar altında ele alındığı görülmüştür. Eser sûreleri, “sûrenin ana konusunu belirleyenler” ve “belirlenen ana konunun ayetlere uygulanması” şeklinde iki başlık altında değerlendirmeye

alınmıştır. Ana konu belirlenirken ilk olarak sûrenin ismi, indiği dönem ve faziletleri işlenerek ana konusu buna göre saptanmıştır. Bununla birlikte tarafımızdan incelenen Rahmân Sûresi tefsirinde, sûrenin ana konusunun, sûrenin isim ve muhtevâsından hareketle belirlendiği görülmüştür. Ayrıca konulu tefsirin en önemli meselelerinden olan ve sûredeki bütünlüğü ortaya çıkaran “münasebetler” başlığında sûrenin tüm ayetleri titizlikle işlenmiştir. Pasajların ana konuyla olan münasebetinin kurulması, sûrenin bütünlüğünü ve hedeflediği konuyu okuyucunun zihninde diri tutmaktadır. Bu sebeple ana konunun pasajlarla ilişkisinin, her pasajda işlenmesi ve bir önceki pasajla münasebetinin kurulması sûrenin bölünmez bir bütün ve âyetlerinin ana konu veya konularıyla ilişki içerisinde olduğunu ortaya koyan en önemli yöntem olduğu tespit edildi. Öte yandan pasajların konusuna göre ayrılması ve kendi bütünlüğü içerisinde tefsir edilmesi de sûrenin her bir ayet gurubunun kendi anlam ağı içerisinde tefsir edilmesine olanak sağlamıştır. Böylece sûrenin konularının birbiriyle tutarlılığı ortaya konmuştur.

Sûrede uygulanması talep edilen tasarlanan biçimsel plan eksiksiz bir şekilde uygulanmakla birlikte pasajların tefsirinde içerik olarak klasik tefsirlerin dışına çıkılamamıştır. Eser Kur’ân’ın Kur’ân ve hadislerle tefsiri, garîp kelimelerin anlamlarının verilmesi ve şiirle istiḥadda bulunulması gibi konularda rivâyet tefsirlerinin özelliklerini taşıırken, münasebetlerin kurulmasında ve tekrar eden âyetlerin tefsirinde siyâkın göz önünde bulundurulması gibi hususlarda dirâyet tefsiriyle ortak özellikler gösterir. Ayrıca müellifin sûre sonunda, pasajlardan çıkardığı dersleri ise kendi yorumuyla verdiği “hidâyet ilkeleri” başlıklı bölüm, günümüz araştırmacılarına olumlu yönde rehberlik edebilecek bir mahiyettedir.

Çalışma neticesinde, ilgili eserde ele alınan başlıkların ve tatbik edilen yöntemin sûre bütünlüğünün sağlıklı bir şekilde yansıtılmasında önemli olduğu gibi bu yöntemi uygulayan kişinin sahip olduğu etkinin de göz ardı edilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Zira bir müfessir ancak Kur’ân ilimlerinde vukûfiyete ve ideal bir fikrî derinliğe sahip olması durumunda ilgili bağlantıları ortaya çıkarabilir. Nitekim ortak bir çalışmanın eseri olan söz konusu tefsirdeki sûrelere bakıldığında her ne kadar aynı yöntem kullanılmış olsa da müelliflerin şahsî birikimlerinin inceledikleri sûrenin tefsirine yansıdığı görülmektedir. Nihâyetinde konulu tefsir de, dirâyet tefsirlerinin bir koludur ve müellifinin yorumlarına göre şekillenmektedir. Buradan

hareketle tefsirin yöntemi değerlendirilirken müfessirin yetkinliği de göz önünde tutulması gerektiği söylenmelidir. Başka bir ifadeyle biçimsel plan, sûreyi konulu olarak tefsir etme yöntemi tutarlı olmasının yanında müellifin bu kriterleri uygularken mantıkî örgüyü işlenen her başlıkta hissettirmesi gerekirdi. Bu çeşit farklılıklar Rahmân sûresinde olduğu gibi eserin genelinde fazlasıyla görüldü.

Elde ettiğimiz bir başka netice de ortak yapılan tefsirlerde belirlenen yöntem ve üslûpta birliğin sağlanabilmesi, bunun tüm sûrelere aynı titizlikle yansıtılabilmesi ve sûre tefsirlerinde farklılıkların azaltılması için en alt birimden, en üst birime doğru, giderek daralan kontrol kurullarının bulunması ortaya çıkabilecek sorunları en aza indirgeyeceğidir.

Eseri incelerken sûre eksenli konulu tefsirin geliştirilmesine katkı sağlayacak yeni çalışmalar yapılabileceğini fark ettik. Özellikle eser üzerinden çok konulu surelerin tefsirinde bütünlüğün sağlanma yöntemi, kıssaların ana konu ekseninde işlenişi, fikhî hükümlerin ana konuyla münasebetinin kurulması incelenebilecek konulardır.

KAYNAKÇA

Akpınar, Ömer Faruk:	“Fezâilü’l-Kur’ân Edebiyatı”, Sakarya Üniv. İlahiyat Fak , yıl: 9., sayı: 17., 2011, s. 177-194.
Albayrak, Halis:	Tefsir Usulü , İstanbul, Şule Yayınları, 1998.
Albayrak, İsmail:	“Abdulhamid el-Ferâhî ve Emin Ahsen el-İslâhî’nin Geliştirdikleri Kur’ân Tefsiri Metodolojisi”, Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi , c.4., 2001, s. 69-85.
Aydemir, Abdullah:	“Fezâilü’l-Kur’ân”, DİA , c.12., İstanbul, 1995, s. 532-534.
La Baeume, Jules, Edward Montet:	Mevzûlarına Göre Âyet-i Kerîmeler ve Mealleri , Çev. Bekir Karlığa, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1980.
Beyler, Muhammet:	“Abdülfettâh Ebû Ğudde”, DİA , c. EK-1, İstanbul, 2016, s. 364-366. https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-gudde-abdulfettah (Erişim tarihi: 08. 11. 2019).
Bikâ’î, Burhânuddîn İbrâhîm b. ‘Umer:	Nazmu’d-Durer fî Tenasubi’l Ây ve’s-Suver , Haydarâbâd, Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmaniyye, 1978.
Cerrahoğlu, İsmâil	Tefsir Usûlü , 31.bs, Ankara, Tdv Yayınları, 2018.

ed-Dâmegânî, Hüseyin b. Muhammed:	Kamusü'l-Kur'ân İslahü'l-vücuḥ ve'n-nezair fi'l-Kur'âni'l-Kerim , 4. bs., Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1983.
Davutoğlu, Ahmed:	Sahîh-i Müslim Tercümesi ve Şerhi , İstanbul, Rihle Kitap, 2017.
Demir, Şehmus, Hasan Yılmaz:	“Kur'ânî Konu, Kavram ve Sûre Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım”, Ekev Akademi Dergisi , c. VII, sy. 14, 2003, s. 113-124.
Drâz, Muhammed Abdullah:	en-Nebeu'l Azîm , y.y, y.y, 1957.
Dumlu, Ömer:	Konularına Göre Kur'ân Çevirisi , İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2008.
Efendi, Şeyhülislâm Ebussuûd:	İrşâd-ı Aklı Selîm ilâ Mezâyây-ı Kitâb-il Kerîm , Çev. Ali Akın, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2007.
el-Elmaî, Zâhir b. Avvâd:	Dirâsâtü't-Tefsîru'l-Mevdûî'l-Kur'âni'l Kerîm , Riyâd, Mektebetü'l Melik Feḥd el-Vataniyye, 1984.
Fârûkî, İsmail Râcî:	“Kur'an'ın anlaşılmasında Yeni Bir Metodolojiye Doğru”, Çev. Mehmet Paçacı, İslami Araştırmalar Dergisi , c. I, sy. 2, 1984, s. 305-313.
Fazlurrahmân:	Major Themes of the Qur'an , Minneapolis, Bibliotheca Islamica, 1980. Anakonularıyla Kur'ân , Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara, Fecr Yayınları, 1998.
Ferhat, Ahmed Hasen:	el-Umme fî Dilâletiḥe'l-Arabiyye ve'l-Kur'âniyye , Amman, Dâru Ammâr, 1983.
el-Fermavi, Abdulhayy:	el-Bidâye fî't Tefsiri'l Mevdûî , y.y., t.y. Mevsûatu't-Tefsîri'l-Mevdûî , Dâru't-Tibâa ve'n-Neşri'l-İslâmiyye, 1992.
Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tahir Mecdüddin:	Besâiru Zevî't-Temyiz fî Letaifi'l-Kitâbi'l-Azâz , Beyrut, el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.
Flugel, Gustav Leberecht:	Nücûmu'l-Furkan fî Etrâfi'l-Kur'ân , Lipsiae, 1875.
Gazâlî, Muhammed:	Nahve Tefsîrin Mevdûiyyin li-Suveri'l Kur'âni'l-Kerîm , 4.bs. Mısır, Dâru'ş-Şurûk, 2000.1. bs., 1995. Kur'ân'ın Konulu Tefsiri , Çev. Şahin Güven ve Ekrem Demir, İstanbul, Şura Yayınları, 2000.

Gezgin, Ali Galip:	Kur'ân'da Sevgi , Isparta, Fakülte Kitabevi, 2003.
Gökkır, Bilâl:	Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi , Ankara, Fecr Yayınları, 2009. “Konulu Tefsir, Hedef, İmkân ve Sınırları”, Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar , İstanbul, 2010, s. 455-466.
Gözeler, Esra:	“Konulu Tefsir”, Tefsire Akademik Yaklaşımlar-1 , 2. bs., Ankara, Otto Yayınları, 2015.
Görgün, Hilâl:	“Mustafa es-Sibâî”, DİA , c. XXXI, İstanbul, 2006, s. 357-359 (Çevrimiçi) https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-es-sibai , 08. 11. 2019. “Saîd Havva”, DİA , c. XXXV, İstanbul, 2008, s. 560-562. (Çevrimiçi) https://islamansiklopedisi.org.tr/said-havva (Erişim tarihi: 08. 11. 2019).
Güven, Şahin:	Erdemli Toplumun İnşası-Hucûrat Sûresi Tefsiri , İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2012. Konulu Tefsir Metodu , 2. Bs., İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2012.
el-Halebî, Muhammed Râgıb et-Tabbâh:	<i>İ'lâmü'n-Nübelâ bi-Târîhi Halebi's-Şühebâ</i> , Daru'l-Kalemi'l-Arabi, Haleb, 1408/1988.
el-Hâlidî, Salâh Abdulfettâh:	et-Tefsir ve't-te'vil fi'l-Kur'ân , Amman, Dârü'n-Nefâis, 1996.
Hanbel, Ahmed b eş-Şeybânî:	el-Mesa'il - Rivâyetu Ebî Dâvûd es-Sicistânî (nşr. Ebû Mu'âz Târik b. Avdillâh b. Muhammed), Mektebetu İbn Teymiyye, Mısır 1420/1999.
Hanefî, Hasan:	“Konulu Kur'ân Tefsiri Metodu”, Çev. Sönmez Kutlu, İslâmî Araştırmalar , c. IX, sy. 1-4, Kâhire, 1996, s. 157-166.
Hicâzî, Mahmud:	et-Tefsiru'l Mevdûiyye fi'l Kur'âni'l Kerîm , Kâhire, y.y., t.y.
el-Hımyerî, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm	<i>et-Ticân fî Mulûki Hımyer</i> , Merkezu'd-Dirâsâti ve'l-Ebâhâti'l-Yemeniyye, San'â, 1347.
el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb:	Mu'cemu Müfredati Elfazi'l-Kur'ân , Beyrut, Dâru'l-Fıkr, t.y.
İslâmoğlu, Mustafa:	Kur'ân Sûrelerinin Kimliği , İstanbul, Akabe Vakfı, 2011.
Izutsu, Toshihiko:	God and Man in the Qur'an: Semantics of the Qur'anic

	Weltanschauung, Malezya, İslamic Book Trust, 2002. Kur'an'da Allah ve insan, Çev. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975. Ethico-Religious Concepts in the Qur'ân, Montreal, yy., 1966. Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar, Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, Pınar Yayınları, 1991.
Kara, Necati:	Bikâî ve Tefsirindeki Metodu, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1994.
el-Karadâvî, Yusuf:	es-Sabr fî'l-Kur'âni'l-Kerîm, 9.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1991.
Kılıç, Sadık:	Kur'ân'a Göre Nifak, İstanbul, Furkan Yayınları, 1982. Kur'an'da Günah Kavramı, Konya, Hibaş Yayınları, 1984.
el-Kûmî, Ahmed Seyyid, Muhammed AhmedYûsuf el-Kâsim:	et-Tefsîru'l-Mevdûîli'l-Kur'âni'l Kerîm, y.y., y.y., 1982.
Kutub, Seyyid:	fî Zilâli'l-Kur'ân, 11. bs., Beyrut, Dârü's-Şurûk, 1985.
Merkezu't-Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye:	Mevsûatu't-Tefsîri'l Mevdûî, Riyad, Mektebetu'l Melik Fehd el-Vataniyye, 2019.
el-Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-Alâ:	Kur'ân'ın Dört Temel Terimi, Çev. Osman Cilacı ve İsmail Kaya, İstanbul, Beyan Yayınları, 1987.
Mir, Müstansır:	Dictionary of Qur'anic Terms and Concepts, New York, Garland Publishing, 1987.
Müslim, Mustafa:	Terbiyetü'l-Usrati'l-Müslime fî Dav'i Sûreti't-Tahrîm, Cidde, Dâru'l Menâre, 1991. Meâlim Kur'âniyye fî's-Sırâ'i me'a'l-Yahûd, Riyad, Dâru'l-Müslim, 1993. Mebâhis fî't-Tefsîri'l-Mevdûî, Dimaşk, Dârü'l-Kalem, 1997. Kur'ân Çalışmalarında Yöntem Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım, Çev. Salih Özer, 2. bs., Ankara, Fecr Yayınevi, 1998. el-Mu'cize ve'r-Resûl fî Dav'i Sûreti'l-Furkân, Dimaşk, Dâru'l-Kalem, 2006. et-Tefsîrû'l-Mevdûî li-Süveri'l-Kur'âni'l Kerîm, Şârîka (BAE), Câmiatu's-Şârîka Kuliyyetu'd-Dirâsât el-Ulyâ ve'l Bahsi'l İlmî, 2010.
Mütevellî, Sabri	el-Hicâb beyne'l-İfrât ve't-Tefrît: Bahsun fî't-Tefsîri'l-Mevzûî havle Âyâtî'l-Hicâb, Dimaşk, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1994.

Nesefî, İmam:	Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl , Çev. Şerafettin Şenaslan, Ömer Faruk Haznedaroğlu, İstanbul, Ravza Yayınları, 2011.
Öğmüş, Harun:	Kur'ân Yorumunda Şiirin Yeri, Ankara, İsam Yayınları, 2010.
Özervarlı, Sait:	“Selefiyye”, DİA , c. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 399-402. (Çevrimiçi) https://islamansiklopedisi.org.tr/selefiyye 31.12.2019.
Özsoy, Ömer:	Sünnetullah: Bir Kur'ân İfadesinin Kavramsallaşması , Ankara, Fecr Yayınevi, 1994.
Özsoy, Ömer, İlhami Güler:	Konularına göre Kur'ân (Sistemik Kur'ân Fihristi) , Ankara, Fecr Yayınevi, 1996.
Öztürk, Hayrettin:	Ferahî ve Nazm , İstanbul, Ensar Neşriyat, 2018.
Râzî, Fahreddin:	et-Tefsîru'l-Kebîr , Beyrut, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 1990.
Reşvânî, Samir Abdurrahmân:	Menhecû't- tefsiri'l-mevzui li'l-Kur'ani'l-Kerim: Dirase ve Nakdiyye , Halep, Dâru'l Mültekâ, 2009.
es-Saîdî, Abdülmüteâl:	en-Nazmu'l Fennî fi'l-Kur'ân , Kahire, Mektebetu'l Âdâb, t.y. Edebî Mesaj Kur'ân , çev. Hüseyin Elmalı, 2. bs., İzmir, Anadolu Yayınları, 1999.
Saîd, Abdussettar Fethullah:	el-Medhâlile'tTefsîri'lMevdûî , Kâhire, Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'lİslâmiyye, 1986. “Ehemmiyyetu't-Tefsiri'l-Mevdûî fi Hayati'l-Umme”, Mu'temeru't-Tefsîri'l-Mevdûî Vaki've Âfâk , Şârîka, 2010, s. 1-23. (Çevrimiçi) http://www.riyadhalelm.com/researches/2/81_ahmiah_ommah.pdf 25.12.2019.
İbni's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân Takıyyuddin:	<i>Fetâvâ İbni's-Salâh</i> (nşr. Muvaffak Abdullâh Abdulkâdir), Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Âlemu'l-Kutub, Beyrût 1407/1986.
Sofuoğlu, Mehmet:	Sahîh-i Müslim ve Tercümesi , İstanbul, İrfan Yayınevi, 1967.
Şehhâte, Abdullah Mahmud:	Ehdâfu Külli Sûre ve Mekâsiduhâ , Kahire, el-Heyetü'l-Mısriyyeti'l Âmme li'l-Kitâb, 1976.
Şeltût, Mahmûd:	Tefsîru'l-Kur'âni'l-Ker'im: el-Eczâu'l-Aşereti'l-Ûlâ , 4. bs., Kahire, Dâru'l-Kalem, 1966.

Şirâzî, Nâsır Mekârim:	Nefehâtü'l-Kur'ân: Üslûbun Cedîd fî't-Tefsîri'l-Mevzûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm , y.y., Müessesetu Ebî Salih, t.y.
Tahmaz, Abdülhamid Mahmud:	et-Tefsîrû'l-mevzui li-suveri'l Kur'âni'l Kerim , 2. bs., Dimaşk, Dârü'l-Kalem, 2014.
Temizkan, Abdullah:	“Et-Tefsîru'l-Mevzuî li Surveri's-Kur'âni'l-Kerîm”, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/ Journal of Oriental Scientific Research, 2017, s. 1122-1126.
el-Umar, Nâsır Süleymân:	Sûratu'l Hucûrât Dirâse Tahlîliyye ve Mevdûiyye , Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 2007.
el-Umerî, İbnu Fadlî'llâh Şihâbuddîn:	Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikî'l-Emsâr, thk. Kâmil Selmân el-Cebûrî, Mehdî en-Necm, Lübnan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
Vural, Faruk:	Tâhir İbn Aşûr ve et-tahrîr ve't-Tenvîr isimli Tefsîri, İstanbul, Verâ Yapım, t.y.
Yûsuf, Muhammed:	Kadâya'l-Mer'e fî Sûreti'n-Nisâ , Kuveyt, Dâru'd-Da've li'n-Neşr, 1985.
Yüksel, Nevzat:	Konularına Göre Kur'ân-ı Kerim Fihristi , 7. bs., İstanbul, Bayrak Yayınları, 1993.
ez-Zahrânî, Ahmed Muhammed:	Örneklerle Konulu Tefsir , Ankara, Akçağ Yayınları, 2002.
Zuhaylî, Vehbe:	Tefsîrû'l Münîr , Çev. Ahmet Efe., İstanbul, Bilimevi Bas. Yay., 2003.
	http://www.medeniyetvakfi.org/vakif/ana-sayfa/guencel-haberler/prof-dr-mustafa-muslim-ile-roportaj (Erişim tarihi: 12. 09. 2019).